

RUKOVĚTI SLOVANSKÉHO ÚSTAVU V PRAZE
SVAZEK II.

JOSEF VAJS

RUKOVĚŤ HLAHOLSKÉ
PALEOGRAFIE

V PRAZE 1932

NÁKLADEM SLOVANSKÉHO ÚSTAVU – V KOMISI NAKLADATELSTVÍ »ORBIS«

TISKEM STÁTNÍ TISKÁRNY V PRAZE

PUBLIKACE SLOVANSKÉHO ÚSTAVU V PRAZE.

V generální komisi nakladatelství »Orbis«, Praha XII., Fochova tř. 62.

ROCENKA SLOVANSKÉHO ÚSTAVU.

- Svazek I. za rok 1928. V Praze 1929. Stran 4 + 184 vel. 8° a 7 příloh. Cena 20 Kč.
Svazek II. za rok 1929. V Praze 1930. Stran 257 + 11 obr. příloh. Cena 30 Kč.
Svazek III. za rok 1930. V Praze 1931. Stran 286 + 14 obr. příloh. Cena 30 Kč.
Svazek IV. za rok 1931. V Praze 1932. Str. 289 + 6 obr. příloh. Cena 30 Kč.

KNIHOVNA SLOVANSKÉHO ÚSTAVU.

- Svazek I.: Jan Kollár: *Rozpravy o slovanské vzájemnosti*. Souborné vydání. Uspořádal Miloš Weingart. V Praze 1929. Stran LIV + 248 vel. 8° a 4 přílohy. Cena 40 Kč.
Svazek II.: *Slovo o pluku Igorově*. Ruský text v transkripci, český překlad a výklady Josefa Jungmanna z r. 1810. Vydal a úvodem opatřil V. A. Francev. V Praze 1932. Stran 47 a 2 přílohy. Cena 10 Kč.

PRÁCE SLOVANSKÉHO ÚSTAVU.

- Svazek I.: Julius Heidenreich: *Vliv Mickiewiczův na českou literaturu předbřeznovou*. Studie srovnávací. V Praze 1930. Stran VII + 181 vel. 8° a 1 příloha. Cena 30 Kč.
Svazek II.: Frank Wollman: *Dramatika slovanského jihu*. V Praze 1930. Stran VI + 250 vel. 8° a 34 obraz. příloh. Cena 48 Kč.
Svazek III.: Marjan Szykowski: *Polská účast v českém národním obrození*. Část I. V Praze 1931. Stran 508. Cena 85 Kč.
Svazek IV.: Matyáš Murko: *Rozpravy z dějin slovanské filologie* (vyjde na podzim 1932).
Svazek V.: Milan Prelog: *Poutí Slovanů do Moskvy roku 1867*. Z rukopisu přeložila Milada Paulová. V Praze 1931. Stran XIII + 183 + 1 příloha. Cena 36 Kč.
Svazek VI.: Jiří Polívka: *Slovanské pohádky*. Svazek I. V Praze 1932. Stran 256 vel. 8°. Cena 45 Kč.
Svazek VII.: Evg. Perfeckij: *Historia Polonica Jana Długosze a ruské letopisectví*. V Praze 1932. Stran 120 vel. 8°. Cena 32 Kč.
Svazek VIII.: Janina Viskovataja: *Ruské motivy v tvorbě Julia Zeyera*. V Praze 1932. Stran 166 vel. 8°. Cena 30 Kč.

UKOVĚTI SLOVANSKÉHO ÚSTAVU.

- Svazek I.: Lubor Niederle: *Rukověť slovanské archeologie*. V Praze 1931. Stran VIII + 294 vel. 8° a 1 příloha. Cena 60 Kč.

RUKOVĚTI SLOVANSKÉHO ÚSTAVU

SVAZEK II.

JOSEF VAJS

RUKOVĚŤ HLAHOLSKÉ PALEOGRAFIE

MANUELS PUBLIÉS PAR L'INSTITUT SLAVE DE PRAHA
TOME II.

JOSEPH VAJS

MANUEL
DE PALÉOGRAPHIE GLAGOLITIQUE

INTRODUCTION À L'ÉCRITURE SLAVONNE
GLAGOLITIQUE

PRAHA 1932

PUBLIÉ PAR L'INSTITUT SLAVE – COMMISSIONNAIRE: »ORBIS«

IMPRIMERIE DE L'ÉTAT À PRAHA

RUKOVĚTI SLOVANSKÉHO ÚSTAVU V PRAZE
SVAZEK II.

JOSEF VAJS

RUKOVĚŤ
HLAHOLSKÉ PALEOGRAFIE

UVEDENÍ DO KNIŽNÍHO PÍSMÁ
HLAHOLSKÉHO

V PRAZE 1932
NÁKLADEM SLOVANSKÉHO ÚSTAVU – V KOMISI NAKLADATELSTVÍ
»ORBIS«
TISKEM STÁTNÍ TISKÁRNY V PRAZE

PŘEDMLUVA.

Jak je vidět z nadpisu této příručky, přestanu na písmě knižním, nechávaje zatím stranou památky listinné, psané většinou písmem kursivním, protože materiál, který mám po ruce, nepokládám za dostatečný, abych mohl psát úplnou hlaholskou paleografii. Také vlastní památky staroslověnské jsou, až na nepatrné výjimky, památky knižní. Ostatně promluví i o písmě kursivním, byť jen krátce, v dodatku. Nejúplnější zprávy o původu, vývoji a tvarech hlaholského písma podával dosud spis prof. V. Jagiče Глаголическое письмо z roku 1911. Od té doby pronesli někteří spisovatelé mínění buď z části nebo zcela nová (Durnovo, Fortunatov, Kuľbakin, Lавrov, Marguliés, Mins, Nachtigal, Nikolskij, Ohienko a Wessely), ano ozval se hlas přímo popírající nejen mínění Jagičovo, ale obecné mínění o hlaholici vůbec (Rahlfs). Je teď vidět, že je potřeba vrátit se k věci znova.

Příčina neutěšeného zjevu, nejistoty a nesvornosti ve výkladu o původu a vývoji slovanského písma, je podle mého mínění především v tom, že se v této nesnadné otázce opouští pevná půda a opora, kterou poskytují historická data a zprávy obsažené v stati mnicha Chrabra a v Pannonských životopisech; dále, jak již poznamenal prof. Jagič, že se někteří spisovatelé příliš pozastavují nad jednotlivostmi a drobnástkami grafickými, což je potom svádí k domněnkám někdy zcela protivným a vzájemně si odporujícím. Každá škola písarská, neřku-li každý písař, měla a má své zvláštnosti a tedy dnes po tisíci letech je těžko, ne-li nemožno, chtít najít klíč k tomu, proč upravil (stylisoval) sv. Konstantin-Cyryl jednotlivá písmena tak nebo onak. Myslím, že je lépe držet se obecných zpráv a směrnic, nežli přebíhat ve výkladu jednotlivých písmen od jedné abecedy k druhé, pro nějakou snad náhodnou podobnost v grafice. Prof. V. Jagič se zmiňuje o třetí příčině nesvornosti slovanských paleografů, jistě neméně závažné, za kterou pokládal návyk neboli tradici, v níž vyrostli slavisté a paleografové užívající písma cyrilského. Protože tento spis má být příručkou, nemohu zabíhat příliš do jednotlivostí a podrobností, které by odváděly pozornost od věcí podstatných a byly ke škodě přehledu; na druhé straně však, ježto mám na mysli i nefilology, uznávám zapotřebí pozdržeti se někdy u věcí, které jsou slovanským filologům známé a jasné.

Předem zde připomenu, co jsem již jinde napsal, o nedůvěře znalců paleografie obecné (latinské a řecké) k paleografii slovanské. Věc se týká p o m ě r u o b o u s l o v a n s k ý c h a b e c e d k sobě. Kdo není blíže s věcí obeznámen, když slyší mluvit o písmě slovanském, považuje hlaholici a cyrilici za dva druhy jednoho a téhož písma. Mimo to, hlaholské písmo bylo do nedávna známo jen z památek pozdějších s písmem minuskulním, třebaže i ona má v nejstarším období také svou unciálu (v listech Kyjevských a v Pražských zlomcích); řekne-li tedy někdo, že výsledek badání o písmě slovanském je ten, že hlaholice, původní slovanské písmo, je starší nežli cyrilice, která je zřejmě písmo unciální, není divu, že se to bude zdát někomu nemožným, ježto v paleografii platí zásada, od níž není výjimky, že písmo unciální předchází minuskule. Uvedené tvrzení by bylo neslučitelné a skutečné paradoxon, kdyby běželo o jednu a touž abecedu. Proto zde zdůrazňuji, že hlaholice a cyrilice jsou dvě rovnoběžné (paralelní) azbuky a třebaže si nejsou cizí, nýbrž jedna závislá na druhé, jejich závislost není organická, jedna se nevyvinula z druhé, azbuka cyrilská byla jen doplněna některými znaky přejatými z hlaholského písma. Ve skutečnosti však a v podstatě je hlaholice stylisovaná řecká minuskula, kdežto písmo, jemuž dnes říkáme „cyrilice“, je zřejmá řecká unciála.

Druhé, na co kladu zvláštní důraz, je m e t o d a, kterou se chci řídit. Výše jsem připomenul nejistotu a nesvornost ve výkladu o původu a vývoji písma slovanského. Z dějin slovanské azbuky uvidíme, že ani grafická stránka ani historické zprávy o sobě nevedly k cíli. Proto držíce se historických zpráv jako pevného základu budeme posuzovat grafiku ve spojení s j a z y k o v o u s t r á n k o u p a m á t e k, o něž běží. Ani této stránky nesmíme zanedbávat, protože pomáhá tam, kde nás obě předešlé opouštějí nebo kde samy o sobě nedostačují. Některým slov. paleografům byla, anebo dosud je, kamenem úrazu priorita (prvenství) písma hlaholského. Prof. Karskij, který připouští ve své nejnovější a jistě nejlepší paleografii písma cyrilského, že snad i hlaholice pochází od sv. Konstantina Cyrila, aby zachránil prioritu cyrilice, nenalezá nic rozumnějšího nežli starou domněnku Kopitarovu: „ad vitandam græcisantis alphabeti cyrilliani inter latinos invidiam“. Ovšem, tato slova ani nevysvětlí ani nepřikryjí hlaholské nápisy na dálném severu v soboru novgorodském nebo nedávno objevený

nejstarší nápis hlaholský v Preslavě. Tu pomůže jedině, všímáme-li si i jazykové stránky nejstarších památek cyrilských a hlaholských.

Paleografie není sice věda exaktní, ale vychází-li ze zdravých a pevných zásad, pracuje s pravděpodobností a dodělává se výsledků ne-li jistých, aspoň více než pravděpodobných. Proto můžeme po zralé úvaze předem odmítnout domněnky, které bychom mohli nazvat paleografickým romantismem; za takové považují domněnku o slovanském písmě před Konstantinem-Cyrilem stejně jako domněnku o dvojí abecedě Konstantinově. Srov. též hypotese Geitlerovu o dvojím písmě zárodkovém.

Není pochybnosti, že v paleografii mají velikou cenu zkušenosti cvikem nabyté, přes to však nelze se i při sebe větší praktické zkušenosti obejít bez předchozího teoretického poučení, ani tak jako se nemůže sebe zručnější lodivoda vydat na moře bez mapy a kompasu. Proto myslím, že je nutno, má-li nastat v paleografii slovanské příznivější doba nežli dosud, aby se, kdo chce pronášet své mínění o písmě slovanském, seznámil se základními poznatky paleografie obecné. Slovanskému filologovi nelze aspoň s jakousi jistotou pracovat v slovanské paleografii jen proto, že je slov. filologem; je potřebí, aby se také poohlédl po pomocných vědách historických.

Na konec prosím, třebas že jsem mnoho přemýšlel a uvažoval o tom, co zde tu a tam ze svého hlediska proti jiným autorům tvrdím, aby má práce, v naší literatuře z tohoto oboru a v tomto rozsahu první, byla mírně posuzována. Jsem si bez nadsazování dobře vědom nesnadnosti tohoto úkolu i v době naší po tolika předchozích pracích a při nejnovějších objevech památek jak hlaholských tak cyrilských.

V Praze, v květnu 1930.

JOSEF VAJS.

POMŮCKY,

JICHŽ JSEM UŽIL PŘI SEPSÁNÍ TÉTO PŘÍRUČKY.

- V. Gardthausen*, Griechische Palaeographie, Leipzig 1913. — Греческое письмо IX.—X. столѣтій, Энциклопедія славянской филологіи (ЭСФ.) 3, III., Спб. 1911.
- V. Jagić*, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache², Berlin 1913. — Archiv für slavische Philologie (AfslPh.) Berlin. — Исторія славянской филологіи, ЭСФ. 1, Спб. 1910. — Глаголическое письмо, ЭСФ. 3, III., Спб. 1911.
- E. F. Karskij*, Славянская кирилловская палеография, Ленинград, 1928.
- F. Kenyon*, The Palaeography of Greek Papyri, Oxford 1899.
- P. A. Lavrov*, Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма, ЭСФ. 4, I., Спб. 1915.
- G. Placentini*, Epitome graecae palaeographiae, Romae MDCCXXXV.
- H. Rossellini*, Elementa linguae aegyptiacae v. copticae, Romae 1837.
- H. Strack-A. Jepsen*, Hebräische Grammatik, München MCMXXX.
- L. Traube*, Vorlesungen und Abhandlungen, München 1909 (F. Boll).
- E. Thompson*, An Introduction to Greek and Latin Palaeography, London 1912.
- W. Wattenbach*, Anleitung zur griechischen Palaeographie³, Leipzig 1895.

Prameny a ostatní literatura jsou udány na příslušných místech.

DÍL I.

PÍSMO HLAHOLSKÉ

DĚJEPISNÝ PŘEHLED ZPRÁV O PŮVODU A VÝVOJI
HLAHOLSKÉHO PÍSMO

ÚVOD.

SLOVANSKÉ PÍSMO.

Značky a praktiky Slovanů nekulturních. — Domnělé slovanské runy. — Pokusy s písmeny latinskými a řeckými. — Evangelium a žaltář psaný ruskými písmeny. — Svědectví Chrabrovo o písmě Konstantina-Cyrila. — Osoba Chrabrova. — Rozbor statí »O písmenech«. — Svědectví životopisů Pannonských a jejich cena. — Výčet liter hlaholských i v přepise cyrilském.

Pravěcí Slované nezachovali po sobě žádných písemných zpráv o svých původních sídlech, jejich změnách a osudech. Co víme o nich a o způsobu jejich života vůbec, mimo nálezy archeologické, máme jen ze zpráv kulturních národů, kteří s nimi v nejstarší době sousedili. Jsou to zejména zprávy autorů byzantských, arabských a germánsko-latinských.¹⁾

Není pochybnosti, že i Slované měli v této době, jako jiní národové nekulturní, jisté značky a praktiky, jichž užívali při počítání nebo označování osob a věcí, ale o nějakém soustavném písmě u nich nemáme spolehlivého dokladu.²⁾ Také všechny dosavadní zprávy o slovan-

Značky a praktiky Slovanů nekulturních

¹⁾ Z arabských spisovatelů uvádím *Abûl Hasana el Mas'udi* (nar. v Bagdadě kolem 890 po Kr.). Jeho spisy obsahují mnohé zajímavé podrobnosti — ve spise „*Murûg ed dahab*“ popisuje chrámy východních Slovanů — ale podle soudu jiných Arabů je nekritický. Vyd. v Paříži 1861 a v Beirutu častěji. — Císař Konstantin VII., zvaný Porfyrogennetos, v spise „*De administrando imperio*“ přináší v kap. 29–36 národopisné zprávy o jižních Slovanech, Charvátech, Srbech a Bulharech; dotýká se tu i Moravanů a slov. obyvatel Pannonie. V 30. kap. kromě jiných vypráví i důležitou zprávu o sv. Konstantinu-Cyrilovi a Metoději a o písmě slovanském. Srov. A. Pavié, *Cara Konstantina VII Porfirogenita „De administrando imperio“*, Zagreb, 1909, 29 násl. — Z germánsko-latinských spisovatelů, kteří vyprávějí o Slovanech a jejich písmě, připomenu zejména Dětmara, biskupa v Merseburgu, který ve své Kronice, a to v každé kapitole, se dotýká Slovanů severních. Viz *F. Kurze*, *Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon*, Hannoverae 1889; srov. *Adama z Brém*, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae*, Hannoverae, 1876. — Viz též následující poznámku prof. L. Niederle o zprávě Dětmarově.

²⁾ „Primitivní náhražky rozmanitých praktik, kterými pomáhali paměti nebo kterými se vyjadřovali: uzly na provázcích, značky nakreslené nebo vyryté do plochy dřevěné nebo hlíněné, zejména značky majetníků, znaky vodové. Nejčastěji zářezy, vruby do lískových hůlek, jaké se udržují stále jako pomůcka paměti u jednotlivých horských kmenů slovanských (u Srbů, Bulharů, Slováků) a sousedních Rumunů, Maďarů pod jménem *ракоша, рѣкоша*, slov. rovaš,

Domnělé slovanské runy ských runách selhaly. Domnělé slovanské runy se ukázaly jako padělky, a o runách bylo dokázáno, že jsou výhradně původu germánského.³⁾

Nepochybujeme dále, že styky Slovanů s okolními národy,

rum. raboș, rabuș, slovácky a moravsky rabuša. U Rusů se jmenují tyto hůlky birka.“ *L. Niederle*, Slovanské starožitnosti, III 2, 735.

„Jinak o domácím písmu slovanském, jež by vyjadřovalo hlásky nebo ideograficky celá slova a pojmy, před X. stol. nic nevíme. Arabská zpráva Ibn an Nadima z r. 987, vydaná Fröhlem, po něm Vocelem (v Pravěku 455) a j., o písmu do dřeva řezaném u Rusů X. stol., vztahuje se patrně na runy ze Skandinávie přinesené; podobně musíme vykládat letopisné zprávy o psaných závětech a smlouvách Olega a Igora s Řeky psaných na dvou jazycích (Spis Lavrentin. 36, 45). Zpráva Porfyrogenety (De administr. imperio 31) o písemné smlouvě pokřtěných Charvátů s papežem v době Herakliově (610—41) je celá bezpodstatná. Zpráva o evangeliu a žaltáři na Chersoně ruskými písmeny psaném, kde prý je našel sv. Konstantin před r. 863, je plna záhad. Mohl to býti jazyk a písmo ruské t. j. skandinávských Rusů nebo krymských Gotů. Zpráva pak biskupa Dětmaro o jménech, jimiž byly označeny sochy bohů v Retře v chrámě Svatožičově, pochází již z poč. XI. stol., kdy se u polabských Slovanů dávno mohla rozšířit znalost písma latinského nebo germánských run. Nevylučuji možnost, že se severní Slované seznámili před XI. stol. s nordickými runami, užívanými v Skandinávii asi od 300.—1300., a že vzdělanější mohli jich užívat pro zápisy a jména slovanská“ *L. Niederle* l. c.

³⁾ „Dosud se nenašla ani jedna přesvědčivá památka se *slovanskými* runami. Všechno, co jednotliví horliví badatelé dosud uáděli, jsou buď zřejmě padělky nebo je to text neslovanský nebo jsou to značky nečitelné, jež runami vůbec nejsou. Nebylo tedy speciálního slovanského písma runového a nebylo také jiného hotového písma podobného řeckému. Kdyby bylo existovalo, nebylo by tak rázem zaniklo v XI. stol., a měli bychom o něm nějaké zprávy.“ *L. Niederle* l. c. — Srov. V. Jagić, Zur slav. Runenfrage, Archiv f. sl. Phil. 1881, V 193 násl.; téhož Вопросъ о рунахъ у Славянъ ЭСФ. III 1.

L. Traube (Vorlesungen u. Abhandlungen str. 5) píše sice: „Mit den Runen und der griechischen Unziale hängt die glagolitische Schrift der Serbo-Dalmatinischen Liturgie zusammen. Das sogenannte Alphabet d. Kyrill ist eine Weiterbildung davon u. wurde von Kyrill vorgefunden, nicht erfunden!“ Při tom se však dovolává spisu Goetzova (Geschichte d. Slavenapostel Konstantin u. Methodius), který Jagić dávno po zásluze posoudil a odsoudil.

K tomu připojuji posudek prof. *H. Ułaszyna* o nejnovějším spise J. Leciejewského: Runy i runiczne pomniki słowianskie (Warszawa 1906): „Nie przesądzać zatem kwestji, czy owe zabytki runiczne zbadane przez p. Leciejewskiego są falsyfikatami czy też nie, czy napisy na nich są runiczne czy też nie... stwierdzić z całą stanowczością należy, że wywody autora pozbawione są absolutnie wszelkiej metody i krytycyzmu; są fantazjami na dany temat...“ Viz: Materyały i prace komisji językowej Akademii umiejętności w Krakowie, IV, 1909, 41 násl.

zejména obchodní styky, mohly vést a skutečně vedly k pokusům vyjadřovat řeč, jak to viděli u svých sousedů, zejména písmeny řeckými a latinskými⁴⁾ ale od počátků a pouhých pokusů k soustavnému písmu je veliký krok. Pokusy s písmeny latinskými a řeckými

Někteří autoři (Nikolskij, Ohienko, Šegvič) ukazují na zprávu Pannonského životopisu sv. Konstantina-Cyrila (kap. VIII), kde se vypravuje, že Konstantin našel na Chersoně evangelium a žaltář, psaný ruskými písmeny a člověka mluvícího tou řečí, že s ním i mluvil a že v krátkce začal řečené texty číst a vykládat. Nikolskij tu opakuje starou domněnku, že to byly litery a knihy hlaholské,⁵⁾ prof. Ohienko pak myslí dokonce na cyrilici,⁶⁾ ale tehdejší národopisné mapě Chersonu nejlépe odpovídá a zásadám střizlivé historické kritiky nejméně odporuje hypotese gotsko-skandinávská t. j., že to mohl být jazyk a písmo skandinávských Rusů nebo krimských Gotů.⁷⁾ Je opravdu těžko přikládat víru této zprávě, ježto je to nejen svědectví ojedinělé, ale odporuje nebo těžko se srovnává s pozdějšími dějepisnými zprávami o sestavení azbuky a pořízení slovanského překladu Písma sv. skrze Konstantina-Cyrila. Je jistě divné, že se v Pannonských životopisech ani v Konstantinově ani Metodově nečiní později o tom žádná zmínka ani nářka, v jakém poměru bylo toto ruské písmo a překlad k písmu a překladu Konstantinovu a Metodovu, ačkoliv k tomu byla v obou životopisech vhodná příležitost. Nehledíc tedy k této ojedinělé a nejasné zprávě o ruských písmenech, s jistotou můžeme o slovanském písmu před sv. Konstantinem přijímati jen to, co vyjádřil mnich Chrabr ve spise »O písmenech«, že se totiž Slované v pravěku snažili vyjadřovat svoji řeč črty a zářezy a i když některé kmeny přijaly víru Kristovu, že psali písmeny latinskými nebo řeckými ale nesoustavně (без оустроения). Jinými slovy: před Konstantinem Cyrilem, před koncem IX. stol., nelze mluvit o nějakém vlastním soustavném slovanském písmě.

⁴⁾ Srov. svědectví mnicha Chrabra níže v poznámce ⁸⁾.

⁵⁾ I. K. Nikolskij, К вопросу о русских письменах, упоминаемых в Житии Константина Философа (Известия, 1928, I, 37).

⁶⁾ Иван Огієнко, Слов'янське письмо перед Константином, Київ 1928 (Ювілейний Збірник на пошану М. С. Грушевського, II 164); viz i můj posudek v „Slavii“, IX 375 násl.

⁷⁾ L. Niederle, Slovanské starožitnosti, III₂, 735. — G. Il'inskij, Одинъ эпизодъ изъ корсунскаго періода жизни Константина Философа, Slavia III, 45—64.

Svědectví Chrabrovo o písmě Konstantina Cyrila O vlastním slovanském písmě, písmě Konstantina Cyrila řečeného »Filosofa«, máme z nejstarší doby trojí vážné svědectví: autora stati »O písmenech« a obou Panonských životopisů, sv. Konstantina-Cyrila řečeného Filosofa a sv. Metoda.

Mnich Chrabr, autor stati »O písmenech«, vypráví takto: »Zprvu Slované neměli písmen, ale z črtů a zářezů čtli a hádali jsouce ještě pohané. Když se pokřesťanštili, snažili se psáti slovanskou řeč ovšem nesoustavně. Ale jak může někdo dobře napsat řeckými písmeny: *богъ* nebo *животъ* nebo *зѣло* nebo *сѣрковъ* nebo *чѣжаніе* nebo *широѣ* nebo *жѣдъ* nebo *юностъ* nebo *языкъ* a jiná slova podobná těmto. A tak bylo po mnohá léta. Potom pak Bůh . . . poslal jim sv. Konstantina Filosofa Cyrila, muže spravedlivého a řádného, a ten jim pořídil (сѣтвори) 38 písmen, jedna po způsobu řeckých písmen, druhá pak podle slovanské řeči . . . Otážeš-li se tedy řeckého čtenáře řka: Kdo vám pořídil písmena nebo přeložil knihy (sv. Písma) nebo v které době?, málo kdo z nich to ví; zeptáš-li se však slovanského písaře: Kdo vám sestavil písmena nebo kdo přeložil sv. Písmo?, to vědí všichni a odpovídajíce řeknou: Sv. Konstantin Filosof, nazvaný Cyril, ten nám pořídil písmena a přeložil Písmo, i Metoděj jeho bratr. Jsou zajisté ještě živi, kdož je viděli. A ptáš-li se: V které době?, vědí a řeknou: Za časů císaře řeckého Michaele a knížete bulharského Borise a knížete moravského Rastice a knížete blatenského Kocela, léta 6363 od stvoření světa.«

Text traktátu mnicha Chrabra podle rukop. moskevské Duchovní akademie č. 145 zní takto:⁸⁾

Прѣжде оубо словѣне не имѣху книгъ, нѣ чрѣтами и рѣзми чѣтѣху и гатаху, погани сѣще. крѣстники же сѣ, римьскыми и грѣчьскыми писмены нѣждаху сѣ (писати) словѣньскѣ рѣчи безъ оустроенна. нѣ како можетъ сѣ писати добрѣ грѣчьскыми писмены: богъ или животъ или зѣло или сѣрковъ или чѣжаніе или широко или жѣдъ или юностъ или языкъ и инѣ подобна сѣмъ? и тако бѣше многа лѣта.

⁸⁾ Srov. P. J. Šafařík, Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův, v Praze 1870. (Ukázky občanského písemnictví. — Přídavek, str. 90—93). Seznam všech vydání a krit. otisk viz u P. A. Lavrova Матеріалы по исторіи возникновения древн. слав. письменности, Leningrad 1930, s. 162 n.; viz též J. Ivanov Български Старини изъ Македонія, Sofia 1931. s. 440 n.

По томъ же чловѣколюбъца богъ, строи всѣ, и не оставля чловѣча рода безъ разоума, нж въса къ разоумоу прихода и спасению, помилуа въ родъ словѣньскъ, посла имъ свѣтаго кѡстантина философа, нарицаемаго кирила, мжжа праведна и истинна. и сътвори имъ писмена тридесѣте и осмь, въа оубо по чиноу грѣчьскыхъ писменъ, въа же по словѣньстѣи рѣчи.

Ище бо въпросиши книгъчнѡ грѣчьскыѡ глагола: кто вы естъ писмена створиша, или книги прѣложиша, или въ кое врѣмѡ? то рѣдѣциѡ штъ ннхъ вѣдѣть. аще ли въпросиши словѣньскыѡ боукариѡ глагола: кто вы писмена створиша естъ, или книги прѣложиша? то вси вѣдѣть, и штъѣшавше рекжтъ: свѣтъи кѡстантинъ философъ, нарицаемыи кирилъ, тѣи намъ писмена створи и книги прѣложи, и методие братъ его. сжтъ бо еще живи, иже сжтъ видѣли ихъ. и аще въпросиши: въ кое врѣмѡ? то вѣдѣть и рекжтъ: ꙗко къ врѣмена миѡхѡила цѣсарѣ грѣчьска и бориса кнѡза глыгарьска и растица кнѡза моравьска и коцелѣ кнѡза вѡлѡтѣнска. къ лѣто же штъ сѣзданиѡ въсего мира. ✕ стѣг. (6363—5508 = 855 по Kr.).

O osobě mnicha Chrabra je plno domněnek. Obecně se má za to, že jméno Chrabr je pseudonym. Podle J. Hanuše se pod tím jménem skrýval sám Kosnstantin-Cyril,⁹⁾ podle F. Snopka Osoba byl Chrabr a Kliment, biskup slovanský, jedna a táž Chrabrova osoba.¹⁰⁾ Prof. Il'inskij myslí na Jana Exarcha¹¹⁾, prof. O. Mazon, podobně jako prof. Weingart, na Nauma.¹²⁾ Prof. Zlatarski ukázal na samého cara bulharského Simeona, třetího syna Borisova, který se vrátil r. 887 z Cařihradu a žil do roku 893 v klášteře v Přeslavě, kde se učil od žáků sv. Metoděje jazyku slovanskému a pomáhal při překládání Písma i bohoslužebných knih. Pseudonym »Chrabr« vykládá prof. Zlatarski tím, že »chrabrost« byla známým rysem v povaze Simeonově.¹³⁾

⁹⁾ I. Hanuš, Der bulgarische Mönch „Chrabar“ (Archiv für Kunde österreich. Geschichts-Quellen XXIII, Wien 1859.

¹⁰⁾ Fr. Snopka, Konstantinus Cyrillus u. Methodius, die Slavenapostel, Kremsier 1911, 14—15.

¹¹⁾ G. A. Il'inskij, Кто былъ черноризецъ Хравъръ? Визант. Обзорѣние III, Юрьевъ 1917, 151—156.

¹²⁾ A. Mazon, Le moine Chrabr et Cyrille. Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски, София 1925, 119—122. — Srov. M. Weingart, Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím (Výroční zpráva státního gymnasia v Praze III.) 1915, 9.

¹³⁾ V. N. Zlatarski, История на българската държава I, София 1927, 860.

Text stati »O písmenech« se zachoval jen v prepisech, z nichž žádný není starší nežli ze století XIII.—XIV. Dva „O písmenech“ z nich, a sice Duchovní akademie moskevské č. 145 ze stol. XV. a jeden z knihovny kláštera Chilendarského na hoře Athoně,¹⁴⁾ mají známý přípis: »Jsou ještě živi, kteří je viděli,« vztahující se na slovanské apoštoly Cyrila a Metoděje. Podle těchto slov soudíme, že autorem stati »O písmenech« je někdo z vrstevníků žáků sv. apoštolů slovanských. Všecky opisy udávají datum složení azbuky a přeložení Písem r. 6363 (š ř ě ř) = 855 po Kr. kromě vzpomenutého rukopisu Duchovní akademie moskevské, kde se čte š ř ř = 6303. Prof. Jagić vysvětluje tuto chybu tím, že rukopis moskevský je přepsán z předlohy hlaholské, která neznala literu ě. Srbské letopisy udávají rok 6360; prof. Zlatarski opravuje toto číslo na 6370 podle letopočtu bulharského, který odpovídá r. 862 p. Kr.¹⁵⁾

Chrabr mluví o jedné azbuce. Prof. Jagić míní, že se jeho slova mohou vztahovat na kteroukoli z obou t. j. na hlaholici i na cyrilici.¹⁶⁾ Abicht, Fortunatov, Pogorělov, Vilinskij, Vondrák a Nachtigal jsou toho mínění, že Chrabr myslel na hlaholici;¹⁷⁾ prof. Lavrov, Sobolevskij a Nikolskij se domnívají, že Chrabr mluví o cyrilici¹⁸⁾. Nechci zde ani opakovat dlouhé úvahy a důkazy uvedených autorů ani krátce věc odbýt; z dalšího vysvitne, kterou abecedu mohl Chrabr myslet, když psal o Konstantinovi-Cyrilovi, že sestavil Slovanům písmena. Lavrov a Weingart měli autora stati »C písmenech« za Moravana nebo za nějakého Slovana, který měl jakési vztahy k Moravě,¹⁹⁾ ale Ljapunov ukazuje spíše

¹⁴⁾ P. A. Lavrov, Къ вопросу о времени изобрѣтенія письменъ а перевода св. Писанія. (Jagić Festschrift, Berlin 1908, 357 násl.).

¹⁵⁾ Zlatarski, История str. 859.

¹⁶⁾ Entstehungsgeschichte d. kirchenslavischen Sprache², Berlin 1913, 129.

¹⁷⁾ R. Abicht, Das Alphabet Chrabrs (Archiv f. sl. Philologie XXXI, 210 násl.). — V. Pogorělov, Извѣстія 1901, VI, str. 340. F. Fortunatov, Извѣстія о. р. я. и. сл. 1913. — S. Vilinskij, Сказаніе черноризца Храбра о письменахъ славянскихъ, Одеса 1901; srov. Archiv f. sl. Ph. XXIII, 588. — V. Vondrák, Církevněslovanská chrestomatie, V Brně 1925, 135 násl. — R. Nachtigal, Razprave I, V Ljubljani 1923, 136 násl.

¹⁸⁾ P. A. Lavrov, Извѣстія 1901, VI, 287 násl.; в Энциклопедіи слав. филолог. sv. 4 str. 336 připouští i hlaholici. — čl. A. Sobolevského в Богословской Энциклопедіи X. 213—228.

¹⁹⁾ P. A. Lavrov, Извѣстія 1901, VI, 287 násl. — M. Weingart l. c. str. 9.

na jeho původ jihoslovanský;²⁰⁾ Sobolevskij myslil na Soluň (Сборникъ LXXXVIII, 3, str. 132).

V Pannonském životopise Konstantinově (v kap. XIV.) pak čteme: V krátce pak Bůh slyšíci prosby svých služebníků zjevil mu a on složil písmena a začal psáti evangelní slova: »Na počátku bylo Slovo.«²¹⁾ V Pannonské legendě o sv. Metoději (v kap. 5.): Zjevil pak Bůh Filosofovi (Konstantinovi) slověnská písmena a ten sestaviv litery a slovanský text vydal se na cestu na Moravu.²²⁾

Svědectví živo-
topisů Pannon-
ských a jejich
cena

Svědectví obou Pannonských životopisů, které se obsahem srovnává se svědectvím Chrabrovým, liší se na první pohled od něho formou. Stať Chrabrova svými časovými a místními daty má ráz historického svědectví, kdežto Pannonské životopisy podávají historické jádro v rouše legendárním. Přes to však mají i ony velikou cenu jako prameny historické, protože jsou nejbližší osobám a událostem, o nichž vypravují, a podávají o nich nejobšírnější zprávy, třebaže nejsou psány ve všem podle zásad dějepisných. Novějšími objevy pak regest papeže Jana VIII. v Britském museu cena jejich ještě více vzrostla.²³⁾

Ačkoliv výše uvedení autoři dokazují, že přepisy Chrabrovy statí »O písmenech« pocházejí z předlohy *hlaholské*²⁴⁾ a že Chrabr mluví o písmě hlaholském, nechci luštit tuto otázku zde zejména proto, že se vypočítávání a vypisování slovanských liter, ovšem vesměs v přepise cyrilicí, snad nikde nezachovalo bez po-

²⁰⁾ *Ljapunov*, Ist die Form Растник etwa beweisend für ihre westslavisches Provenienz? (Archiv f. sl. Ph. XXVI, 564 násl.).

²¹⁾ V rukopise Rylském z konce XV. stol. (u Šafaříka, Památky 19) čteme takto: „въскорѣ же е (т. ј. коуку) емоу коуѣ иви, послѣише молиствы своихъ раба . и акѣ сложн писмена, и начеть всѣхдоу писати евангелъскоу: испрѣва къ слово и слово къ оу кога и коу къ слово и прочее.“

²²⁾ V životopise Duchovní akademie moskevské z XVI. stol. (u Šafaříka, Památky 4) se čte toto: „реинкоу слышавъша речъ на молиствоу сѣ наложнста и съ ннѣми ниже коуоу тогоже доуха, егоже и си. да тоу иви коуѣ филосодоу словенскы кннгы, и акѣ оустроивъ писмена и всѣхдоу съставляк поутн сѣ атъ моравскаго поимъ же мефодиа.“

²³⁾ *Fr. Pastnek*, Dějiny slov. apoštolů Cyrilla a Methoda, v Praze 1902, 13 násl.

²⁴⁾ Stopy hlaholského originálu traktátu Chrabrova jsou zejména v číslicích, které jsou tu udány pořádkem liter v hlaholici, a ne jak se označují číslice v cyrilici; tak číslovka 14 je vyjádřena písmeny řŭ (a ne po cyrilsku Ѡ), číslo 3 písmenem ѣ (a ne ꙗ), číslo 6 písmenem ѣ (a ne ѣ). Z toho lze soudit, že nynější cyrilské texty traktátu Chrabrova jsou asi přepisy originálu hlaholského.

A B C D E F G H I
 J K L M N O P Q R
 S T U V W X Y Z
 a b c d e f g h i j
 k l m n o p q r s t

u v w x y z a b c d e f g h i j
 k l m n o p q r s t u v w x y z
 a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t
 u v w x y z a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t

Obr. 1. Abecedarium mnichovské. (Byzantinoslavica II, 32.)

rušení. Přestanu na tom, co vypráví Chrabr, že sv. Konstantin-Cyryl sestavil slovanskou azbuku skládající se z *třicetiosmi*²⁵⁾ písmen; 24 z nich že je podle písma řeckého a 14 podle řeči slovanské t. j. ta, která odpovídají hláskám vlastním řeči slovanské, jichž řečtina neměla a tedy také neměla příslušných písmen. Podle mínění prof. V. Vondráka byla řada těchto osmatřiceti písmen hlaholských (i v přepise cyrilicí), doplněná prof. R. Nachtigalem, tato:²⁶⁾

Ɱ	Ɑ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ
Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ
Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ
Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	(Ɱ)	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	
	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	
	31	32	33	34	35	36	37	38	

²⁵⁾ Mnich Chrabr mluví výslovně o „třicetiosmi“ písmenech. Prof. N. Durnovo (Byzantinoslavica I, 66 násl., II, 32 násl.) se domnívá na základě akrostichických skládání, že vlastních liter bylo 36, k nimž prý sluší přičíst složené znaky Ɱ (Ɱ) a Ɱ (Ɱ). Domněnka tato není dosti bezpečná; ježto Chrabr mluví o písmenech upravených podle vzorů řeckých i podle potřeby slovanského jazyka, očekávali bychom soustavu liter, jak je známe z nejstarších památek. Mimo to obě nejstarší abecedaria (a. pařížské i mnichovské) ke konci jsou všelijak pomatena, takže autor je nucen při svém výkladu utíkat se k „interpolacím“, k „přemístěním“ a pod. Přidržuji se tudíž řady, jak ji naznačil prof. Vondrák v Chrestomatii (2 vyd. str. 138).

²⁶⁾ R. Nachtigal, Doneski k vprašanju o postanku glagolice 1. (Razprave, I 135—154, V Ljubljani 1923).

Z úvodu je vidět, že máme dvojí slovanské písmo: hlaholici a to, kterému dnes říkáme „cyrilice“. Nejstarší datované dosud známé památky obojího písma: hlaholici psaný podpis kněze Jiřího na řecké listině v klášteře Iverském na hoře Athoně z r. 982¹⁾ a cyrilská náhrobní deska Samuelova ve vsi sv. Germanu u jezera Prespanského z r. 993²⁾ byly překonány novým objevem v Přeslavě, nápisy na stěnách chrámu pocházejícího z doby cara Simeona (892—927). I zde je zastoupeno obojí písmo. Hlaholici je tu psáno: ѿѿ ѿѿ ѿѿ kromě některých liter (ѿ, ѿ), které se zachovaly na střepinách; cyrilicí, a sice literami *nachýlenými* na pravo, je psána celá věta: цѣркви сѣтааго(!) нона дѣлаи... пауломъ хартоулаѡмъ. To jsou nejstarší památky, u nichž můžeme zjistit dosti přesně jejich stáří.³⁾

നാ യാ അപഗൃഹീതം

Kromě jmenovaných památek máme tyto písemné památky, které jsou psány více nebo méně čistým jazykem slovanským (cyrilometodějským): Listy Kyjevské,⁴⁾ evangelium Zograf-

⁴⁾ Srov. V. Jagić, Glagolitica, Würdigung neuentdeckter Fragmente (Denkschriften d. k. Akademie d. Wissenschaften, Phil. hist. Kl., XXXII, Wien 1890) 44—56. — N. K. Grunskij, Киевские глаголическіе листки (Записки имп. Юрьев-

Památky jazyka ské,⁵⁾ evangelium Mariinské,⁶⁾ evangeliář Assemanův
 cyrilometoděj- neboli Vatikánský,⁷⁾ žaltář Sinajský,⁸⁾ euchologium
 ského a) písmem Sinajské,⁹⁾ sborník Clozův,¹⁰⁾ zlomek Makedonský
 hlaholským (sv. Efrema) a Ochridský (Grigorovičův);¹¹⁾ ty jsou
 psány hlaholicí.

Památky cyrilicí psané jsou: Savina kniha (evangeliář),¹²⁾ sbor-
 ník Supraslský¹³⁾ a některé menší zlomky:¹⁴⁾ zl. Chilandarský (sv.

b) písmem Cyrila Jerusalemského), zl. Undolského a Makedonský
 cyrilským zlomek.¹⁵⁾ Dva poslední zlomky jsou mladší a méně
 důležité. Ostatní památky jsou mladší a podléhají více vlivu živého
 jazyka.

Nastává otázka, v jakém poměru je toto dvojí písmo k sobě?

V úvodu jsme viděli, že obě slovanské abecedy hlaholská a cyril-
 ská jsou příbuzné. Jejich příbuznost je vidět z toho,
 Poměr obou že obě mají některá písmena společná (u), u jiných
 abeced k sobě. písmen je vidět obdobnou závislost na abecedě řecké
 Priorita písmen je vidět obdobnou závislost na abecedě řecké
 hlaholice (písmeno „u“ je v obou složeno ze dvou podobně jako

скаго университета, XII, 1904. — Памятники и вопросы древне-слав. письмен-
 ности, I—III, Юрьевъ 1904. — V. Vondrák, O původu Kijevských listů...,
 V Praze 1904. — C. Mohlberg, Il messale glagolitico di Kiew (sec. IX) ed
 il suo prototipo romano del sec. VI—VII (Memorie della Pont. accademia
 romana di archeologia II), Roma 1928.

⁵⁾ V. Jagić, Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis
 nunc Petropolitanus. Berolini, MDCCCLXXIX.

⁶⁾ Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus gla-
 goliticus. Berolini, MDCCCLXXXIII.

⁷⁾ F. Rački, Assemanov ili Vatikanski evangelistar, U Zagrebu 1865. —
 I. Črnčić, Assemanovo izborna evangjelje, V Rimu 1878. — J. Vajs—J. Kurz,
 Evangeliář Assemanův, V Praze 1929.

⁸⁾ L. Geitler, Psalterium. Glagolski spomenik manastira Sinai brda, U Za-
 grebu, 1883. — S. Sever'janov, Синайская Псалтырь, Петроградъ 1922.

⁹⁾ L. Geitler, Euchologium. Glagolski spomenik manastira Sinai brda,
 U Zagrebu, 1882.

¹⁰⁾ V. Vondrák, Glagolita Clozův, V Praze, 1893.

¹¹⁾ G. A. Il'jinskij, Македонскій глаг. листокъ, Спб. 1909. — Téhož: Охрид-
 скіе глаголическіе листки, Петроградъ 1915.

¹²⁾ V. Ščepkin, Саввина книга, Спб. 1903.

¹³⁾ F. Miklosich, Monumenta linguae palaeoslovenicae e codice Suprasliensi,
 Vindobonae 1851. — S. Sever'janov, Супрасльская рукопись, Спб. 1904 I.

¹⁴⁾ S. Kuľbakin, Изслѣдованія по русскому языку, II 1898. — E. Kariskij,
 Памятники старосл. языка. I 3, Спб. 1904.

¹⁵⁾ Viz P. Lavrov, Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма,
 str. 40—44; snímky těchto lístků přináší jeho album pod čísly: 3, 4 a 5.

řecké „ov“, dvojí písmeno v obojí abecedě slovanské za hlásku „i“ odpovídá řeckému ι, η).

Jsou však obě tyto azbuky také stejného stáří? a nejsou-li stejného původu, která z nich je starší neboli původní písmo Konstantinovo?¹⁰⁾ Tato otázka, jak uvidíme níže, byla u nás po Dobnerovi rozřešena Šafaříkem ve prospěch hlaholice. Důvody pro prioritu písma hlaholského jsou tyto:

1. *Důvody jazykové.* Protože žádná z nejstarších památek staroslovanských není přesně datována, jsme nuceni posuzovati jejich stránku grafickou podle stránky filologické, t. j. podle zvláštností jazykových. Památky psané hlaholicí ukazují *starší* období jazykové, než které znaménáme v památkách psaných písmem cyrilským (srov. Š. Kuľbakin—B. Havránek, *Mluvnice jazyka staroslověnského*, v Praze 1928):

a) V jazyce cyrilometodějském byl asi genitiv sg. -аго, dativ -оуемоу (dobrajego, dobrujemu); tyto tvary v nářečích X.—XI. stol. mizely a spodobou (asimilací) daly -аго, -оуемоу, a pak stažením -аго, -оуемоу (viz Kuľbakin l. c. 229). Tvary -аго, -оуемоу jsou zachovány v památkách hlaholských: v kodexu v Zografském, Mariin., žaltáři Sinajském; v sborníku Supraslském je jen *jediný* doklad.

b) V staroslověnětině má imperfektum v 2. a 3. osobě duálu a v 2. os. plurálu dvojí tvary: -шета, -шете a -ста, -сте. Tvary na -шета, -шете jsou obvyklé v památkách hlaholských. Evang. Zo-

¹⁰⁾ V nejnovější době vysvětluje prof. G. Il'inskij záhadu: Kde, kdy, kým a proč byla zaměněna hlaholice písmem „cyrilským“? v ten smysl, že se to stalo na Přeslavském sněmu r. 893, skrze Konstantina zvaného „presvitera“ na popud knížete Simeona, který se snažil tímto lehčím a jasnějším písmem usnadnit a uspíšit poslovanštění bulharské církve i vlády. (Viz: Byzantoslavica III, 1. svazek, str. 79 násl.). Autor věří, že, jak se obecně má za to, ještě v XI. století se jmenovalo písmo hlaholské „кѡ҃риловница“, t. j. písmo Kyrilovo, podle známého přípisu, v bibli Gennadiově zachovaného, popa Upíra Lichého z r. 1047. Tento totiž tvrdí, že text knihy Proroků psaný cyrilicí přepsal не кѡ҃риловницѣ t. j. z původního písma Kyrilova. Co proti tomuto výkladu napsal akad. Sobolevskij, stíží vyvrátí váhu svědectví Upíra Lichého, protože jinak nemají jeho slova smysl. (Viz Извѣстія о. р. я. и. с. Т. XXVI 240 násl.).

Podle prof. Il'inského byla okolnost, že Konstantin presbyter (původce změny abecedy) byl zaměněn s Konstantinem-Cyrilem (původcem překladu knih sv. Písma) příčinou, že jméno původní abecedy „kyrilice“ bylo přeneseno na novou azbuku; z této osudné záměny pak vznikla pověst, že Konstantin-Cyril je autorem nynější cyrilice.

grafské má jen tyto tvary, kdežto v památkách cyrilských jsou tvary na -шѣта, -шѣтѣ řídké, ano v Savině knize jsou jen *kratší* tvary na -ста, -стѣ (Kulbakin, 241).

c) Také tvary aoristu prostého (ꙗꙗꙗ) i sigmatického (ꙗꙗꙗꙗ) jsou nesterajně rozděleny v jednotlivých staroslověnských památkách. Aorist silný neboli prostý je hojný v památkách hlaholských, zejména: v Zografském, Mariin. ev., Vatikánském evl., žaltáři Sinajském a v sborníku Clozově; z cyrilských řidčeji v Savině knize, a v sborníku Supraslském ho vůbec není.

Podobně se čte sigmatický aorist *staršího* typu se zdloženou samohláskou v kořeni (ꙗꙗꙗꙗ) nejčastěji jako aorist prostý v evangeliu Mariinském; o něco méně v Zografském, v Assemanově a v žaltáři Sinajském, ještě méně v Savově knize. V sborníku Supraslském (cyril.) ho není vůbec.

Aorist sigmatický *mladšího* typu v hlaholských památkách ev. Mariinském a v žaltáři Sinajském není vůbec doložen, v euchologiu Sinajském je jen několik dokladů o něm; za to však je hojný tento typ v památkách cyrilských. Prof. Kulbakin dodává, že jazyk cyrilometodějský neznal ještě aorist mladšího typu (ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ); viz jeho Mluvnici str. 163 č. 260.

d) Nemohu mlčky přejít ještě jednu zvláštnost jazyka nejstarších památek církevněslovanských neboli cyrilometodějských, zvláštnost neboli stránku slovníkovou (lexikální). Nejstarší památky psané hlaholským písmem mají svou zvláštní zásobu slovní, které v pozdějších památkách, v památkách cyrilských, mizí. Tímto důkazem začal vlastně již náš Šafařík, chtěje dokázat prvenství písma hlaholského. Zdůrazňoval totiž, že nejstarší památky obsahují pannonismy, moravismy a slovacismy, k nimž počítal slova: križь, папежь, братрь, оltарь, мнихъ, порь, крѣстити a složeniny s předložkou „vy“ —: vychytiti, vystupiti atp. Třebas nebyly všechny Šafaříkem uvedené výrazy rázovité pro nejstarší hlaholské památky, jeho zásluha, že se pokusil sestavit rázovitá slova nejstarších památek, zůstává. Prof. Jagić v Entstehungsgeschichte d. k. Sprache sestavil kromě hláskoslovných, tvaroslovných a syntaktických zvláštností jazyka cyrilometodějského slovníkové varianty pozdějších památek církevněslov. jazyka proti výrazům, které se čtou jedině v starobylých *hlaholských* textech evangelia a žaltáře. Taková slova jako na př. благодѣтъ, братрь, постъ, искръ, ашютъ a j.

doložená jen nejstaršími památkami jsou zároveň nepřímým důkazem starobylosti písma.

Dokazují-li hláskoslovné a tvaroslovné zvláštnosti památek se syntaktickými, že církevní slovanština je původu makedonsko-bulharského, slovníková zásoba jejich svědčí o tom, že v Pannonii a na Veliké Moravě učinili slov. Apoštolové jakýsi ústupek tím, že přejali nejedno zdejší slovo; tento ráz jazyka ovšem po vypuzení jejich žáků z Moravy na jihu opět vymizel.

e) S hlaholskými památkami Veliké Moravy přímo souvisí jazykově i obsahově (po stránce textové) památky a celé hnutí hlaholské v Dalmacii; hlaholismus jihoslovanský však v těchto krajích, jako je přímým pokračováním hlaholismu moravskopannonského, je pochopitelným jedině v IX. stol.; později by byla bývala souvislost nemožná. Pro nás je pozoruhodná i ta okolnost, jak v novější době dokázal prof. Jagić na zlomcích Vídeňských, že tu byla souvislost i po stránce grafické, t. j. že původní tvar a ductus hlaholice charvátské byl též, jako v nejstarších památkách hlaholských. (Srov. Glagolitica, Denkschriften d. Akademie d. Wissenschaften, Wien, 1890; Entstehungsgeschichte,² str. 246.)

Hlaholismus
v Dalmacii

Po slovanských apoštolech Cyrilu a Metoději se sice nezachovala žádná památka, která by přímo od nich pocházela, a co máme, jsou samé opisy, ale jak jsme viděli, památky psané hlaholicí jsou jazyku cyrilometodějskému *blíže*; z toho *nepřímě* usuzujeme, že i hlaholské písmo je sv. Konstantinu Cyrilovi *blíže* neboli že je jeho původním písmem.

2. *Důvody paleografické*: a) Máme palimpsesty se spodním písmem hlaholským: evangelium Bojanum, také v evangeliáři Assemanově jsou místa, kde je psáno písmem cyrilským na vyškrabanou hlaholici.

2. *Důvody paleografické*

b) Jsou rukopisy cyrilské s ojedinělými písmeny, slovy nebo větami psanými hlaholicí, podle kterých můžeme soudit, že tyto cyrilské rukopisy jsou přepisy textu hlaholského. Tak na př. se zdá, že byla předloha prastarého žaltáře Eugeniova z XI. století hlaholská; z něho zachované fragmenty mají tři hlaholské litery (l. 6 *ѡѣспонте*, na l. 18 *ѡтвр'ди сѡ*, na l. 20 *ѡз ношти*).

Podobně žaltář Boloňský, původem z Ochridy v Makedonii, obsahuje několik písmen a slov psaných hlaholicí; v apoštolu Ochrid-

ském (Grigorovičově) jsou nejen písmena, ale i celé verše psané hlaholicí a j. v.¹⁷⁾ Při tom je pozoruhodné, že tyto památky, chovající, řekl bych, zbytky písma hlaholského, jsou původu makedonského, kde byla hlaholice domovem. Námitku Sreznevského, že se také v hlaholských rukopisech čtou poznámky psané cyrilicí, bystře odmítl prof. Jagić (v *Entstehungsgeschichte d. k. Sprache*² str. 234). V nejstarších cyrilských rukopisech totiž, v nichž se zachovaly některé zbytky hlaholských liter, jsou tato písmena psána *původní* rukou, která psala vlastní kodex, kdežto cyrilské příписы a poznámky v kodexech hlaholských jsou zřejmé *pozdější* přídavky. Z těch je zároveň vidět, že brzy, ještě v době, kdy se hlaholských rukopisů ještě užívalo, dávali v pozdějších poznámkách přednost čitelnějšímu písmu cyrilskému před starým písmem hlaholským. Srov. též moji odpověď na domněnku, kterou po Dolobkovi opakuje prof. Karskij ve své *Paleografii* (str. 212), jakoby Sinajský žaltář byl psán z předlohy cyrilicí psané (v *Slavii*, VII, 1928, str. 628).¹⁸⁾

c) Číselná platnost hlaholských liter odpovídá přesně jejich pořádku v této azbuce, kdežto písmena cyrilská se lecpísmen v hlaholici kdes od tohoto pořádku co do číselné platnosti odchy-
lují; ty se řídí pořádkem a platností písmen řeckých.

Uvedu zde nejprve hlaholské litery s jejich číselnou platností:
 + = 1, ѱ = 2, ѱ = 3, ѱ = 4, ѱ = 5, ѱ = 6, ѱ = 7, ѱ = 8, ѱ = 9, ѱ = 10,
 ѱ = 20, ѱ = 30, ѱ = 40, ѱ = 50, ѱ = 60, ѱ = 70, ѱ = 80, ѱ = 90, ѱ = 100;
 ѱ = 200, ѱ = 300, ѱ = 400, ѱ = 500, ѱ = 600, ѱ = 700, ѱ nebo ѱ = 800,
 ѱ = 900, ѱ = 1000. Ostatní písmena (ш, jery, znaky pro nosovky,
 ѱ (ě), ѱ (ju) nemají číselnou platnost.¹⁹⁾

¹⁷⁾ Viz I. I. Sreznevského, Древние глаголическіе памятники сравнительно съ памятниками кириллицы, Спб. 1866. Tu v poslední kapitole VIII. na str. 275 násl. vypočítává všechna jemu známá písmena v rukopisech cyrilských.

¹⁸⁾ V hlaholském žaltáři Sinajském se čte několik liter cyrilských. Jsou to: ѱ, ѱ, ѱ, ѱ, která prof. Jagić měl za latinská. Jsou tu i tři slova psaná cyrilicí: Разумъ 111^{b22}, Дѣтислава 117¹¹, а Грѣхъ (sic) 133^{b21} v glosse. Pak je tu psáno chybně ѱѱѱѱѱѱ... ѱѱѱѱѱѱ místo ѱѱѱѱѱѱѱѱ... ѱѱѱѱѱѱѱѱ; tento omyl prý lze jediné vysvětlit v azbuce cyrilské záměnou ѱ-ѱ a ѱ-ѱ. Tak míní Dolobko a po něm prof. Karskij. Nebyl by se prozradil písař ne na těchto dvou nebo třech místech, ale na mnoha jiných, když běží o celý žaltář a k tomu ještě psaný několika písaři?

¹⁹⁾ Prof. I. Brčić píše (v Radu, II 185 násl.), že v hlaholském kodexu z r. 1391 (II. brev. vrbnickém) našel dvakrát číslovku ѱ. s platností 800; to potvrzuje víc a více pravdu, že mezi ѱ (w) s platností 700 a ѱ (u) s platností 900 nebylo v hlaholské azbuce původně písmeno ѱ, ale nějaká jiná litera.

V cyrilské azbuce nemá litera **ѡ** (**o**) číselnou hodnotu; proto písmeno **ѡ** (**o**) platí jen 2, kdežto v hlaholici platí již 3. Tím je již celý pořádek co do číselné hodnoty porušen; písmeno **ѡ** (z řeckého **ς** digamma) platí 6; **ѣ** (**č**), podle řeckého **ϣ** koppa, platí 90; **и** (**i**) platí 8, **ѡ** (**th**) = 9. Je tedy pořádek liter cyrilských s číselnou platností tento: **Ѧ** = 1, **ѡ** = 2, **Ѣ** = 3, **Ѥ** = 4, **Ѧ** = 5, **Ѣ** = 6, **Ѥ** = 7, **и** = 8, **ѡ** = 9, **ѣ** = 10, **ѡ** = 20, **Ѧ** = 30, **ѡ** = 40, **и** = 50, **Ѥ** = 60, **ѡ** = 70, **и** = 80, **ѣ** = 90, **ѡ** = 100, **ѣ** = 200, **ѣ** = 300, **ѡ** = 400, **ѡ** = 500, **ѣ** = 600, **ѣ** = 700, **ѡ** = 800, **ѣ** = 900, **ѡ** = 1000.

Tvrdí-li staré prameny, že Konstantin-Cyril vynalezl písmena, jimž přiřadili i hodnotu číselnou, pak je zároveň tato číselná platnost, která, jak jsme viděli, jde pořádkem azbuky hlaholské, důkazem přednosti této abecedy před azbukou cyrilskou, v níž číselná hodnota pokulhává za vzory řeckými. Prof. Karskij ve své paleografii připomíná, že snad i stará cyrilice a její jednotlivá písmena měla stejnou číselnou platnost jako azbuka hlaholská; ale neuvádí žádný doklad pro tuto domněnku.²⁰⁾

d) Zdůrazňuji zde znova slova, že Konstantin-Cyril „vynalezl“ písmena. Mluví-li se o slovanské azbuce jako o „vynálezu“, pak platí ta slova spíše o azbuce hlaholské, kde jsou jak písmena z řečtiny přejatá tak litery pro hlásky, jichž řečtina neměla, buď stylisací nebo původem něco opravdu nového; azbuka cyrilská, která se na první pohled nic neliší od unciálního písma řeckého, není žádným novým vynálezem.

e) Poměr obou abeced slovanských k sobě. Jak jsme výše řekli, jsou obě azbuky příbuzné v tom smyslu, že cyrilice přejala některé znaky z abecedy hlaholské. Důvod pro toto tvrzení máme v samé podobě písmen. V cyrilici jsou písmena přejata z hlaholice a sice

Píše-li I. Črnčić (v Radu, XXIII 18 násl.), že přichází v hlahol. rukopise z r. 1445 (v rukopise, který se zove Zrcalo) číslice **Ѧ** s platností 4000 nebo 5000, je to ojedinělý příklad, který nikde jinde nečteme. Črnčić z toho odvozuje, že podle toho by litera **ѡ** platila 2000, **ѣ** (b) 3000, a **Ѥ** 4000, ale dokladu o tom není. Větší čísla (přes 1000) se v hlahol. rukopisech opisují slovy; 10.000 sluje **ѡѡѡѡ**, asi podle řeckého **μυριάς** = nespočitatelné veliké množství.

²⁰⁾ Srov. Слав. кирил. Палеография str. 363 v poznámce: „Есть основание предполагать, что и в кириллице первоначально все буквы обозначали числа, как это сохранилось в глаголице. Тímto předpokladem vysvětluje prof. Karskij některé odchylky v označování číslic cyrilských v rukopisech jihoslovanských na př. **ѡ** za 900 (místo **ѡ** z řeckého **ϣ**), **и** za 70 místo obvyklého **ѡ**, a j. v. Tamtéž na str. 216—217.

v tom tvaru, jaký mají již památky doby *pozdější*; jsou to zejména litery: ѡ, a oba jery (Ѧ, ѧ). O písmeni ѡ je známo, že v nejstarších památkách nedosahuje výšky ostatních liter, ale zůstává, stejně jako jeho pravzor (samaritánské „šin“), jakoby zakrnělé; teprv později se vyrovnává ostatním literám podobně jako písmeno ѣ („t“). Tuto původní podobu si zachovalo písmeno ѣ („š“) v listech Kyjevských, Pražských, v evang. Zografském, ve sborníku Clozově a v rkp. Sinajských.

Jinou zvláštnost máme u liter za polohlásky Ѧ, ѧ; ty jsou jak v Kyjevských listech tak v evangeliu Zografském, v zlomcích Pražských i v žaltáři Sinajském psány na osnově písmene Ѧ („o“). Ve sborníku Clozově a v evangeliu Mariinském, je již dolní klička litery Ѧ otočená na pravo (ѧ), takže sražením nabývá litera podobu „8“ (osmičky). Tento tvar se objevuje již v kodexu Assemanově, v mladší části evang. Zografského, v minuskule obou rkp. Sinajských, v hlah. listě Makedonském.

Cyrilice má také literu ѡ, ale již toho tvaru, jaký mají *mladší* památky hlaholské; podobně snadno si vysvětlíme cyrilský znak za polohlásku Ѣ z hlaholského Ѣ, ne však již tak snadno z Ѧ. Těchto věcí si nepovšimnul prof. Karskij, když napsal ve své Paleografii, že o přejímání těchto písmen z hlaholice „nemůže být řeči“, že je jasné, že mohly být přejaty toliko z cyrilského písma příslušnou stylisací (Karskij, Paleografie, 370).

f) V grafice hlaholského písma se odrážejí i zvláštnosti hláskoslovné. Protože e v nářečí, jehož užil Konstantin, znělo na počátku slov a slabik předjotováno, nemohl přejmouti prostě řecké ε (epsilon), ale sáhl nejspíš k samaritánskému ⲉ (he); píše tedy vlastně: ego, emu, místo: jego, jemu. Tuto tradici zachovávají i nejstarší cyrilské texty a přepisují: ⲉго, ⲉмоу; tak na př. sborník Supraslský a Savvina kniha písí: ⲉже (místo „ježe“), ⲉсть (m. jest), коⲉго (m. kojego), ale již v cyrilském listě Makedonském čteme ⲛсть, ⲛго, ⲥвоⲛ vedle ⲉже, ⲉнко.

Podobně je s písmenem Ⲑ(Ѣ). V nářečí, které sv. Konstantin zachytil svým písmem, odpovídalo toto Ⲑ(Ѣ) širokému „e“ (ä). Tak také písí starší cyrilské texty závislé na předloze hlaholské (Sava: Ⲑдѣ, Ⲑстѣ, Ⲑдѣхѣ; Suprasl. ⲉгѣ); v jiných nářečích však se výslovnost rozcházela a dosud rozchází: ē - ^ea, - ia. A tak máme v cyrilských textech za hlaholské Ⲑ dvojí znak: Ѣ, ѣ. Sava vedle výše uvedeného Ⲑстѣ atd. i ⲛстѣ, ⲛзда, ⲛсли; Suprasl. ⲛко, таⲛхѣ,

Дѣкиѣ. Tedy oba tyto znaky ѣ (za hlaholské э) a ѥ (za hlaholské ▲) jsou novoty, kterých v původní abecedě Konstantinově nebylo. (Srov. studii *L. Mileticovu* v Archivu f. sl. Phil. XX, 578 násl. o výslovnosti a hláskové platnosti staroslov. ▲ — ѣ).

Na konci této stati nemohu opominout, byť jen krátce, zmíniti se o tom, jak se dívají na poměr cyrilice k hlaholici autoři nejnovějších spisů jednajících o paleografii cyrilské. Prof. *Karskij* napsal ve své *Paleografii*,²¹⁾ že nejstarší památky staroslověnské, psané jednou i druhou azbukou, sluší klásti podle stránky paleografické i jazykové do stol. X., při čemž odkazuje k cyrilské desce cara Samuila z r. 993 a k hlaholským ll. Kyjevským. Ta věta je sice pravdivá, ale nepovídá nic o tom, jaký je rozdíl mezi památkami cyrilskými a hlaholskými té doby po stránce jazykové. I nejstarší památky hlaholské jsou sice samé opisy, ale dávají nahlédnouti svými archaismy, jak asi vypadaly jejich cyrilometodějské originály. Proti tomu veškerá bohatá cyrilská literatura, jak jihoslovanská tak ruská, podává jazyka cyrilometodějského jen mdlý obraz. Je to náhoda? Je oprávněná věta: „Стороники первенства глаголицы или кириллицы имеют одинаковые основания для подтверждения своих заключений“? (Tamtéž 160.)

Prof. *Ščepkin*,²²⁾ jinak přívrženec našeho směru, mluví o posledním rozhodném slově Šafaříkově stran prvenství hlaholice jen jako o hypotese; snad by bylo na místě, aby byl aspoň podotkl, že se pro tuto „domněnku“, kterou pronese Šafařík více než před půl stoletím, nalezlo od té doby mnoho dokladů, které ji potvrzují, ale ani jeden, který by jí byl na odpor.

Také prof. *Š. Kulbakin*, který mluví o prvenství hlaholice pro nedostatek přímých důkazů jen jako o domněnce, dodává spravedlivě: „*nicméně některá fakta a nepřímé úvahy svědčí, že písmem cyrilometodějským byla hlaholice*“.²³⁾

²¹⁾ Славянская кирилловская палеография, Ленинград 1928, стр. 160.

²²⁾ Учебник русской палеографии, Москва, 1920, стр. 16.

²³⁾ Mluvnice jazyka staroslověnského, V Praze 1928, str. 8. Srov. i můj referát o Paleografii prof. Karského, v Slavii VII, str. 629—633.

AUTOR A PŮVOD HLAHOLICE.

(Srov. V. Jagić. Глаголическое письмо 51 a násl.)

Domnělé autorství Jeronymovo. — Mínění Dobrovského o hlaholici. — Důkazy Dobnerovy o autorství Konstantina-Cyrila. — Durych a Alter. — Kopitar a jeho Glagolita Clozianus. — I. Grimm. — Odpůrci Kopitarovi: Šafařík, Preis Sreznevskij. — V. J. Grigorovič. — Šafařík a jeho „Památky“. — Odpor proti Šafaříkovi na Rusi, souhlas u Jihoslovanů. — Fr. Miklosich, Fr. Rački. — Bodjanskij a J. Sreznevskij. — L. Geitler a jeho spis Die alban. u. slavischen Schriften. — Archimandrit Amfilochij. — Isák Taylor. — V. Jagić. — Budi-
lovič a Vs. Miller. — Běljajev a Fr. Müller. — V. Vondrák, Fortunatov a Laman-
skij. — Ščepkin a Grunskij. — A. J. Sobolevskij. — K. Wessely.
— A. Rahlfs. — F. Fortunatov. — R. Nachtigal. —
S. M. Kuľbakin. — Elis Mins.

Vědecky se pěstuje tato otázka, podobně jako studium staroslov. překladu Písma a jako příbuzné otázky slovanského jazyka, teprv od konce XVIII. stol. Do té doby bylo domnění, že hlaholské písmo, jehož zbytky se dosud zachovaly v bohoslužebných knihách západního obřadu (v staroslov. misálu), Autorství Jeronymovo a jeho odpůrci je vynález církevního otce a učitele sv. Jeronyma (342—429), rodem ze Stridonu v Dalmacii.¹⁾ Těžko je říci, jak vznikla tato domněnka; snad proto, že sv. Jeronym přeložil Písmo sv. do latiny (vulgátu), připisovali mu i staroslov. překlad Písma i azbuku. Možná, že to byla odvěta vůči latiníkům, kteří na církevních sněmech ve Splitu (v Dalmacii) v X. a v XI. stol. zakazovali slovanskou liturgii;²⁾ na tento odvět mohli přijít slovanští kněží a mniši tím snáze, ježto na splitském sněmě za papeže Alexandra II. nazvali jejich protivníci sv. Metoda heretikem a slov.

¹⁾ Dr. Fr. Bulić, Stridon (Grahovo polje u Bosni) rodno mjesto sv. Jeronima, Sarajevo 1920.

²⁾ „Fuerat tempore Alexandri Papae (1061—72)... synodus omnium praelatorum Dalmatiae et Croatiae multum solenniter celebrata in qua... hoc firmatum est et statutum: ut nullus de caetero in lingua slavonica praesumeret divina mysteria celebrare, nisi tantum in latina et graeca nec aliquis eiusdem linguae promoveretur ad sacros ordines“. Tento kanon jest jen opakování X. kanonu splitského sněmu z r. 925.

Viz u Ginzla, Geschichte d. Slavenapostel Cyrill u. Method, Leitmeritz 1857, Anhang str. 89., kdež uvádí slova Tomáše arcijáhna splitského. Srov. Rački, Historia salonitana, c. XVI, 49 — F. Ritig, Povijest i pravo slovenštine u crkv. bogoslužju, Zagreb 1910, 152 násl.

azbuku písmem gotským (arianským, heretickým).³⁾ Kdy se po prvé vyskytla tato domněnka, není známo; jisté je, že se jí dovolává seňský biskup Filip r. 1248 v žádosti k papeži Inocenci IV. za povolení slovanské liturgie.⁴⁾ K nám se asi dostala tato pověst skrze charvátské hlaholáše, které uvedl Karel IV. do slovanského kláštera v Praze v Emausích. U jihoslovanských hlaholášů se udržovala tato domněnka dlouho. Čteme ji ještě v bukvári Karamanově z r. 1753 (opět r. 1763 a 1788); Karamana připomíná ještě P. Solarić v bukvári tištěném v Benátkách 1812. Ne dosti na tom. V nejnovější době by rád vzkřísil tradici Jeronymovskou o původu hlaholice K. Šegvić, poukazuje na traktát Hrabana Maura (Viz „Nastavni vjesnik“ XXXIX, sv. 9—10, 1931).

Šegvić opakuje staré tvrzení Pertzovo (De cosmographia Ethici, Berolini 1853, 150—53), že jakýsi filosof Aeticus, rodem z Istrie, snad původu slov., vynalezl v první pol. IV. stol. hlaholici, kterou potom sv. Jeronym, překladatel Aetikovy Kosmografie, rozšířil a tak prý se ujala u Slovanů tradice, že sám sv. Jeronym vynalezl písmo hlaholské. To vše ovšem na základě zprávy Hrabanovy. Ale již Fr. Rački poznamenal, že necháme-li stranou všechnu pravdomluvnost Hrabanovu, z jeho nejasných slov nic jistého nelze uzavírat, ježto H. sám přiznává, že se snad v některých písmenech mýlí. Rački také dobře připomenul, že nevidí v literách Aetikovi připisovaných *ani nejmenší* podobnosti s hlaholicí. (Pismo slovjensko, u Zagrebu, 1861, 37.)

Francouzský učenec Vilém Postel (Postellus), který se zabýval studiem abeced, vydal r. 1538 spis: *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum*, kdež mluví i o abecedě hlaholské pod záhlavím: „De lingua Hieronymiana seu Dalmatarum aut Illyricorum“, a o sv. Jeronymovi praví: „videtur enim illam reperisse postquam hebraicas et graecas litteras cognovisset, quia sunt multi characteres cum illis communes“. (Jagić, Глаголическое

³⁾ „Dicebant enim gothicas litteras a quodam Methodio haeretico fuisse repertas, qui multa contra catholicae fidei normam in eadem sclavonica lingua mentiundo conscripsit, quam ob rem divino iudicio repentina dicitur morte fuisse damnatus“. Tamtéž.

⁴⁾ „Porrecta nobis tua petitio continebat, quod in Sclavonia est littera specialis, quam illius terre clerici se habere a beato Jeronimo asserentes, eam observabant in divinis officiis celebrandis.“

Potthast, Regesta rom. Pontificum, II č. 12877 — *Theiner, Monumenta slav. merid.* I 78.

письмо 52).⁵⁾ J. Dobrovský, jak víme z dopisů ke Kopitarovi (I, 99—106), znal knihu Postelovu, a jak bude řeč níže, vystoupil proti této smyšlence stran hlaholice.

Z cizích popírali autorství Jeronymovo stran hlaholice zejména: Assemani,⁶⁾ bibliotekář knihovny vatikánské, byzantolog Banduri,⁷⁾ L. Frisch⁸⁾ a Linhart;⁹⁾ z domácích pak především Grubišić,¹⁰⁾ který připomíná vzpomenutou přezdívku sněmu splitského a zaměňuje písmena hlaholská s gotskými runami. Také J. Pastrić, rodem z ostrova Čresu, vysvětloval původ hlaholice jinak; odvozoval ji totiž podle slov Durychových z azbuky cyrilské.¹¹⁾

U nás se ohradil proti této myšlence, že by byl sv. Jeronym autorem hlaholice, J. Dobrovský;¹²⁾ ovšem, protože znal hlaholici jen

Dobrovský z mladších rukopisů XIII. a XIV. stol. a z pozdějších
a jeho mínění tisků charvátsko-hlaholských, nemohl jeho soud dopad-
o hlaholici nouti zcela správně. V stati o českém překladu Písma
sv. se dotýká i literatury cyrilské a hlaholské, a o hlaholici prohlásil,
že je předělána ve XIII. stol. „chytrostí mnišskou“ z cyrilice (viz
Abhandlungen d. Priwatgesellschaft, V 1783, 300—322).

Proti Dobrovskému napsal G. Dobner (v Abhandl. d. Boehm. Gesellschaft d. Wissenschaften, 1785, II 101—139) stať: Aufwerfung

⁵⁾ Srov. V. Jagić, История славян. филологии, Спб. 1910, стр. 16.

⁶⁾ Assemani, Kalendaria ecclesiae universae, Romae 1755, IV 408. „Falsa haec Slavorum traditio inde orta, quod s. Hieronymus Dalmata fuerit. Ceterum literas slavicas excogitasse Cyrillum non Hieronymum res est certo certior“.

⁷⁾ A. Banduri, Animadversiones in Const. Porphyrog. de Administrando imperio, pag. 117; srov. Dobrovského Slovanek, I 61.

⁸⁾ L. Frisch, v rozpravě: „Origo characteris sclavonici vulgo dicti cirulici paucis generatim monstrata, ortus vero et progressus characteris vulgo dicti glagolitici pluribus sigillatim descriptus“ 1727; srov. Durych 23, 25. Hlaholské písmo je mu znetvořená cyrilice.

⁹⁾ Linhard, Versuch einer Geschichte von Krain u. der übrigen Slaven Oesterreichs, v Norimberce 1796.

¹⁰⁾ K. Grubisich, In originem et historiam alphabeti slavonici glagolitici vulgo Hieronymiani disquisitio, v Benátkách 1766. Výsledek práce Grub. je jen negativní; zamítá sice autorství Jeronymovo, ale popírá, že by byl sv. Cyril písmo slovanské sestavil; buď prý Cyril a Metod slovanských písmen nevyalezli, nebo, chce-li to o nich někdo tvrdit, bude nutno vyškrtnouti je ze seznamu Svatých (l. c. str. 73).

¹¹⁾ Viz Dobrovského Glagolitica 25; srov. Jagić Глаголическое письмо 53.

¹²⁾ Srov. čl. Dobrovského: In welche Zeit fällt muthmasslich die Erfindung d. glagolitischen Buchstaben (Glagolitica — Ein Anhang zum Slavin, Prag 1807, 17).

einer historisch-kritischen Frage: Ob das heut zu Tage sogenannte cyrillische Alphabet für eine wahre Erfindung d. hl. slavischen Apostels Cyrills zu halten sey? Dobner správně ukázal, že hlaholské písmo je starší a původní písmo, sestavené od Konstantina-Cyrila. Důkazy Dobnerovy se osvědčily, třebaž že byly založeny, jak vůbec tehdy bylo možno, na úvahách všeobecných, ježto nejstarší památky staroslověnské nebyly tehdy ještě známy;¹³⁾ z těch znal Dobner jediné Abecedarium bulgaricum, kterého se také dovolává. Dobrovského však nepřesvědčil. Dobrovský setrval v mínění, že nějaký reformátor opatřil toto nové písmo (hlaholici) pro katolickou litur-

Gelas-Dobner
a jeho důkazy
o autorství
sv. Konstantina-
Cyrila

¹³⁾ Dobnerova rozprava se nese duchem velice skromným. „Ich behaupte bis jetzt nichts, sondern verlange nur, dass Männer, die in der ersten slavischen Sprachkunde bewandert sind, meine Zweifel auflösen, mich eines besseren belehren und von meinen, wenn es ihnen also zu nennen beliebt, langwierigen Vorurtheilen befreien“ (l. c. 101).

Důkazem stáří hlaholice je Dobnerovi především *ráz písma*: neúhledné, žádnému jinému písmu nepodobné tahy, o nichž lze opravdu říci, že jsou písmem *nově vynalezeným* ve srovnání s písmem cyrilským, kteréž bylo v IX. stol. každému známo jako písmo řecké:

„weil dessen (glagolitische) rohe, ungestaltete, mit keinen andern Lettern übereinkommende Schriftzüge ein wahres neues Erfindungswerk anzeigen, hingegen in den cyrillischen verkannte man nicht die förmlichen u. nähmlichen Buchstaben d. griechischen Nation zu d. Zeiten d. h. Cyrills im neunten Jahrhundert“ (l. c. 103).

Jiný důkaz vidí v tom, že původní slov. písmo se nemohlo jmenovat „cyrilice“, nejvýš písmo Konstantinovo, jak je jmenují prameny, protože tehdy Konstantin ještě jméno „Cyril“ neměl.

Jiný v tom, že synoda Splitská prohlásila Slované, nejen za Goty a Ariany, ale i písmo slovanské (hlaholici) za písmo gotské: „Das ärgste und betrübteste war bey dieser Sache, dass die salonitanischen Bischöffe sogar den Pabst Alexander überredet hatten, ihre illyrischen Slaven wären nicht nur wirkliche Gothen u. Arianer, sondern sie bedienten sich auch in ihrem Gottesdienst der gothischen Lettern u. Schrift“ (l. c. 108). Tato výtka ovšem se nemohla vztahovat na písmo „cyrilské“.

Opět jiný důkaz vidí v tom, že původní slovanskou azbuku spíše můžeme hledat u Slovanů illyrských, nežli u Rusů (užívajících písma cyrilského), kteří se pokřesťanštili teprve za knížete sv. Vladimíra (l. c. 116).

Dobrovskému tyto důkazy nestačily; o Dobnerovi a jeho důkazech píše Durychovi (v listě z 27. února 1786) takto: „Miror sane hominem eruditum, qui tam levibus argumentis propugnandam sumsit desperatam causam.“ Mimo to, podle Jagiče, uváděl Dobner k věci domněnky, které se sice přímo netýkaly písma, ale které nemohl dokázat (Entstehungsgeschichte d. k. Sprache str. 135—136).

gii a sice na základě cyrilského písma jen tím, že dal původním literám jinou polohu nebo zdvojlil jejich tahy. Stejně se zachoval Dobrovský k Abecedariu bulharskému a ke kodexu Assemanovu, který znal ze zpráv v díle Assemanově *Calendaria ecclesiae universae*, IV, 52; i tohoto kodexu grafické zvláštnosti přičítal Dobrovský opisovači, který prý jej opsal z předlohy cyrilské (*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, 1822, 689).

Kromě Dobrovského se zabývali otázkou o původu hlaholice *Durych a Alter*. I oni se opírali hlavně o slovanský překlad Písma, uznávající, že hlaholský text je závislý na cyrilském. **F. Durych a Alter** Alter však měl za možné, že hlaholice je starší písma cyrilského a že pochází z latinky; Durych pak se ustanovil na tom, že sv. Metoděj předělal hlaholici z cyrilice pod dojmem jakéhos starého runského písma (*Jagić*, I. c. 54).

R. 1836 vydal *B. Kopitar* sborník známý pode jménem „Glagolita Clozianus.“ Na základě tohoto rukopisu, kromě již řečeného **B. Kopitar a jeho Glagolita Glozianus** Abecedaria a kodexu Assemanova jakož i zbytků hlaholských liter v žaltáři Eugeniově, přišel Kopitar k přesvědčení, že hlaholice vznikla, ne-li dříve, aspoň *soudobně* s cyrilicí. Ve vzpomenutém spise Glagolita Cloz. (X) a v *Slavische Bibliothek* (I, 72 násl.) pouští se do řešení otázky o původu hlaholice přestávaje na dohadách. Kopitar první upozornil na dvojí ductus v hlaholici: *oblý* v památkách bulharských a *hranatý* v rukopisech a tiscích charvátských. Tento nazval hlaholící gotickou. Ve spise „*Hesychii Glossographi discipulus...*“ 1840, str. 39 násl., upozornil na některé hlaholské příměsky v žaltáři Boloňském, jakož i na některé podrobnosti v kodexu Assemanově.

Na vydání hlaholity Clozova se ozval *Jakob Grimm* (v *Göttingische Anzeigru* 1836, I. 325 násl.). Grimm tu uznává, že hlaholice je starší nežli písmo cyrilské; důvodem jejího stáří je mu kromě jiných i ta okolnost, že se některá písmena píší z prava nalevo. Mimochodem zde připomenu, že Venelin a Paplonskij vysvětlovali některé litery v cyrilici jako přejaté z hlaholského písma (*Jagić*, I. c. 57 násl.).

Odpůrci Kopitarovi: Šafařík, Preis a Sreznevskij Proti Kopitarovi a jeho výkladu o původu hlaholice vystoupili: Šafařík, Preis a Sreznevskij. Nepřátelství mezi Kopitarem a Šafaříkem napomáhala především okolnost, že byli nestejného náboženského vyznání, Preis pak vykládal, že se zákazy sněmů splitských v X. a XI. stol.,

na nichž byl Metoděj označen jako heretik, vztahovaly na cyrilici a že teprv potom, když byla cyrilice zapověděna, vznikla hlaholice. Sreznevskij tvrdil, ovšem bez důkazu, o hlaholici, že vznikla někde u bulharských sektářů asi v IX. až X. stol. po sestavení cyrilice (Jagić, l. c. 59).

V. J. Grigorovič vydal r. 1847 kratší řeckou legendu o sv. Klimentu, žáku apoštolů slovanských. V té se vypráví o sv. Klimentu, že vynalezl (ἔσσοφίσατο... χαρακτηῖρας ἑτέρους γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον) písmo nové. Grigorovič se vyslovil, že se tato slova vztahují na druhou slovanskou azbuku, kterou tehdy nejmenoval; později však neváhal vyslovit mínění, že hlaholici sluší připsat jednomu ze slovanských apoštolů, zejména Konstantinovi. Při tom se opíral o známou příhodu z Pannonského životopisu sv. Konstantina, kde se praví, že sv. Cyril našel na Chersoně evangelium a žaltář psaný ruskými písmeny. Na základě této zprávy tvrdil, že těmito písmeny sluší rozumět hlaholici, ježto se tam praví, že je Konstantin zprvu neuměl číst. Sreznevskij připouštěl, že to byla nějaká písmena slovanská — ruská, ale náš Šafařík odpíral oběma a odmítal oba tyto výklady teorií o písmenech gotských. Podle prof. Jagiće (l. c. 65) je zásluha Grigorovičova mimo jiné i v tom, že po Dobnerovi prvý opět připisuje hlaholici jednomu ze sv. Bratří, třebas ne úplně správně. Do výkladů paleografických se Grigorovič nepouštěl; přijímal toliko, že hlaholice mohla vzniknouti z abecedy řecké a latinské, a nejsou-li tyto litery nějak úmyslně přetvořeny, pak jsou v azbuce podle něho i prvky jiných abeced. Podle Scaligera uznával písmena Ϸ (b) a Ϻ (z) za shodná se samaritánskými (Jagić l. c. 65). Výzkumy a výsledky cest Grigorovičových přispěly nemálo k vyjasnění této otázky.

P. J. Šafařík. Po několika předchozích statích¹⁴⁾ vydal Šafařík r. 1853 významný spis pro hlaholici „Památky hlaholského písemnictví“. Hlaholice mu byla tehdy ještě podružným písmem, které napodobovalo ve všem svůj pravzor — cyrilici. Kromě srovnávání textů psaných písmem hlaholským s památkami cyrilskými, probírá tu

P. J. Šafařík
a jeho Památky
hlaholského pí-
semnictví

¹⁴⁾ Srov. jeho čl. Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku, ČČM. 1848; násl. — Pohled na prvověk hlaholského písemnictví, ČČM. 1852, II 81. — Rozbor staroslovanského překladu písma sv. recensí cyrilské a hlaholské, ČČM. 1852, III 64—80, jako pokračování a doplněk statí předešlé.

i paleograficky písmo hlaholské. Připouští jeho příbuznost s runami, s písmem foinickým, palmyrským, samaritánským, koptským i armenským; ze západních abeced: s písmem řeckým, italským, langobardským a albánským. Jako dříve Grimm, ukazuje i Šafařík na litery, které se píší z prava na levo ѿ, ѡ, ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ (Jagić l. c. 63).

R. 1855 objevil K. Höfler v kapitulním archivu v Praze 2 fragmenty, známé nyní jako „Pražské zlomky“, psané hlaholicí. Šafařík, který znal do té doby hlaholici jen jako písmo rozšířené po slovanském jihu, viděl ji nyní v liturgickém textě východního obřadu a s bohemismy v jazyce na území domácím. Prozkoumav vše, vyslovil se nejprv opatrně v dopise k Bodjanskému (z 28. prosince 1855), poté rozhodně ve spise „Glagolitische Fragmente“ (56—57, 61) o prvenství hlaholice (srov. ČČM. 1864, 213—217); zejména pak v rozpravě Über d. Ursprung u. d. Heimath des Glagolismus, Prag 1858.

Stat' Šafaříkova ovšem všechny ihned nepřesvědčila. Z Rusů se ozval zejména historik A. E. Viktorov, potíraje ne bez úspěchu domněnku Šafaříkovu, že cyrilice je dílo Klimenta, biskupa Velického (bulharského). Vytýkalo-li se na Rusi Šafaříkovi, že jeho spis „Über den Ursprung und die Heimath des Glagolismus“ (Prag 1858), není veskrze vědecký, dodává Jagić, že ani po stránce paleografické nepojednal Šafařík o hlaholici soustavně, srovnáváje jednotlivé litery hlaholské azbuky spíše pro jejich nahodilou podobnost s písmeny jiných abeced. Za hlavní zásluhu klade Jagić Šafaříkovi, že on po Dobrovském znova začal zkoumat *jazyk a obsah* hlaholských památek a srovnával je s příslušnými texty cyrilskými a s řeckým originálem těchto textů, třebaž že nedošel ještě k jistým výsledkům svého badání (Jagić, l. c. 70).

Se Šafaříkem v podstatě souhlasili a souhlas vyslovili vídeňský slavista prof. Fr. Miklosich a Fr. Rački. Proti nesoustavnému srovnávání a vysvětlování jednotlivých písmen, jak to činil Šafařík, připomíná Miklosich, že lze mnoho vysvětlit pouze z *řeckého písma* (podle něho snad i ѿ, ѡ a ѣ z řeckého κ, π, ϑ); s Kopitarem připouštěl, že Slované snad měli již před Konstantinem nějaké písmo, podobné albanskému. Písmena ѧ, ж, ѣ, ч, к, ю vysvětloval z hlaholských ѡ, ѧ, ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ; o jiných jako: ѿ, ѡ, ѣ, ѥ netvrdil to s jistotou.¹⁵⁾

¹⁵⁾ Pozoruhodná je poznámka prof. V. Vondráka (Archiv fslPh. XVIII, 556 pod čarou) stran mínění Miklosichova, kterému sice neušla okolnost, že se ně-

Rački pak přimknuv se k Šafaříkovi uznává, že hlaholice je původní písmo sestavené Konstantinem-Cyrilem, při čemž kromě řecké abecety, jako základu, myslí na písmo foinické a albánské. Stylisaci písma hlaholského viděl ve zdvojování linií a v zahrocování, při čemž vycházel z řecké kursivy. Z písma foinického odvozoval: ϩ, ϡ, ϫ, ϣ, ϥ, ϧ, Ϩ, ϩ, ϫ, ϫ. O písmeni ϫ míní, že povstalo z řeckého ϫ, ϫ vysvětluje spojením ϡ a ϡ, ϫ pak zdvojením ϡ; při ϫ myslí na latinské x a na řecké χ, ϫ (ϣ) vykládá jako ϫ + ϫ. (Srov. Pismo slovjensko, U Zagrebu 1861, 113 násl.).

Nerozhodností a odmítavým chováním vůči Šafaříkovi stran stáří, autora a prvenství hlaholice se vyznačují ruští slavisté *Bodjanskij* a *I. Sreznevskij*. Bodjanskij ve spise О времени происхождения слав. письменъ (Москва 1855) potírá Kopitara, Grimma a Miklosiche, ale při tom ukazuje neznalost věci; tak na př. o ev. Assemanově tvrdí, že v něm nejsou značky za hlásky nosové, v Abecedariu že prý je jen ϫ; ještě r. 1856 po objevení „Pražských zlomků“ zůstával Bodjanskij nerozhodným. Sreznevskij pak, který sledoval průběh věcí, podává o nich zprávy v Извѣстіяхъ, nepronesl svého mínění, ale na několika místech, kde mohl, opakoval všelijaké námitky proti stáří hlaholice. Ještě r. 1871 na sjezdu archeologickém v Kyjevě snažil se uplatnit své mínění, že Konstantin-Cyril, „jako syn své doby“, byl vynálezcem písma cyrilského, jehož prý se tehdy obecně užívalo (Jagić l. c. 67).

R. 1883 vydal *L. Geitler* spis „Die Albanesischen und Slavischen Schriften“, ve kterém vysvětluje z albánského písma hlaholské litery: ϡ, ϥ, ϫ, ϧ, Ϩ, ϩ, ϫ, ϫ, a. j., kterých ne-
L. Geitler a jeho spis Die albanesischen u. slavischen Schriften

a ukazuje, že okrouhlost a kličky v hlaholici ukazují která písmena v hlaholici píší zprava nalevo, avšak vysvětlení toho zjevu nijak neuspokojuje a tím padá celý jeho výklad.

Miklosich píše: „jene links gewandten Buchstaben scheinen nach aus dem früheren Gebrauch von der rechten nach der linken zu schreiben übrig geblieben zu sein“; a dále: Jene Richtung deutet auf die altgriechische Art zu schreiben; an die phönikische ist nicht zu denken“. K tomu správně dodává prof. Vondrák: „Diese Erklärung Miklosich's wird wohl nur derjenige acceptieren, der mit ihm annimmt, dass die Slaven schon seit den frühesten Zeit, seit dem sie mit den Griechen in Berührung kamen, die griechische Schrift entlehnten. Nun sind aber die Griechen schon im V. Jahrh. vor. Chr. zur rechtsläufigen Schrift übergegangen, d. h. von da an schrieb man schon von links nach rechts (cfr. Gardthausen 112). Dadurch wird schon die ganze Miklosich'sche Hypothese unhaltbar, abgesehen von anderen Schwierigkeiten, denen sie begegnet“.

na písmo kursivní (l. c. 136). Geitler předpokládá věc ničím nedokázanou, že albánské písmo je starší století IX., ale památky písma albánského nejdou dále než do století XVIII. Geitler tu spojuje albánské písmo z r. 1800 s římskou kursivou VI.–VIII. stol. S Geitlerem souhlasil ve výkladu litery $\mathfrak{A}$ z písma albánského V. Kačanovskij, ale Jagić a Gardthausen zamítají domněnku Geitlerovu (Jagić, l. c. 77 násl.).

Po archimandritu *Amfilochiovi*, podle něhož hlavní úlohu v hlaholici hraje řecká kursiva (18 liter), vysvětloval anglický paleograf Archimandrit *Isák Taylor* v díle *The Alphabet* (London 1883) písmo hlaholské na těchto dvou zásadách: a) že zůstávalo v mezích řecké kursivy (minuskulního písma řeckého IX. stol.) a b) že některé litery hlaholské povstaly svaznicemi řeckých písmen. Podle zprávy zachované u Chrabra, že se Slované snažili vyjadřovati svoji řeč řeckými písmeny, předpokládá Taylor, že i Konstantin užil tohoto principu (zdvojení $\sigma\sigma$ za $\mathfrak{w}$ nebo spojení $\tau\sigma$ $\tau\mathfrak{w}$ za $\mathfrak{v}$, $\mathfrak{z}$) a to podle určité soustavy a s jistou stylisací.

Taylor vykládá hlaholské litery takto: $\mathfrak{A} = \alpha$, $\mathfrak{B} = \beta$, $\mathfrak{C} = \gamma$, $\mathfrak{D} = \delta$, $\mathfrak{E} = \varepsilon$, $\mathfrak{F} = \zeta$, $\mathfrak{G} = \eta$, $\mathfrak{H} = \theta$, $\mathfrak{I} = \iota$, $\mathfrak{K} = \kappa$, $\mathfrak{L} = \lambda$, $\mathfrak{M} = \mu$, $\mathfrak{P} = \nu$, $\mathfrak{Q} = \omicron$, $\mathfrak{R} = \pi$, $\mathfrak{S} = \rho$, $\mathfrak{Z} = \sigma$, $\mathfrak{T} = \tau$, $\mathfrak{F} = \varphi$, $\mathfrak{X} = \chi$, $\mathfrak{O} = \omega$, $\mathfrak{H} = \theta$, $\mathfrak{V} = \upsilon$, $\mathfrak{J} = \tau\sigma$, $\mathfrak{A} = \vartheta\sigma$, $\mathfrak{K} = \delta\iota$, $\mathfrak{B} = \omicron\omicron$, $\omicron\upsilon$; $\mathfrak{w} = \sigma\sigma$, $\mathfrak{z} = \frac{\sigma\sigma}{\tau}$, $\mathfrak{v} = \frac{\sigma\sigma}{\tau}$, $\mathfrak{z} = \frac{\sigma\sigma}{\tau}$, $\mathfrak{A} = \varepsilon\iota + \varepsilon$, $\varepsilon\iota + \alpha$; $\mathfrak{P} = \upsilon\omicron$, $\mathfrak{E} = \varepsilon\nu$, $\mathfrak{AE} = \varepsilon + \varepsilon\nu$, $\mathfrak{AE} = \omicron + \varepsilon\nu$, $\mathfrak{AE} = \eta + \varepsilon\nu$, $\mathfrak{B} = \omicron + \varepsilon\iota$, $\mathfrak{B} = \varepsilon + \varepsilon\iota$, $\mathfrak{GP} = \omicron + \varepsilon\iota + \eta$, $\mathfrak{B} = \frac{\varepsilon\iota}{\upsilon} = \upsilon\varepsilon\iota$.

Tyto příliš složité spřežky snažil se *V. Jagić* poněkud zjednodušit a vysvětluje některé hlaholské litery takto (l. c. 90): $\mathfrak{B} = \mu\beta$,

Prof. V. Jagić $\mathfrak{J} = \vartheta\vartheta$, $\mathfrak{K} = \gamma\iota$, $\mathfrak{V} = \zeta$, $\mathfrak{Z} = \eta$, $\mathfrak{T} = \iota$, $\mathfrak{P} = \iota\omicron$, $\mathfrak{B} = \vartheta + \alpha$, $\mathfrak{B} = \mathfrak{Z} + \gamma$; $\mathfrak{E} = \mathfrak{P}$, t. j. *n* ovšem stylisované.

Teorii Taylorově a Jagićově odpírali z ruských učenců zejména *Budilovič* a orientalista *Vsevolod Miller*. Podle Budiloviče je hlaholice cyrilské písmo pokažené nějakým sektářem; Budilovič a Vsevolod Miller pak objasňuje některé hlaholské litery ($\mathfrak{w}$, $\mathfrak{u}$ a j.) z písmen avestských a ze znaků na penízech sassanidských. O Vsev. Millerovi a jeho výkladu dodává Jagić (l. c. 93), že je založen na předsudcích proti písmu hlaholskému.

Příznivěji se zachoval k výkladu Taylorovu z Rusů prof. *D. F. Běljajev*. I on považuje řeckou kursivu za jediný pramen hlaholice, ale nesouhlasí s Taylorem a Jagićem v některých podrobnostech; spoléhá totiž na rozmanité druhy řecké kursivy *provinciálních* kancelářů, v čemž bychom mu mohli dát za pravdu. Při tom ve výkladu litery $\mathfrak{A}$ připomíná řecký

zkratek $\div = \alpha$; písmeno ε chce vyvodit z pouhého β , $\varkappa$ z pouhého z (ne ze dvou $\vartheta\vartheta$, jak je vykládal Jagić l. c. 97).

Také *Fr. Müller* v Archivu f. sl. Philologie, 1897 (XIX, 554—56) přidržuje se teorie I. Taylora a vykládá, že hlaholice vyšla z řeckého písma kursivního. Písmeno $\mathfrak{a}$ vysvětluje, že je obrácené, aby se lišilo od ϵ , u něhož kroužek značí nosovou výslovnost; $\varkappa$ prý vyšlo podobně jako ω z dvojitého $\sigma\sigma$; cyrilské $\mathfrak{A}$ prý je $\mathfrak{A}$ (obrácené ϵ), $\mathfrak{A}\epsilon = \mathfrak{A} + \epsilon$, cyrilské $\mathfrak{X} =$ obrácené $\mathfrak{A}\epsilon$ ($\mathfrak{X}$).

V. Vondrák. V čl. Zur Frage nach der Herkunft des glagolitischen Alphabets v Archivu f. sl. Phil. XVIII, 541 násl. odmítl V. Vondrák domněnky E. M. Gasterovu a R. Abichtovu o příbuznosti hlaholice s písmem gruzinským, ale také ne- Prof. V. Vondrák. souhlasí s Taylorem a Jagićem. Opíraje se o svědectví Pannonského životopisu o židovských a samaritánských knihách, zdůrazňuje zásadu historickou kromě grafické. Podobně jako již Šafařík připouští i prof. Vondrák, že Konstantin, znalec orientálních abeced, užil kromě řecké minuskule i písma hebrejského a samaritánského. Písmeno ω vykládá ze samaritánského ω („šin“), $\mathfrak{a}$ ze samaritánského $\aleph$, $\aleph$, („he“), polohlásky $\mathfrak{a}$, $\mathfrak{a}$ a $\mathfrak{a}$ z hebrejského $\daleth$ nebo samaritánského $\aleph$ („Vau cholem“). Jagić sice nesouhlasí s prof. Vondrákem, jako by se příliš zastavoval nad grafickou podobností jednotlivých liter; ale uznává, že některé litery (ω , $\mathfrak{a}$) mohly být sestrojeny *pod dojmem* vzorů orientálních abeced (l. c. 104). K teorii Vondrákově se vrátíme níže v kap. IV.

Podobně jako vývody Vondrákovy odmítl Jagić i mínění *F. Fortunatova* a *V. Lamanského*, kteří prý připadli na výklad hlaholice z písma koptského nezávisle jeden na F. Fortunatov
a V. Lamanskij druhém, ale bez vážného důvodu (l. c. 105).

Poněkud příznivější obrat v smýšlení o původu hlaholice na Rusi způsobily důležité práce *Jagićovy* o Kyjevských a Vídeňských zlomcích (Würdigung d. neuentdeckten Fragmente, Denkschriften d. phil.-hist. Classe, Wien, 1890) jakož i o zlomku Grškovičově (Grškovičev odlomak glagolskog Apostola, Starine XXVI, 33 u Zagrebu, 1893).

V. Ščepkin, který ve své studii z r. 1899 o Savvině knize dokazuje, že originál této snad nejstarší knižní památky psané cyrilicí byl hlaholský, po objevení hlaholských nápisů V. Ščepkin a
K. Grunskij v novgorodské katedrále přiznal, že v XI.—XII. stol. užívali hlaholice poutníci, kteří navštěvovali novgorodský sobor (podle něho ovšem jako nějakého tajnopisu). Tento nález pohnul též Ščep-

kina, že vztahuje známý přípis Upíra Lichého ze stol. XI. нс кѡ-
риловѣцѣ („is kurilovicě“) na písmo hlaholské („písmo Kurilovo“).
Ale již dva současní paleografové ruští Grunskij a Sobolevskij
vraceli se k předpokladu, že cyrilice působila na hlaholici.

J. K. Grunskij ve spise o Kyjevských zlomcích probírá jejich
paleografickou stránku a rozbírá všechna dosavadní mínění o pů-
vodu hlaholice. Teorie o původu hlaholice z řecké kursivy je mu
nedostatečnou, odmítá i výklad Jagićův stran liter: ѣ, ѿ, ѣ a ш;
o ш soudí s Vondrákem, že je původu východního stejně jako
písmena: ѡ, ѧ, Ѣ; ѧ má za arménské, Ѣ a ѣ pokládá za koptské. La-
tinského původu se mu zdají písmena: ѡ, ѧ, Ѣ; u ѣ a ѣ myslí na vzor
a vliv písma cyrilského (Києвскіє глаголическіє листки, II Начертанія
буквъ, Юрьевъ 1904).

Také *Sobolevskij* odmítá výklad Taylorův a vztahuje Chrabrovu
stať „O písmenech“ na cyrilici; připouští vzájemnost obou azbuk,
ne však tak, že by hlaholice působila na cyrilici. O hla-
holici se domnívá, že ji sestavil někdo z učedníků sv.
Metoděje za tím účelem, aby zachránili slovanskou
bohoslužbu a ušetřili ji výtek, že je původu řeckého. Srov. stať
Sobolevského v Богослов. Энциклопедіи X 213-228. K tomu dobře
připomíná Jagić (l. c. 117), že tato domněnka nevysvětluje, jak
vznikly hlaholské texty východního obřadu.

Prof. A. Leskien v čl. „Zur glagolitischen Schrift“ (Archiv
f. sl. Philologie XXVII, 1905, 161 násl.) vyslovil otevřeně své sta-
novisko k teorii Taylorově a Jagićově slovy: Hlahol-
ská azbuka je založena na řecké minuskule IX. stol.
a sice ve všech částech; pokusy odvozovat hlaholské
litery z orientálních abeced, z písma latinského nebo albánského
pokládám za chybné. Dosud se sice nepodařilo objasnit původ
jednotlivých písmen, t. j. z kterých řeckých písmen nebo svaznic
pocházejí, ale i přes tyto pochybnosti a i kdyby se při nich zůstalo,
má domněnka o orientálním původu několika liter — běží jen o ně-
kolik písmen — malý význam.

Má za to, že řeckým souhláskám odpovídají tyto hlaholské znaky,
nebo-li, že Konstantin mohl beze všeho přejmout tato řecká pís-
mena: β = ѡ, ζ = ѧ, κ = Ѣ, λ = ѣ, μ = ѡ, ν = ѧ, π = Ѣ, ρ = ѣ, σ = ѡ, τ = ѡ,
χ = ѧ, nehledíc ani k tomu, že v cizích slovech se vyskytují φ = ѡ,
θ = ѡ, γ' = ѡ. Také řecké δ i γ mohly být přejaty z řecké alfabety
nehledíc k jejich různé výslovnosti v řečtině (na zač. slova a mezi

samohláskami třené, po nosovkách znělé). S Jagićem souhlasí i v tom, že hlaholské ϣ je ligatura řeckého $\mu\beta$. Znaký hlásek, kterých řečtina neměla, ϝ (ž), $\text{Ϟ$ (dz), ϟ (c), $\text{Ϡ$ (č), ϡ (š), $\text{Ϣ$ (št) jsou podle Leskiena buď přetvořené řecké litery nebo jejich svaznice.

Těžší je podle Leskiena věc se samohláskami. O znacích α (a), ϵ (e), o , ω a ou míní L., že mohly být prostě přejaty; o rozdílech mezi Ϝ (φ) a ϝ se blíže nezmiňuje. Stran znaků za polohlásky nesouhlasí Leskien s Jagićem, že by byly ϛ s diakritickými značkami; Leskien míní, že spíše v řečených háčcích leží podstata znaku. Podle jeho mínění bylo by ϛ modifikované „o“, a $\text{Ϟ$ pozměněné „e“.

Znak ϟ je i podle Leskiena z řecké alfabety přejaté ιo ; za to však záhadným je mu písmeno Ϡ . Ježto druhá polovice této litery Ϡ je zřejmý znak za nosovou výslovnost, bude prý v první části asi značka vlastní samohlásky, podle něho nejspíš „o“, s diakritickým obloučkem měkkosti, obdobným jako u palatálních $\hat{a}$, $\hat{n}$, $\hat{p}$.

S Leskienem a Jagićem celkem souhlasí stran původu hlaholského písma z řecké minuskule V. *Gardthausen*, když praví, že sice stěží najdeme dvě abecedy na první pohled tak rozdílné a i způsobem psaní tak odlišné, jako řecká minuskule a hlaholice, že však výklady obou řečených slavistů zasluhují přednost před jakýmkoli jiným vysvětlením. (Srov. čl. *Греческое письмо IX—X столѣтій, ЭСФ.* 3, str. 43; viz též jeho *Griechische Paleographie*, II, 205, Leipzig 1913²).

Přes úsudek *Gardthausenův* a *Leskienův* vrátil se *K. Wessely* ve svých „*Studien zur Paleographie u. Papyruskunde*“ XIII (Wien 1913) k domněnce, že sluší hledat původ hlaholice v latinské kursivě IV.—VI. stol., kdy prý se tato podobala řecké kursivě až k nepoznání. K této domněnce byl *Wessely* sveden slovy *Chrabrovými*, že se Slované snažili v pravěku vyjadřovat svoji řeč i literami *latinskými*. Ovšem, že i v této teorii zůstává dlužen odpověď na mnohé otázky, které se tu vtírají, o sestavení písma sv. Cyrilem Konstantinem.

Nejostřeji snad vystoupil proti teorii *Taylorově-Jagićově* *Alfred Rahlfs*, který napsal v *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* (XLV, 285—287) smělou větu, že nevidí mezi řeckou kursivou a hlaholským písmem žádnou podobnost kromě jedné litery δ . Ježto *Rahlfs* výslovně připomíná, že měl v rukou množství rukopisů psaných řeckou kursivou a že ne-

nalezl v žádném z nich domnělou podobnost, postavíme před oči v následující kapitole „Řecká kursiva a hlaholice“ několik ukázek rukopisů tohoto písma ze století IX.—XII., na nichž každý nepředpojatý pozorovatel uvidí, že a poň třetina hlaholských písmen je podobná písmenům řecké minuskule. Mimo to znova zde zdůrazňuji, že je lépe a přesnější mluvit o řecké *minuskule* než obecně o písmě *kursivním*, ježto Rahlfs ukazuje i na to, že hlaholská písmena se píší odděleně od sebe, kdežto řecká kursiva spojovala litery; tím chce odbýt i obecný ráz hlaholice. (Viz jeho čl. Zur Frage nach d. Herkunft d. glagolitischen Alphabets l. c. 285—287.)

Avšak přes tyto námitky a odbočení vracejí se paleografové aspoň v zásadě k teorii o řecké minuskuli jako základu písma hlaholského.

Prof. F. Fortunatov, který dříve viděl základ a původ hlaholice v písmě koptském, opravuje své dřívější mínění v článku „O původu hlaholice“ (О происхождении глаголицы, Извѣстія отд. **Profesor** русс. языка а словес. XVIII 4, 1913) v ten smysl, že **F. Fortunatov** považuje její příbuznost s řeckým písmem minuskulním za nepochybnou. Správně podotýká, že míní kursivu minuskulní třebaš i s pozměněním tvarů písmen nebo spojením liter. Písmeno ψ vykládá jako svaznici z řeckého τ a σ ; ϕ vykládá, jako Běljajev, že vzniklo ze ς . Nosovky jsou podle něho v hlaholici složeny ze dvou písmen; ze samohlásky a ze znaku za nosovou výslovnost, ale tento znak nezdá se mu, že by byl vzat z řeckého kursivního (ν) ν , které tu má tvar ρ . Písmeno Δ považuje za ligaturu z „i“ + „a“ (ι a α), znak Φ , t. j. prvou polovici litery „j“ (Ψ) za svaznici i + o.

Písmena ω a κ jsou podle něho z abecedy koptské a přešly z hlaholice i do písma cyrilského: ω prý je z koptského Υ (šeí) a κ z koptského Ξ (džandža). S ω prý souvisí Φ a Ψ jako svaznice z ω a τ . V těchto předpokladech byl prý Fortunatov utvrzen i tím, že hlaholské ψ (ch) i zvukem i podobou se srovnává s koptským majuskulním ψ (chei), které někdy mívá téměř úplně shodný tvar s hlaholským ψ : ψ . Také písmena Δ (ě) a Φ , t. j. první část znaku za nosovku „j“, že by mohla být vzata z dolnoegyptské kursivy, v níž má „i“ podobu ι . Fortunatov se dovolával K. Wesselého, který měl také za to, že písmena ω (š) a κ (ž) jsou původu koptského. I o teorii prof. Fortunatova bude řeč níže v kap. IV.

V srpnu 1923 zemřel prof. Jagić a téhož roku vyšla rozprava prof. R. Nachtigala; „Doneski k vprašanju o postanku glagolice“. V této

statí především upozorňuje, na základě abecední modlitby (stichometrického skládání) Konstantina presbytera bulharského, že mezi Ѡ a ѡ bylo v hlaholské azbuce písmeno Ѣ („pe“). Východního, hebrejsko-samaritánského původu jsou podle Nachtigala: Ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ; stran Ѧ a ѧ ukazuje na koptská Ⲡ a ⲡ. I gruzinské ყ („č“) mimochodem připomíná. Práví, že je těžko odpovědět na otázku, který byl bezprostřední pramen a vzor hlaholských písmen, ale tolik že je jisto, že si Konstantin-Cyril žádný znak nevymyslel, ale že hledal ve východních abecedách, které mu nebyly neznámé, znaky vyhovující fonetické zásadě, kterou se řídil, jak je vidět z celé azbuky hlaholské. Nehledíc k literám za hlásky, jichž řecký jazyk neměl, je zajímavé, proč nepřejal ani řecké ε za „e“ ani κ za „k“. Řecké κ nevyhovovalo podle Nachtigala Konstantinovi svojí palatální výslovností a proto sáhl k hebrejskému velárnímu ק („Koph“); podobně nepřejal ani řecké ε, ježto slovanské ѧ bylo na počátku slabik předjotováno, ale přejal nejspíš samaritánské Ⲡ („He“), které se vyslovovalo úzce a mohlo mít výslovnost laryngální nebo být i bez ní. Tomu prý se zdají nasvědčovati i značky přidechové v listech Kyjevských (ⲱ, ⲱ̅). Viz *Razprave Znanstvena društva za vede humanistične I*, v Ljubljani 1923, 135—176.

Profesor
R. Nachtigal

Také prof. S. M. Kuľbakin, ve Sborníku ruského archeologického družstva, odpovídaje na námitku Rahlfsovu praví, že srovnáváme-li řecká kursivní písmena s hlaholskými, přijdeme k přesvědčení, že větší část hlaholských znaků jsou původu řeckého. Podle Kuľbakina jsou to zejména tyto litery: ѡ, Ѣ, Ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѭ, а, Ѯ. Prof. Kuľbakin pokládá řecký původ za možný i u liter Ѧ (ze dvou ϑϑ), Ѯ, u ѧ (zdvojením z řeckého omikronu), Ѭ (ϱ), ѩ (ο a υ), Ѯ (ι, ο, υ); hlaholská písmena za polohlásky jsou podle něho jen změny základního ѧ s diakritickými značkami. Litera Ѣ (č) je mu svaznicí z τ a ш; Ѡ jen obměnou z ѡ; takto vyložil již 21 písmen. Litery Ѣ, Ѥ, Ѧ odvozuje z řeckého ϑ; hlaholské ѧ z řeckého ζ; Ѩ z γ, ι. Záhadnými zůstávají prof. Kuľbakinovi hlaholské „a“ (ⲁ), „e“ (ⲓ) a druhá část znaků za nosovky ⲛ. Také nevidí žádnou příbuznost mezi ѧ a řeckým η (η). O literách Ѥ, Ѧ, ш, ѡ, které se na první pohled liší svými tahy od ostatních, se domnívá, že je lze vyložit ze znaků východních abeced, které byly sv. Konstantinovi-Cyrilovi jistě známy. (Viz čl. *Можно ли считать доказанной греческую основу глаголице? — Сборникъ Русс. археол. общества въ королевствѣ СХС. I, 33—39.*)

S. M. Kuľbakin

Sem též spadá krátká rozprava, kterou uveřejnil *Elis Mins* ve Sborníku Boyerově, podle níž sáhl Konstantin i k abecedě hebrejské, ovšem jen v příčině písmen ω , ν a φ , která odvozuje z hebrejských ω , ν a φ . Podle autora jsou řečená tři hlaholská písmena původu hebrejského stejně jako cyrilské litery ω , ν a φ . Jinak však tvrdí E. Mins obecně, že Konstantin sestavil cyrilici a potom pro misii moravskou i hlaholici z písma řeckého, ne však z kursivy. Výslovně praví, že mezi hlaholicí a kteroukoli řeckou kursivou je zvláštní nepodobnost a že Konstantin nemohl vzít za základ písmo kursivní, jehož prý Řekové neužívali jako písma knižního. To jsou však, jak jinde uvidíme, dávno vyvrácená tvrzení. (Viz čl. Saint Cyril really knew hebrew, *Mélanges publiés en l'honneur de M. Boyer*, Paris 1925, s. 94—97 — *Travaux publiés par l'Institut d'études slaves II.*)

To jsou dosavadní mínění o původu *soustavy* hlaholského písma; rozbor hlavních směrů jakož i výklad jednotlivých písmen podávají kapitoly následující.

ŘECKÁ MINUSKULE A HLAHOLICE.

Řecké písmo unciální. — Unciála „slovanská“. — Unciála „liturgická“. — Písmo kursivní. — Kursiva periody byzantsko-arabské ustupuje novému druhu písma, t. zv. „minuskule“. — Starší minuskule je vzorem písma hlaholského. — Minuskule zastupovala i písmo unciální. — Liché námitky Rahlfsovy, Karského a Minsovy.

Do VI. stol. bylo v řeckém *unciálním* písmě málo změn, celkem jen ty, které nesl s sebou rozličný psací materiál; ale brzy po první polovici stol. VI. začíná se objevovat nový druh písma unciálního, v němž O, C nejsou již kruhovitá, ale eliptická. V VII. stol. se začíná písmo naklánět na pravo a tak ponenáhlu i v řeckém písmě je vidět dvojitý druh písma majuskulního, obdobně k latinské kapitále a unciále, v záhlavích a postranních poznámkách na rozdíl od písma v textu.¹⁾

Řecké písmo
unciální

Vedle této nachýlené pozdní unciály, které se dávala v textu v druhé polovici IX. stol. přednost, udržovalo se i dále přímé písmo (svislé), takže máme vlastně dva druhy pozdní unciály: nachýlenou a přímou; ovšem obojí písmo je s boku jakoby stlačené a oblouku lomeného, ne plného.²⁾ Nejstarší datovaný rukopis psaný nachýlenou unciálou je žaltář biskupa Uspenského (Psalterium Uspenskii) z r. 862; z. X. stol. je jich datovaných několik, v textu mívají písmo poněkud nachýlené a v poznámkách na krajích svislé a přímé. Pro nás jsou tyto rukopisy zvlášť pozoruhodny, protože v nich máme vzory nejstarších rukopisných památek slovanských psaných *cyrilicí*. Angličtí paleografové nazývají tuto pozdní unciálu „*unciálou slovanskou*“.³⁾ Gardthausen se tomuto názvu vyhýbá, protože prý vzbuzuje domněnku, jako by

Unciála
„slovanská“

¹⁾ Wattenbach, l. c. 35—36.

²⁾ Gardthausen, l. c. II 148: „Man darf nun aber nicht annehmen, dass die spitzbogige rechtsgeneigte Unziale in der Mitte des IX. Jahrhunderts *ausschliesslich* angewendet wäre; es gab auch eine senkrechte Unciale, die in manchen Handschriften daneben angewendet wurde von demselben Schreiber... Es verdient also besonders hervorgehoben zu werden, dass die Schreiber der jüngeren Unciale zwei Schriftarten beherrschen mussten: eine steile u. eine rechtsgeneigte; ob sie beide anwendeten, kam auf die Umstände an. Wenn sie gelegentlich nur die erstere gebrauchten, so darf man diese gerade, steile Unciale deshalb nicht der jüngeren Unciale absprechen“ (l. c. 149).

³⁾ Srov. New Paleographical Society 105; F. Kenyon, Handbook to the

Slované byli to písmo vynalezli a zatím je to písmo řecké, jež Slované napodobovali.⁴⁾

Podle Wattenbacha mizí toto úhledné, úzké a napravo nachýlené písmo v IX. stol. z obecného užívání a zůstává jen v knihách bohoslužebných s literami velikými, na dálku dobře viditelnými.⁵⁾

Účel, k němuž se tohoto písma užívalo, přinesl ovšem i jakési změny. Písmo se sice opět vzpřímilo, ale ne tak rychle se podařilo kulatým tvarům vytlačit písmena těsná: a tak se ještě dlouho udržoval lomený oblouk vedle plného i v pozdějších kodexech obsahu liturgického, v „*unciále liturgické*“ X. a XI. století.⁶⁾

Unciála
„liturgická“

2. Ne tak jednoduché je řecké písmo *kursivní*; to se měnilo od jednoho období k druhému. Příčiny těchto změn vidí paleografové

Řecké písmo
kursivní

v tom, že se drobné památky písma kursivního věrněji drží vzorů jednotlivých vládních kanceláří (Alexandrie, Říma a Byzantia), kdežto v písmě knižním, které nebylo závislé na předlohách vládních, se udržovala a převládala tradice klasického Řecka.⁷⁾ V kursivním písmě jsou změny zřejmé na první pohled jak stran obecného rázu písma tak i co do podoby jednotlivých liter. V období byzantském, zejména pak byzantsko-arabském, stala se řecká kursiva příliš hustými svaznicemi nečitelnou, takže počátkem IX. stol. lze znamenat v písmě snahu odpomoci této nečitelnosti návratem k písmu střízlivějšímu.

Tato snaha se jeví ve dvojím směru:

1. Psát jednotlivá písmena odděleně od sebe jako v písmě unciálním.

2. Vrátit aspoň některým literám tvar, který měly v písmě unciálním. Tak vznikl ponenáhlu i na východě nový druh písma kur-

textual Criticism of the New Testament, London 1912, 50. — M. Thompson, Greek and Latin Palaeography 149 násl.

⁴⁾ Viz Gr. Palaeographie II 151; Gardthausen jmenuje tento druh unciály „Praeslavisch“ (tamtéž), ale toto pojmenování není vhodné, protože toho, kdo je obeznámen se starou cyrilskou literaturou, mohl by tento název uvést v omyl, že tu běží o nějaké písmo z Přeslavě.

⁵⁾ Wattenbach l. c. 38.

⁶⁾ Gardthausen l. c. 152 násl. — Graux praví o tomto písmu: L'onciale liturgique est une imitation fait au IXe, X^e et XIe siècles de l'ancienne onciale. telle que nous la trouvons dans les manuscrits du Ve et du VIe siècles (Facsimilés d. mss. gr. d'Espagne, Paris 1891, II 6).

⁷⁾ F. Kenyon, The Palaeography of greek Papyri, 35.

sivního, které spojuje lehkost kursivy s čitelností unciály. Toto písmo, které vzniklo na východě téměř současně, kdy se na západě objevila minuskule karolinská, jmenuje se řecká „minuskule“ κατ' ἑξοχήν. Podle Gardthausena se jeví tahy tohoto nového písma již v papyrech Afroditiných.⁸⁾ Za nejstarší rukopis psaný touto vyspělou minuskulí se pokládá evangelium z r. 835, kodex Porfyria Uspenského, biskupa v Kyjevě.

I tento nový druh řeckého písma a sice v nejstarším období neboli „stará minuskule“, jak ji jmenuje Gardthausen,⁹⁾ je pro nás pozoruhodná, protože, jak jsme viděli, *hlaholice jest stylisovaná řecká minuskule, z níž se odvozují ne-li všechny, aspoň většina hlaholských liter.*

Řecká minuskule je stylisovaná kursiva;¹⁰⁾ tím, že stylisovali kursivu a podrobili ji jistým pravidlům, našli minuskuli. Přirozeně podrželi z kursivy její přednosti, tedy především aspoň většinou tvar písmen, který usnadňoval psaní (ovšem pokud nebyl na překážku čitelnosti). S druhé strany, ježto řecká minuskule ponenáhlu přejímala místo bývalé unciály, čím dále drobnější a jemnější, není divu, že byly přejímány do minuskule i litery tvaru unciálního i způsob psát litery od sebe odděleně jako v unciále.

Jak bylo již výše řečeno, vznikla řecká minuskule v době, kdy vycházelo majuskulní (unciální) písmo z užívání, takže minuskule převzala úkol dosavadního písma unciálního. Tím si vysvětlíme, že se v prvních dobách aspoň v kodexech, kde nahrazovala písmo unciální, psala minuskule neméně pečlivě nežli dříve unciála sama.

To platí ovšem o minuskuli v jejím nejstarším období. Později upustili písaři jak od pečlivosti a úhlednosti psaní, tak také od střízlivosti v příčině svaznic. Zde však je na místě, abych zdůraznil základní rysy staré minuskule, z níž odvozujeme původ hlaholice, ježto se někteří autoři zarážejí nad okolností, že v hlaholici se píší jednotlivá písmena odděleně od sebe, jakož i nad tím, že hlaholice, jako písmo knižní, nemohla mítí původ v minuskuli, písmě kursivním. Z udaného vzniku a z popisu povahy řecké minuskule je vidět, že námitky Rahlfsovy, prof. Karského, Minsovy a j. proti původu hlaholice i po této stránce jsou liché.

⁸⁾ Греческое письмо IX—X. столетий, 41.

⁹⁾ Gr. Palaeographie II 208 násl.

¹⁰⁾ Tamtéž 205 násl.

Na přiložených devíti tabulkách je znázorněna minuskule kodexů většinou přesně datovaných od počátku IX. do konce XIII. století.

Na prvních dvou tabulkách písma z IX. stol. chci, aby si čtenář všiml obecného rázu písma podle toho, co bylo o minuskuli výše řečeno stran písmen *odděleně* od sebe stojících.

Na tab. I. v 6 řádce v slovech τὸν ἰουδαῖον jsou čtyři písmena volně vedle sebe; na tab. II. v 1 řádce ve slově χωριον ze šesti liter jsou jen dvě první spojeny mezi sebou, totéž je ve 4 řádce. Tato zvláštnost se opakuje na všech dalších příkladech, ano měl jsem v ruce i rukopisy ještě důslednější po této stránce.

Druhé, na co upozorňuji, jsou kyjovité (očkovité) tahy a linie, které je vidět již na prvních dvou tabulkách; mnohem jasněji pak jsou provedeny na vzorech ze stol. X. Jsou to zejména tahy těchto písmen: γ, ι, λ, μ, ν, π, ρ, τ, υ. Myslím, že v těchto kyjovitých tazích a očkách můžeme vidět zárodek stylisacé kroužků a očkovitých tahů hlaholského písma.

Konečně je tu patrné míšení liter majuskulních s minuskulemi; viz na př. tab. III. majuskulní tvar písmene N ve slovech: θυμου (ř. 8), αὐτων (ř. 11); majusk. tvar písmene A ve slově δυνατὸς (ř. 9); na tab. IX. majusk. H ve slovech: ην (ř. 2), ιωαννης (ř. 3), καμηλου (ř. 3), ζωην (ř. 5), την (ř. 6), majusk. K: καμηλον (ř. 4), και (ř. 5, 7 a 8), ἐκηρυσσε (ř. 9), οὐκ (ř. 11) atp.

To vše svědčí jednak proti Rahlfsovi, který tvrdí, že obecný ráz hlaholice je zcela jiný (písmena oddělená od sebe) nežli v řecké minuskule, jednak proti těm, kdo hájí prvenství písma cyrilského pro jeho majuskulní ráz (Karskij, Палеография, 361).

Na všech tabulkách je zároveň vidět, jak záleží na individualitě písařů, po případě na tradici a zvyklostech jednotlivých písařských škol; jedno a totéž písmeno má v nestejných rukopisech na pohled i jiný ráz. Zejména v literách a svaznicích posledních dvou tabulek písma z blízkého okolí hory Athonu (λ = λo, ς = δo, σ = σo, γ = γo) jakobychem měli před sebou písmena hlaholská. Nevadí, že tyto rukopisy jsou z doby značně pozdější; zárodky a začátky těchto tvarů jsme již viděli v stol. IX. Ostatně, jak připomínají paleografové (Wattenbach, Gardthausen, Graux, Thompson),¹¹⁾ napodobovala ráda mladší ruka vzory starší; mohly se tedy tyto tvary, které připomínají tak živě písmena hlaholská, vyskytovat již u některé písařské školy stol. IX.

¹¹⁾ Pozn. Srov., Wattenbach, Anleitung 56.

✠ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ :: ✠
 υἱοσὶν ἀποστόλοις, οὐδ' αὖτε
 αἰρεσὶν + αἰρεσὶν: ἀνυμνοῦν
 τὸν ἰσοῦν + ἰσοῦν δὲ ἀνυμνοῦν
 τὸν ἰακωβ: ἰακωβ δὲ ἀνυμνοῦν
 τὸν ἰούδα μετὰ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ:
 ἰούδας δὲ ἀνυμνοῦν τὸν φάρσαί,
 τὸν ζαβεδιθ + θάμαρ: φάρσα
 δὲ ἀνυμνοῦν τὸν βρώμ: βρώμ
 δὲ ἀνυμνοῦν τὸν ἀράμ: ἀράμ δὲ
 ἀνυμνοῦν τὸν ἰρηνάδαν: αἰνὰ.
 δαν δὲ ἀνυμνοῦν τὸν ματθαίον.
 ματθαίος δὲ ἀνυμνοῦν τὸν σαμῶν.
 σαμῶν δὲ ἀνυμνοῦν τὸν ἰωάννην
 ἐλθὲν ὁράσασθαι: καὶ εὐχάριστον
 εἶπεν αὐτῷ ὡς ἔβλεπεν αὐτόν: καὶ εὐχάρι-
 στος ἔγενετο ἐν αὐτοῖς ἐκ τῆς ὥρας
 ἐκείνης. καὶ ἔειπεν ὁ κύριος
 πρὸς τοὺς ἀποστόλους· ἰδοὺ ἐγὼ
 ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἀρνὴς ἐν μέσῳ
 λύκων· ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
 ἔρχεται ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου
 τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

ἰσχυρὸν τὸν
 ἰσχυρὸν
 ὁ
 ὁ

Obr. 4. Tetraevangelium Kioviense A. D. 835.
 Codex Porphyrii Uspenskij ep. Kioviensis.

¹
²
³
⁴
⁵
⁶
⁷
⁸
⁹
¹⁰
¹¹
¹²
¹³
¹⁴
¹⁵
¹⁶
¹⁷
¹⁸
¹⁹
²⁰
²¹
²²
²³
²⁴
²⁵
²⁶
²⁷
²⁸
²⁹
³⁰
³¹
³²
³³
³⁴
³⁵
³⁶
³⁷
³⁸
³⁹
⁴⁰
⁴¹
⁴²
⁴³
⁴⁴
⁴⁵
⁴⁶
⁴⁷
⁴⁸
⁴⁹
⁵⁰
⁵¹
⁵²
⁵³
⁵⁴
⁵⁵
⁵⁶
⁵⁷
⁵⁸
⁵⁹
⁶⁰
⁶¹
⁶²
⁶³
⁶⁴
⁶⁵
⁶⁶
⁶⁷
⁶⁸
⁶⁹
⁷⁰
⁷¹
⁷²
⁷³
⁷⁴
⁷⁵
⁷⁶
⁷⁷
⁷⁸
⁷⁹
⁸⁰
⁸¹
⁸²
⁸³
⁸⁴
⁸⁵
⁸⁶
⁸⁷
⁸⁸
⁸⁹
⁹⁰
⁹¹
⁹²
⁹³
⁹⁴
⁹⁵
⁹⁶
⁹⁷
⁹⁸
⁹⁹
¹⁰⁰
¹⁰¹
¹⁰²
¹⁰³
¹⁰⁴
¹⁰⁵
¹⁰⁶
¹⁰⁷
¹⁰⁸
¹⁰⁹
¹¹⁰
¹¹¹
¹¹²
¹¹³
¹¹⁴
¹¹⁵
¹¹⁶
¹¹⁷
¹¹⁸
¹¹⁹
¹²⁰
¹²¹
¹²²
¹²³
¹²⁴
¹²⁵
¹²⁶
¹²⁷
¹²⁸
¹²⁹
¹³⁰
¹³¹
¹³²
¹³³
¹³⁴
¹³⁵
¹³⁶
¹³⁷
¹³⁸
¹³⁹
¹⁴⁰
¹⁴¹
¹⁴²
¹⁴³
¹⁴⁴
¹⁴⁵
¹⁴⁶
¹⁴⁷
¹⁴⁸
¹⁴⁹
¹⁵⁰
¹⁵¹
¹⁵²
¹⁵³
¹⁵⁴
¹⁵⁵
¹⁵⁶
¹⁵⁷
¹⁵⁸
¹⁵⁹
¹⁶⁰
¹⁶¹
¹⁶²
¹⁶³
¹⁶⁴
¹⁶⁵
¹⁶⁶
¹⁶⁷
¹⁶⁸
¹⁶⁹
¹⁷⁰
¹⁷¹
¹⁷²
¹⁷³
¹⁷⁴
¹⁷⁵
¹⁷⁶
¹⁷⁷
¹⁷⁸
¹⁷⁹
¹⁸⁰
¹⁸¹
¹⁸²
¹⁸³
¹⁸⁴
¹⁸⁵
¹⁸⁶
¹⁸⁷
¹⁸⁸
¹⁸⁹
¹⁹⁰
¹⁹¹
¹⁹²
¹⁹³
¹⁹⁴
¹⁹⁵
¹⁹⁶
¹⁹⁷
¹⁹⁸
¹⁹⁹
²⁰⁰
²⁰¹
²⁰²
²⁰³
²⁰⁴
²⁰⁵
²⁰⁶
²⁰⁷
²⁰⁸
²⁰⁹
²¹⁰
²¹¹
²¹²
²¹³
²¹⁴
²¹⁵
²¹⁶
²¹⁷
²¹⁸
²¹⁹
²²⁰
²²¹
²²²
²²³
²²⁴
²²⁵
²²⁶
²²⁷
²²⁸
²²⁹
²³⁰
²³¹
²³²
²³³
²³⁴
²³⁵
²³⁶
²³⁷
²³⁸
²³⁹
²⁴⁰
²⁴¹
²⁴²
²⁴³
²⁴⁴
²⁴⁵
²⁴⁶
²⁴⁷
²⁴⁸
²⁴⁹
²⁵⁰
²⁵¹
²⁵²
²⁵³
²⁵⁴
²⁵⁵
²⁵⁶
²⁵⁷
²⁵⁸
²⁵⁹
²⁶⁰
²⁶¹
²⁶²
²⁶³
²⁶⁴
²⁶⁵
²⁶⁶
²⁶⁷
²⁶⁸
²⁶⁹
²⁷⁰
²⁷¹
²⁷²
²⁷³
²⁷⁴
²⁷⁵
²⁷⁶
²⁷⁷
²⁷⁸
²⁷⁹
²⁸⁰
²⁸¹
²⁸²
²⁸³
²⁸⁴
²⁸⁵
²⁸⁶
²⁸⁷
²⁸⁸
²⁸⁹
²⁹⁰
²⁹¹
²⁹²
²⁹³
²⁹⁴
²⁹⁵
²⁹⁶
²⁹⁷
²⁹⁸
²⁹⁹
³⁰⁰
³⁰¹
³⁰²
³⁰³
³⁰⁴
³⁰⁵
³⁰⁶
³⁰⁷
³⁰⁸
³⁰⁹
³¹⁰
³¹¹
³¹²
³¹³
³¹⁴
³¹⁵
³¹⁶
³¹⁷
³¹⁸
³¹⁹
³²⁰
³²¹
³²²
³²³
³²⁴
³²⁵
³²⁶
³²⁷
³²⁸
³²⁹
³³⁰
³³¹
³³²
³³³
³³⁴
³³⁵
³³⁶
³³⁷
³³⁸
³³⁹
³⁴⁰
³⁴¹
³⁴²
³⁴³
³⁴⁴
³⁴⁵
³⁴⁶
³⁴⁷
³⁴⁸
³⁴⁹
³⁵⁰
³⁵¹
³⁵²
³⁵³
³⁵⁴
³⁵⁵
³⁵⁶
³⁵⁷
³⁵⁸
³⁵⁹
³⁶⁰
³⁶¹
³⁶²
³⁶³
³⁶⁴
³⁶⁵
³⁶⁶
³⁶⁷
³⁶⁸
³⁶⁹
³⁷⁰
³⁷¹
³⁷²
³⁷³
³⁷⁴
³⁷⁵
³⁷⁶
³⁷⁷
³⁷⁸
³⁷⁹
³⁸⁰
³⁸¹
³⁸²
³⁸³
³⁸⁴
³⁸⁵
³⁸⁶
³⁸⁷
³⁸⁸
³⁸⁹
³⁹⁰
³⁹¹
³⁹²
³⁹³
³⁹⁴
³⁹⁵
³⁹⁶
³⁹⁷
³⁹⁸
³⁹⁹
⁴⁰⁰
⁴⁰¹
⁴⁰²
⁴⁰³
⁴⁰⁴
⁴⁰⁵
⁴⁰⁶
⁴⁰⁷
⁴⁰⁸
⁴⁰⁹
⁴¹⁰
⁴¹¹
⁴¹²
⁴¹³
⁴¹⁴
⁴¹⁵
⁴¹⁶
⁴¹⁷
⁴¹⁸
⁴¹⁹
⁴²⁰
⁴²¹
⁴²²
⁴²³
⁴²⁴
⁴²⁵
⁴²⁶
⁴²⁷
⁴²⁸
⁴²⁹
⁴³⁰
⁴³¹
⁴³²
⁴³³
⁴³⁴
⁴³⁵
⁴³⁶
⁴³⁷
⁴³⁸
⁴³⁹
⁴⁴⁰
⁴⁴¹
⁴⁴²
⁴⁴³
⁴⁴⁴
⁴⁴⁵
⁴⁴⁶
⁴⁴⁷
⁴⁴⁸
⁴⁴⁹
⁴⁵⁰
⁴⁵¹
⁴⁵²
⁴⁵³
⁴⁵⁴
⁴⁵⁵
⁴⁵⁶
⁴⁵⁷
⁴⁵⁸
⁴⁵⁹
⁴⁶⁰
⁴⁶¹
⁴⁶²
⁴⁶³
⁴⁶⁴
⁴⁶⁵
⁴⁶⁶
⁴⁶⁷
⁴⁶⁸
⁴⁶⁹
⁴⁷⁰
⁴⁷¹
⁴⁷²
⁴⁷³
⁴⁷⁴
⁴⁷⁵
⁴⁷⁶
⁴⁷⁷
⁴⁷⁸
⁴⁷⁹
⁴⁸⁰
⁴⁸¹
⁴⁸²
⁴⁸³
⁴⁸⁴
⁴⁸⁵
⁴⁸⁶
⁴⁸⁷
⁴⁸⁸
⁴⁸⁹
⁴⁹⁰
⁴⁹¹
⁴⁹²
⁴⁹³
⁴⁹⁴
⁴⁹⁵
⁴⁹⁶
⁴⁹⁷
⁴⁹⁸
⁴⁹⁹
⁵⁰⁰
⁵⁰¹
⁵⁰²
⁵⁰³
⁵⁰⁴
⁵⁰⁵
⁵⁰⁶
⁵⁰⁷
⁵⁰⁸
⁵⁰⁹
⁵¹⁰
⁵¹¹
⁵¹²
⁵¹³
⁵¹⁴
⁵¹⁵
⁵¹⁶
⁵¹⁷
⁵¹⁸
⁵¹⁹
⁵²⁰
⁵²¹
⁵²²
⁵²³
⁵²⁴
⁵²⁵
⁵²⁶
⁵²⁷
⁵²⁸
⁵²⁹
⁵³⁰
⁵³¹
⁵³²
⁵³³
⁵³⁴
⁵³⁵
⁵³⁶
⁵³⁷
⁵³⁸
⁵³⁹
⁵⁴⁰
⁵⁴¹
⁵⁴²
⁵⁴³
⁵⁴⁴
⁵⁴⁵
⁵⁴⁶
⁵⁴⁷
⁵⁴⁸
⁵⁴⁹
⁵⁵⁰
⁵⁵¹
⁵⁵²
⁵⁵³
⁵⁵⁴
⁵⁵⁵
⁵⁵⁶
⁵⁵⁷
⁵⁵⁸
⁵⁵⁹
⁵⁶⁰
⁵⁶¹
⁵⁶²
⁵⁶³
⁵⁶⁴
⁵⁶⁵
⁵⁶⁶
⁵⁶⁷
⁵⁶⁸
⁵⁶⁹
⁵⁷⁰
⁵⁷¹
⁵⁷²
⁵⁷³
⁵⁷⁴
⁵⁷⁵
⁵⁷⁶
⁵⁷⁷
⁵⁷⁸
⁵⁷⁹
⁵⁸⁰
⁵⁸¹
⁵⁸²
⁵⁸³
⁵⁸⁴
⁵⁸⁵
⁵⁸⁶
⁵⁸⁷
⁵⁸⁸
⁵⁸⁹
⁵⁹⁰
⁵⁹¹
⁵⁹²
⁵⁹³
⁵⁹⁴
⁵⁹⁵
⁵⁹⁶
⁵⁹⁷
⁵⁹⁸
⁵⁹⁹
⁶⁰⁰
⁶⁰¹
⁶⁰²
⁶⁰³
⁶⁰⁴
⁶⁰⁵
⁶⁰⁶
⁶⁰⁷
⁶⁰⁸
⁶⁰⁹
⁶¹⁰
⁶¹¹
⁶¹²
⁶¹³
⁶¹⁴
⁶¹⁵
⁶¹⁶
⁶¹⁷
⁶¹⁸
⁶¹⁹
⁶²⁰
⁶²¹
⁶²²
⁶²³
⁶²⁴
⁶²⁵
⁶²⁶
⁶²⁷
⁶²⁸
⁶²⁹
⁶³⁰
⁶³¹
⁶³²
⁶³³
⁶³⁴
⁶³⁵
⁶³⁶
⁶³⁷
⁶³⁸
⁶³⁹
⁶⁴⁰
⁶⁴¹
⁶⁴²
⁶⁴³
⁶⁴⁴
⁶⁴⁵
⁶⁴⁶
⁶⁴⁷
⁶⁴⁸
⁶⁴⁹
⁶⁵⁰
⁶⁵¹
⁶⁵²
⁶⁵³
⁶⁵⁴
⁶⁵⁵
⁶⁵⁶
⁶⁵⁷
⁶⁵⁸
⁶⁵⁹
⁶⁶⁰
⁶⁶¹
⁶⁶²
⁶⁶³
⁶⁶⁴
⁶⁶⁵
⁶⁶⁶
⁶⁶⁷
⁶⁶⁸
⁶⁶⁹
⁶⁷⁰
⁶⁷¹
⁶⁷²
⁶⁷³
⁶⁷⁴
⁶⁷⁵
⁶⁷⁶
⁶⁷⁷
⁶⁷⁸
⁶⁷⁹
⁶⁸⁰
⁶⁸¹
⁶⁸²
⁶⁸³
⁶⁸⁴
⁶⁸⁵
⁶⁸⁶
⁶⁸⁷
⁶⁸⁸
⁶⁸⁹
⁶⁹⁰
⁶⁹¹
⁶⁹²
⁶⁹³
⁶⁹⁴
⁶⁹⁵
⁶⁹⁶
⁶⁹⁷
⁶⁹⁸
⁶⁹⁹
⁷⁰⁰
⁷⁰¹
⁷⁰²
⁷⁰³
⁷⁰⁴
⁷⁰⁵
⁷⁰⁶
⁷⁰⁷
⁷⁰⁸
⁷⁰⁹
⁷¹⁰
⁷¹¹
⁷¹²
⁷¹³
⁷¹⁴
⁷¹⁵
⁷¹⁶
⁷¹⁷
⁷¹⁸
⁷¹⁹
⁷²⁰
⁷²¹
⁷²²
⁷²³
⁷²⁴
⁷²⁵
⁷²⁶
⁷²⁷
⁷²⁸
⁷²⁹
⁷³⁰
⁷³¹
⁷³²
⁷³³
⁷³⁴
⁷³⁵
⁷³⁶
⁷³⁷
⁷³⁸
⁷³⁹
⁷⁴⁰
⁷⁴¹
⁷⁴²
⁷⁴³
⁷⁴⁴
⁷⁴⁵
⁷⁴⁶
⁷⁴⁷
⁷⁴⁸
⁷⁴⁹
⁷⁵⁰
⁷⁵¹
⁷⁵²
⁷⁵³
⁷⁵⁴
⁷⁵⁵
⁷⁵⁶
⁷⁵⁷
⁷⁵⁸
⁷⁵⁹
⁷⁶⁰
⁷⁶¹
⁷⁶²
⁷⁶³
⁷⁶⁴
⁷⁶⁵
⁷⁶⁶
⁷⁶⁷
⁷⁶⁸
⁷⁶⁹
⁷⁷⁰
⁷⁷¹
⁷⁷²
⁷⁷³
⁷⁷⁴
⁷⁷⁵
⁷⁷⁶
⁷⁷⁷
⁷⁷⁸
⁷⁷⁹
⁷⁸⁰
⁷⁸¹
⁷⁸²
⁷⁸³
⁷⁸⁴
⁷⁸⁵
⁷⁸⁶
⁷⁸⁷
⁷⁸⁸
⁷⁸⁹
⁷⁹⁰
⁷⁹¹
⁷⁹²
⁷⁹³
⁷⁹⁴
⁷⁹⁵
⁷⁹⁶
⁷⁹⁷
⁷⁹⁸
⁷⁹⁹
⁸⁰⁰
⁸⁰¹
⁸⁰²
⁸⁰³
⁸⁰⁴
⁸⁰⁵
⁸⁰⁶
⁸⁰⁷
⁸⁰⁸
⁸⁰⁹
⁸¹⁰
⁸¹¹
⁸¹²
⁸¹³
⁸¹⁴
⁸¹⁵
⁸¹⁶
⁸¹⁷
⁸¹⁸
⁸¹⁹
⁸²⁰
⁸²¹
⁸²²
⁸²³
⁸²⁴
⁸²⁵
⁸²⁶
⁸²⁷
⁸²⁸
⁸²⁹
⁸³⁰
⁸³¹
⁸³²
⁸³³
⁸³⁴
⁸³⁵
⁸³⁶
⁸³⁷
⁸³⁸
⁸³⁹
⁸⁴⁰
⁸⁴¹
⁸⁴²
⁸⁴³
⁸⁴⁴
⁸⁴⁵
⁸⁴⁶
⁸⁴⁷
⁸⁴⁸
⁸⁴⁹
⁸⁵⁰
⁸⁵¹
⁸⁵²
⁸⁵³
⁸⁵⁴
⁸⁵⁵
⁸⁵⁶
⁸⁵⁷
⁸⁵⁸
⁸⁵⁹
⁸⁶⁰
⁸⁶¹
⁸⁶²
⁸⁶³
⁸⁶⁴
⁸⁶⁵
⁸⁶⁶
⁸⁶⁷
⁸⁶⁸
⁸⁶⁹
⁸⁷⁰
⁸⁷¹
⁸⁷²
⁸⁷³
⁸⁷⁴
⁸⁷⁵
⁸⁷⁶
⁸⁷⁷
⁸⁷⁸
⁸⁷⁹
⁸⁸⁰
⁸⁸¹
⁸⁸²
⁸⁸³
⁸⁸⁴
⁸⁸⁵
⁸⁸⁶
⁸⁸⁷
⁸⁸⁸
⁸⁸⁹
⁸⁹⁰
⁸⁹¹
⁸⁹²
⁸⁹³
⁸⁹⁴
⁸⁹⁵
⁸⁹⁶
⁸⁹⁷
⁸⁹⁸
⁸⁹⁹
⁹⁰⁰
⁹⁰¹
⁹⁰²
⁹⁰³
⁹⁰⁴
⁹⁰⁵
⁹⁰⁶
⁹⁰⁷
⁹⁰⁸
⁹⁰⁹
⁹¹⁰
⁹¹¹
⁹¹²
⁹¹³
⁹¹⁴
⁹¹⁵
⁹¹⁶
⁹¹⁷
⁹¹⁸
⁹¹⁹
⁹²⁰
⁹²¹
⁹²²
⁹²³
⁹²⁴
⁹²⁵
⁹²⁶
⁹²⁷
⁹²⁸
⁹²⁹
⁹³⁰
⁹³¹
⁹³²
⁹³³
⁹³⁴
⁹³⁵
⁹³⁶
⁹³⁷
⁹³⁸
⁹³⁹
⁹⁴⁰
⁹⁴¹
⁹⁴²
⁹⁴³
⁹⁴⁴
⁹⁴⁵
⁹⁴⁶
⁹⁴⁷
⁹⁴⁸
⁹⁴⁹
⁹⁵⁰
⁹⁵¹
⁹⁵²
⁹⁵³
⁹⁵⁴
⁹⁵⁵
⁹⁵⁶
⁹⁵⁷
⁹⁵⁸
⁹⁵⁹
⁹⁶⁰
⁹⁶¹
⁹⁶²
⁹⁶³
⁹⁶⁴
⁹⁶⁵
⁹⁶⁶
⁹⁶⁷
⁹⁶⁸
⁹⁶⁹
⁹⁷⁰
⁹⁷¹
⁹⁷²
⁹⁷³
⁹⁷⁴
⁹⁷⁵
⁹⁷⁶
⁹⁷⁷
⁹⁷⁸
⁹⁷⁹
⁹⁸⁰
⁹⁸¹
⁹⁸²
⁹⁸³
⁹⁸⁴
⁹⁸⁵
⁹⁸⁶
⁹⁸⁷
⁹⁸⁸
⁹⁸⁹
⁹⁹⁰
⁹⁹¹
⁹⁹²
⁹⁹³
⁹⁹⁴
⁹⁹⁵
⁹⁹⁶
⁹⁹⁷
⁹⁹⁸
⁹⁹⁹
¹⁰⁰⁰

¹
²
³
⁴
⁵
⁶
⁷
⁸
⁹
¹⁰
¹¹
¹²
¹³
¹⁴
¹⁵
¹⁶
¹⁷
¹⁸
¹⁹
²⁰
²¹
²²
²³
²⁴
²⁵
²⁶
²⁷
²⁸
²⁹
³⁰
³¹
³²
³³
³⁴
³⁵
³⁶
³⁷
³⁸
³⁹
⁴⁰

Μῶνορ μὲν ἔτι ἰμα
 διδάξωσθαι ἀνὰ πᾶσι
 τῶν ἐπιστήμων μου μαλακῶν
 ἐργοῖσ' δόμων δύναι αἰετῶ
 ἐπαμύνασθαι καὶ οὐ βιάδι
 λαρῆμαται ἄδινος
 συμῖδος γίγνεται ἐκ δὲ ὅτι
 ὁ βῆσ' οὐ μὲν αὖτε ποιεῖσθ' τὸν
 * ἀνάλωγ' οὐ γὰρ αὖτε ἰσχυρὸν
 λαρδίασ' ἀσθενῶν οὐ μὲν
 * ζῶον ποιήσῃ καὶ ἰμῶν
 * ἡτοχὴν μὲν δόσθ' οὐ βιά

αὐτὸν ἐν ἀνθρώποις καὶ αὐτῶν
 ἔσται αὐτὸν ἐν ὅσοις ὁ πᾶσι
 ἂν σφαιρῶσθαι οὐ δύναται ὁ γὰρ
 τομὴν οὐκ ἔσται αὐτὸν οὐδ'
 δόσθαι τὸν μὲν καὶ αὐτὸν
 μὴ σφαιρῶσθαι οὐκ ἔσται
 καὶ αὐτὸν ἰμῶν λαρδίασθαι
 ζῶον οὐ μὲν οὐ γὰρ αὐτὸν
 τῶν ὅτι ἐκ δόσθαι αὐτὸν οὐ
 ἂν σφαιρῶσθαι οὐ γὰρ αὐτὸν
 ἔσται αὐτὸν οὐ γὰρ αὐτὸν
 αὐτὸν μὲν τῶν ὅτι ἐκ δόσθαι

Obr. 6. Job A. D. 914.

Serres, Μονὴ τοῦ Προδρόμου MS A 1 (Cfr. New Paleographical Society, London).

Ὁ σαρ' ὑ' δ' οὐρ' ἐν
φ' λ' ο' γ' ι'. ἡ α' τ' α' ρ' α' μ' ι'
ἡ ρ' ο' ρ' τ' α' ρ' ο' ρ' ι' θ' ἐ γ' μ' ἐ'
ρ' ο' υ'. τ' ἐ λ' δ' ω' ἐ λ' φ' λ' ο' ζ',
α' τ' α' σ' ο' υ' ἐ ν' ρ' υ' τ' α' ι'.
ο' υ' τ' α' σ' ἐ λ' α' ι' τ' ο' υ' α'
λ' η' θ' η' ρ' ο' υ' σ' ἐ γ' ρ' θ' ο' σ'
τ' ο' δ' α' λ' α' ρ' υ' ο' ρ'. τ' α' α'
σ' α' ρ' τ' η' ρ' φ' λ' ο' γ' ρ' α'
τ' ο' υ' θ' υ' ρ' ο' υ' σ' ο' ζ' υ'
γ' ο' λ' η' α' s. α' τ' α' σ' ἐ λ' τ' ἐ γ'

τ' ο' σ' τ' η' γ' λ' ω' ἐ λ' α' τ' α' ι'
α' τ' α' σ' ι' s. ἐ γ' α' τ' ι' μ' ι'
α' ι' σ' τ' ἐ ν' φ' λ' η' μ' ι' α' ι' s
ω' σ' α' τ' α' σ' ο' σ' ἐ γ' ο' υ' σ' α' ι'.
α' ρ' γ' λ' η' μ' ἐ γ' ρ' α' ο' ρ' γ' η'
σ' ι' α' s. σ' ι' ω' τ' η' λ' γ' δ'
λ' ἐ τ' α' s. ἐ γ' ρ' α' ρ' θ' η' ι'
ἡ α' ρ' θ' η' α' s. μ' ἐ σ' ο' τ' η' s
δ' ἐ. σ' ι' ω' τ' η' λ' γ' ο' γ' η' s
μ' α' ρ' μ' ἐ γ' ρ' η' λ' η' τ' α' ι'
ρ' θ' η' ι' θ' η' γ' η' s. τ' ἐ

Obv. 7. S. Joannes Climacus A. D. 947—948.

Oxford, Bodlejana Barrocci MS 134 (Cfr. New Paleographical Society, London).

Ὅτι ὁ δὲ ἄμα ἐντολὴν.
τὴν δὲ ἐμαῖον σαρκὶ
μαῖον τὸ ὑπὲρ ἡμῶν· δι
αυτοῦ τοῦ φαντοῦ μαῖον
οὐκ ἔστιν ἡμῶν ἐν φαντοῦ.
ἵμα ἐντολὴ ἀποχρῆ τοῦ
ἡ δὲ οὐκ τὸ τῆς ἐκείνης
αὐτοῦ μαῖον ἡμῶν δὲ ἡμῶν
μοι. τὸν τῆς ὑπομομῆς
αὐτοῦ ἡμῶν δὲ ἡμῶν
ἡμῶν ἡμῶν· ὅτι ἡ
μαῖον τῆς δὲ τῆς ἡμῶν
οὐκ ἔστιν ἡμῶν τῆς
ἐντολῆς. ἀλλὰ ἡμῶν
ἡμῶν ἡμῶν τῆς ἡμῶν
τῆς ἡμῶν· ὅτι ἡμῶν
ἡμῶν ἡμῶν δὲ ἡμῶν
αὐτοῦ ἡμῶν ὁ φαντοῦ.

Athos, Movῆ τῆς Λαύρας MS B 37 (Cfr. New Paleographical Society, London).

ταμδν ἄμω λ᾿ αῖτω παρῆ
μδν ταδ λ᾿ αῖτω λ᾿ αῖτω
τωρ παρῆ μδν ωρ αῖτω
γορ τᾶσ αῖτω λ᾿ αῖτω
λ᾿ αῖτω ἰμιορ ὁ πῖσω· τᾶ
δλῶι παδλω σῖδλῆ· ὕ
πδρ ἄμω του πρῶ του
αῖτω σπρῶ σᾶ μῆ λ᾿ αῖτω
δλᾶδω μδν· τᾶ δλᾶτω
εἰδλᾶ μῶ λ᾿ αῖτω εἰδλᾶ του ἰμιορ
ου χρῶ μδθᾶ· παμ το μδθᾶ
αῖτω σπρῶ του μδρῶ σ
πρῶ σᾶ δλᾶ τᾶ μδν τᾶ
ἰμιορ· λ᾿ αῖτω ταμδν ἄμω
σῖδλῆ ποιῶ τᾶσ χαμᾶσ
θλᾶ λ᾿ αῖτω· ταδ λ᾿ αῖτω
τω λ᾿ αῖτω τᾶσ πρῶ τᾶσ
αῖτω τᾶσ λ᾿ αῖτω ὕπδρ αῖτω
μδθᾶ του αῖτω λ᾿ αῖτω
τᾶσ εἰδλᾶ λ᾿ αῖτω

Δυτερος θρόνος του ἀποστόλου
πάρου ἀποστόλου. μέχρι τῶν
ὀρίων μεθ' ἑαυτὸν καὶ ἄλλων. ἔκαστος
παρὶ αὐτοῦ καὶ φρονήσις. καὶ τοῦ ἡ-
γευμένου μέχρι μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἡραλίου.
αὐτοῦ καὶ ὡς κενοῦ. τὸ ἄλλο δὲ
τοσσεῖς ὁμοῖα τοῦ ἡλίου ἐν ὧ
ῥοῖς μετὰ ἑαυτὸν. καὶ ἀνέμους
ἡρώδης. ἐν ὧν ἡσοσεῖς τὰ ἄκρα
τῶν ὡς κενοῦ καὶ τῶν ἄλλων. πολὺ
ἀνδρῶν χριστιανῶν ἀπείροσ πολ-
τὶς. ἅχειρ ἀνέμους καὶ λαῶν,
καὶ ὁμοῖα ὡς ἡρώδης. οὐκ
καρτεροῦν ἀνέμους καὶ σιλητοῦ.
ἐκαστος ἀποστολῆς τοῦ ποταμοῦ.
ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ὁμοῖα.
ὡς αὐτοὶ σαρδάνιαι καὶ μαρί-
καρ καὶ καρθαίνου. ἐν μέρος
τῶν ἀποστόλων. ἐν μέρος τῶν
ἐκκλησιαστικῶν καὶ σιλητοῦ. ἐν οἷς

23
 ΠΑΤΗΡ ΔΕ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ
 ΟΝ ΕΨΕΥΕΝ ΧΑΙΡΕΤΙ
 ΘΥ. ΟΘΙΩΝ
 ΠΑΤΗΡ ΕΜΕΝ ΤΟΝ
 ΦΙΛΙΟΝ
 ΟΝ ΕΨΕΥΕΝ ΧΑΙΡΕΤΙ
 ΠΑΤΗΡ ΕΜΕΝ ΤΟΝ
 ΟΝ ΚΑΤΑΚΑΛΕΣΕ ΤΗΝ
 ΔΟΥΛΟΝ ΕΜΕΝ ΤΟΝ
 ΟΝ. ΦΙΛΙΟΝ ΕΜΕΝ ΤΟΝ

[illegible]

PRVKY VÝCHODNÍCH ABECED V HLAHOLICI.

Dva hlavní směry. — Teorie Vondrákova o prvcích hebrejsko-samaritánských. —
Teorie Fortunatovova o původu některých písmen z abecedy koptské. —
Zdůraznění znaků pro jery v teorii Vondrákově.

Z přehledu jednotlivých mínění o původu hlaholského písma je vidět, že se teorie Taylorova-Jagićova, v zásadě obecně uznávaná, přijímá v poslední době s jistým se omezením, totiž v tom smyslu, že kromě řecké minuskule, která tvoří základ hlaholské azbuky, jsou tu i některé znaky přejaté z abeced východních, a to zejména pro hlásky, kterých řečtina neměla. Mínění to je staré; viděli jsme výše (v kap. II), že již J. Grimma, Šafaříka, Račkého a j. vedla podobnost těchto liter v grafice a shoda nebo příbuznost hlásková k domněnce, že Konstantin-Cyril sáhl při sestavování hlaholské azbuky i k abecedám východním. Tato mínění dosti pestrá časem se ustálila zejména na dvou směrech. Prof. V. Vondrák vysvětluje některé neřecké prvky v hlaholici z abecedy hebrejsko-samaritánské, prof. F. Fortunatov pak je odvozuje z abecedy koptské; oba tyto směry, jak jsme viděli výše, mají přívržence, třebaš tu a tam s podružnými odchylkami.

Dva hlavní
směry

Nechci zde jen pro nahodilou podobnost v grafice pronášet ve věci tak nesnadné konečný soud, protože v obou směrech najdeme jakousi pravděpodobnost. Uvedu jen důvody, které činí, podle mého, mínění Vondrákovo pravděpodobnějším, a důvody, pro které se zdá teorie Fortunatovova méně pravděpodobnou.

1. Prof. Vondrák vychází z historického základu a ze zpráv životopisu Pannonského,¹⁾ podle něhož sv. Konstantin-Cyril poznal písmo

¹⁾ V životopise Konstantinově v kap. VIII. čteme, že se na Chersoně naučil řeči hebrejské a poznal jejich písmo (knihy): *херсона дошадъ наоучи се тоу жидовьскон писмѣхъ и книгамъ, осьмь чести прѣложъ граматикѣ . . .*

Tamtéž se čte, že tu poznal řeč a knihy samaritánské, jakož i o dalším jeho styku s nějakým samaritánem: *самараннинъ же нѣкоу тоу жидѣаше и приходе къ нему стезаше се съ нимъ и принесе книги самаранскіе и показа ему. и испроша и оу него философа . . . чисти начеть книги ес порока.*

V kap. XIII. pak se vypravuje, že Konstantin přečetl písmena (nápisy) židovská a samaritánská na číši v Cařihradě v chrámě boží Moudrosti: *єсть въ свѣтѣхъ Гофѣи потиръ штъ драгаго каменѣ, соломони дѣла, на немже соуть писмена жидовьскы и самарѣньскы граны написаны, нхъже не можаше никтоже ни прочисти ни сказати. възъмъ же философа прочте и сказа имъ . . .*

a knihy židovské a samaritánské. Je dobře připomenouti, že neběží o poznání jakékoliv, ale jak zmíněný životopis vypráví, že se Konstantin těmto řečem učil a že od domorodců poznal správnou výslovnost: dnes bychom řekli, že měl se židy a s oním Samaritánem filologické styky, jejichž výsledků mohl potom dobře užít při sestavování slovanské azbuky. Právě výslovnost a hlásková příbuznost mohla vést Konstantina Filosofova, že užil znaků ω a ϑ za slovanské š a e . A když již k těmto abecedám sáhl, mohl doplnit z nich i jiné značky, kterých alfabetu řeckou neměla, nebo v nichž se neshodovala řecká výslovnost se slovanskou. Tak bychom si vysvětlili, že vyjádřil slovanské k literou כ z hebrejského ק a slovanské c v písmenem ץ a צ jeho obměnou צ („tsade“ uprostřed slov). Také samaritánské מ („mim“) je příbuzné jak tvarem tak hláskovou platností s hlaholským м (b), protože se v samaritánštině retnice zaměňují.

Teorie Vondrákova o prvcích hebrejskosamaritánských

Podobně snad lze odvodit hlaholské м ze samaritánského מ (Jud) tvarem i hláskovou platností ne nepodobného; snad je též ve spojení hlaholské א (ě v nářečí makedonském = ja) ze samaritánského א (Aleph). Vhodné a dobré je upozornění Vondrákovo (v Archivě fslPh. XVIII, 552), že písmeno ω v hlaholici *není* v sousedství א , ale ke konci abecedy podobně jako v abecedě hebrejsko-samaritánské. Poukázal-li dále prof. Vondrák na to, že hlaholské з (i) by mohlo být příbuzné se samaritánským kruhovitým - trojúhelníkovitým ז (In), (v Archivě XIX 171, 183), a dále na to, že א (s) hlaholské by mohlo být příbuzné s hebrejským kruhovitým nebo trojúhelníkovitým א (Samaekh), upozornil prof. Nachtigal, že tyto dvě litery v hlaholici tak prapodivně podobné, v abecedě samaritánské následují *bezprostředně* za sebou (Razprave, I 165).

2. O teorii Fortunatovově jsem se zmínil dosti široce již výše. Od r. 1913, kdy prof. Fortunatov změnil dřívější mínění, přijímá příbuznost hlaholice s řeckou minuskulí (třebas ne jednotlivých písmen o sobě) za nepochybnou, a správně odmítá domněnku, jako by hlaholice byla směsicí rozmanitých abeced. Hlaholská písmena hláskově souznačná s řeckými jsou podle něho původu řeckého, třebas poněkud

Teorie Fortunatovova o koptském původu některých písmen

Nemáme žádných zpráv o tom, že by se Konstantin Cyril byl nějak blíže seznámil s některým jiným východním jazykem nebo knihami, jako tuto tvrdí životopis o jeho znalosti řeči a knih hebrejské a samaritánské jakož i o jeho osobním styku se Židy a Samaritánem.

Obr. 13. *Písmo*

samaritánské		hebrejské ²⁾	
nápisy	knižní ³⁾	nápisy	knižní
stol. IV—VI	a kursíva	stol. I—IV, X—XV.	

Ⲱⲱ	ⲛ	ⲛ	ⲰⲱⲰⲱ	א	א
ⲐⲐ	ⲑ	ב	בכב	ב	ב
	ר	ג	ג	ג	ג
ⲑⲑ	ⲑ	ד	דדד	ד	ד
Ⲓ	Ⲓ	ה	הההה	ה	ה
ⲓⲱⲛ	ⲓ	ו	ווו	ו	ו
Ⲕ	Ⲕ	ז	זז	ז	ז
ⲕ	ⲕ	ח	חחחח	ח	ח
Ⲗ	Ⲗ	ט	טטט	ט	ט
ⲗ	ⲗ	י	י״ו	י	י
Ⲙⲙ	Ⲙ	כ	כככ	כ	כ
ⲎⲎ	Ⲏ	ל	לל	ל	ל
ⲏⲏ	ⲏ	ם	םםםם	ם	ם
ⲐⲐ	Ⲑ	נ	נןנן	נ	נ
	ⲑ	ס	ססס	ס	ס
ⲓⲱ	ⲓ	ע	עעע	ע	ע
Ⲕ	Ⲕ	פ	פפפ	פ	פ
ⲕ	ⲕ	צ	צצצ	צ	צ
Ⲗ	Ⲗ	ק	קקק	ק	ק
ⲗ	ⲗ	ר	ררר	ר	ר
Ⲙ	Ⲙ	ש	ששש	ש	ש
Ⲱⲱ	ⲛ	ⲛ	תתת	ת	ת

²⁾ Gesenius-Kautzsch, Hebräische Grammatik, Leipzig 1902.

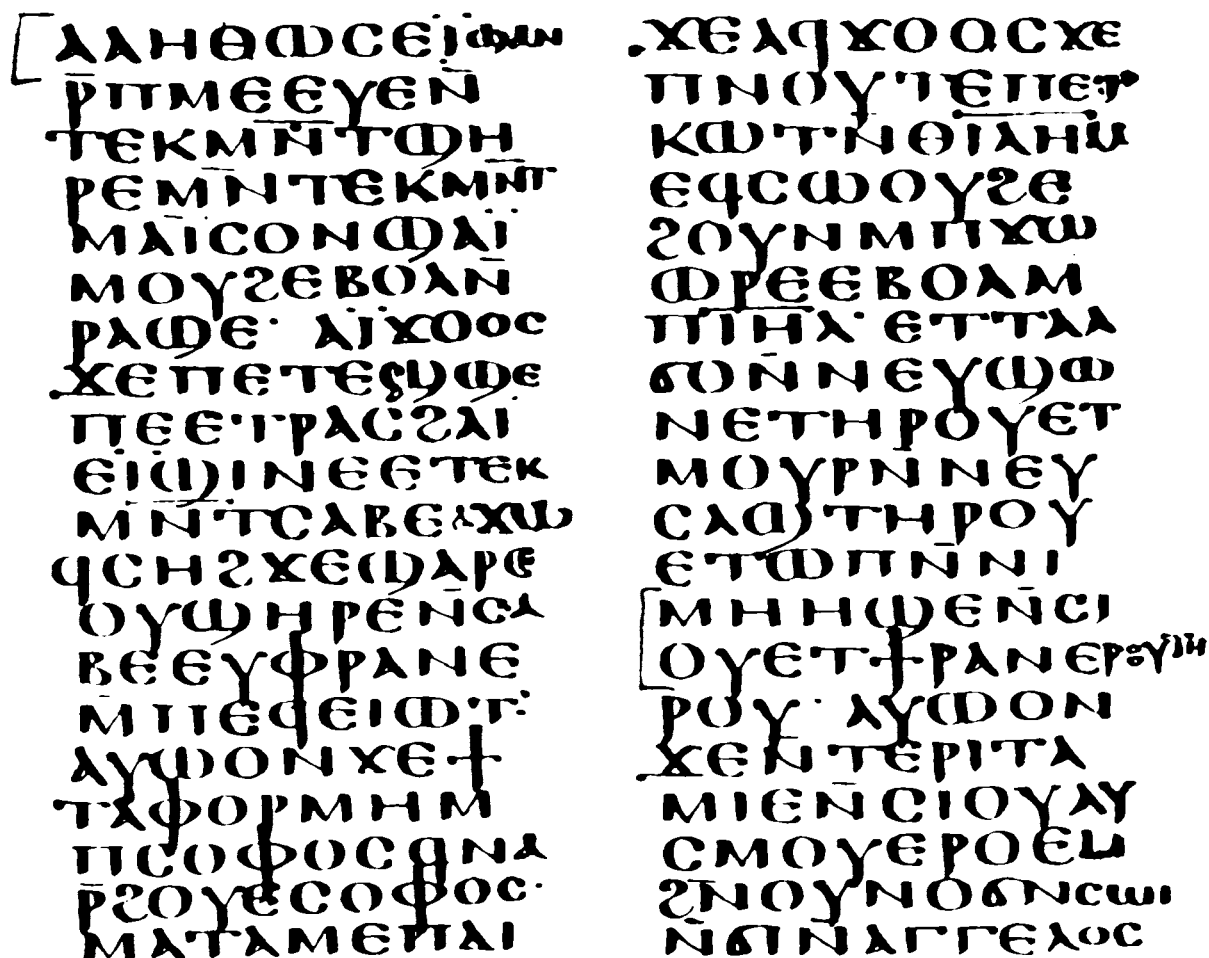
³⁾ Stran písma samaritánského připomíná prof. V. Vondrák (v Archivu f. sl. Phil. XVIII 551) dva nápisy z Nablusu ze stol. VI., dále abecedu samarit. ze stol. XIII—XVI a písmo stol. XVII uveřejněné Geseniem, konečně tentýž snímek ještě s jinými u Cellaria a tvrdí, že všechna tato písma ukazují téměř tytéž tahy.

O této věci napsal Taylor (The Alphabet I 24): The Samaritan alphabet is perhaps the most remarkable illustration which can be found of the enormous period during which under certain circumstances an ancient alphabet may survive *almost unchanged*. Tuto neměnitelnost připisuje osamocení Samaritánů a jejich náboženské obce.

..සුඤ්ඤාදිසංඝාතං ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 :ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති 5
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති 10
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ..සුඤ්ඤාදිසංඝාතං ඉති 15
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 /ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති 20
 :ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 ..ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති
 :ඉති ඉති ඉති ඉති ඉති

Obr. 14. Pentateuchus tritapulus z poč. stol. XIII. (1227).
 (E. Tisserant, Specimina codicum orientalium, Bonnae, MCMXIV.)

pozměněná, čímž je ztíženo vysvětlení jednotlivých hlaholských liter. Také pokládá za možné vysvětlit slovanskou hlásku *c* a její značku *v* jako svaznici $\tau + \sigma$, kterou měla i řečtina. O ostatních literách byla řeč výše. Přes to, že i Fortunatov tak upřímně přilnul k teorii Taylorově, činí výjimku u písmen ω (š) a $\approx$ (ž), které však

Obr. 15. Písmo koptské nářečí sahidského; zlomek stol. VII./VIII.

na rozdíl od teorie Vondrákovy vysvětluje jakožto přejaté z abecedy koptské, ω z kopt. ω (šei) a $\approx$ z kopt. $\approx$ (džandža). Potvrzení své domněnky vidí Fortunatov v hlaholském ⲱ (ch), které se mu zdá bližším koptskému ⲱ (chei) nežli řeckému χ .

Abeceda koptská je řecké abecedě bližší nežli abecedy hebrejská a samaritánská, neboť Koptové přejali písmo řecké a doplnili je jen několika (sedmi) znaky z písma hieratického⁴⁾. Fortunatov připomíná mimo to, že písmo koptské sv. Konstantinovi-Cyrilovi

⁴⁾ Písmo *hieratické* (kněžské písmo) se vyvinulo zjednodušením lineárních hieroglyfů.

nemohlo být neznámé; avšak právem můžeme předpokládat u něho jinou známost jazyka a písma hebrejského a samaritánského, jehož gramatice se dal vyučovat domorodcem, nežli jazyka a písma koptského, o němž asi věděl jen jako o písmě národa sousedícího s říší řeckou. Aspoň nemáme žádných dokladů o jeho bližších vztazích

ΟΥΑΙΕΡΝΟΒΙ ΕΒΗΛΗΤΕΝΕΡΙΚΤΝΔΝΕΙ
 ΕΘΒΗΤΥ ΣΕΠΟΥΔΧΕΝΑΝΟΤΝΕΥ
 ΣΟΠΕΘΡΕΝΕΡΦΗΕΥΙΝΔΑΓΗΝΕΒΗ
 ΣΙΝΣΗΜΗΕΘΜΙΣΙΝΩΟΥ ΜΙΟΥΤΕΥ
 ΣΟΠΕΜΙΟΥΗΡΙ ΖΙΝΑΠΚΕΛΜΟΝΕ
 ΜΩΤΕΝ ΝΤΕΜΩΟΥΤΩΟΤΙΜΟΝΕ
 ΜΩΤΕΝΕΖΗΙΔΕΜΠΟΩ ΔΕΜΠΕΖΟΟΥ
 ΝΤΕΠΕΝΩΩΙΝΩΙΧΩ
 ΣΕΣΕΥΑΠΙΝΑΝΤΗΡΟΤΕΘΡΕΝΧΙΝΙΝΟΥ
 ΠΑΡΡΗΣΙΑ ΠΠΕΥΜΘΟΥΕΒΟΛΖΙΤΟΥ
 ΠΩΟΥΤΙΦΩΤΝΕΜΑΥΜΕΜΠΠΩ
 ΕΘΟΤΑΒΗΡΕΥΤΑΝΩ ΤΗΝΟΤΝΕΜΝ
 ΣΗΟΤΗΙΒΕΝ ΝΕΜΥΛΕΝΕΖΗΤΕΜ
 ΕΝΕΖΤΗΡΟΤΑΜΗΝ

Obr. 16. Ukázka koptského písma z konce IX. stol., nářečí bohairského.
(Hyvernát, Album tab. XX.; horní polovice).

k Egyptu a ke Koptům. Je pravda, že v této domněnce jsou s Fortunatovem zajedno i jiní; již Šafařík připomínal písmo etiopské a v novější době Lamanskij, Wessely a Nachtigal.

Domněnka Fortunatovova by lákala na pohled podobností řečených dvou liter (ϣ a ϡ), ale chybí jí doporučení, kterým se může vykáhati teorie Vondrákova.

Spaleografické stránky pak lze činit teorii Fortunatovově námitky proti oběma literám, které ho přivedly k domněnce o koptském původu těchto liter. Podoba písmene ϡ není taková, že by nutila, abychom v ní viděli vzor hlaholského ϡ, které je ovšem příbuzné hláskou; ještě méně se zamlouvá domněnka o koptském původu hlaholského písmene ω z koptského ϣ. Důvod udávají samy památky. V Kyjevských listech, tedy v památce s nejstaršími tvary písma hlaholského, je toto písmeno ω zcela hranaté, asi tak jako

v písmě samaritánském. Nahlédneme-li do hlaholského kodexu Assemanova, s písmem již vypěstěným, tu se řečená hranatá litera již poněkud přizpůsobuje ostatním a má podobu nebo tahy poněkud oblejší podobné oněm řečeného písmene koptského ω ovšem bez spodního chvostíku. Nebylo Konstantinovi pohodlnější zachovat

CYN AYUWPIH XEPAUW ENEPΦMEYIN TE
 ΠΑΛΑΘΟΝΝ ΧΩΜΕΒΟΛΙ ΤΕΝ ΠΤΗΜΑΤΙ ΦΤ
 ΝΕΜΠΥΡΩΟΥ ΝΤΕΝΙ ΔΑΟΣΜΠΙΣΤΟΣ· ΠΑΛΑ
 ΒΙΙΛΤΩΡ ΝΤΕΤΙΚΗΝΗ ΝΤΕΠΙΝΙΟΥΤΑΒΒΑ
 ΜΑΚΑΡΙ ΑΡΙΠΕΥΜΕΥΙ ΕΥΟΝ ΔΥΝΤΕ ΠΟΤΕΡΠΙΝΔΥΝΕΜΥ
 ΝΕΜΝΕΥΟΥΜΡΙ ΜΠΗΙΣ ΣΑΥΩΑΝΣΙΝΙΕΒΟΛ
 ΣΕΝ ΠΑΒΙΟΣ ΝΤΕΠΟΤΕΤΗ ΤΟΝ ΝΤΕΥΜΑΚΑΡΙΑ
 ΝΤΥΧΗΝ ΝΕΜΝΕΘΟΥΑΒ ΝΤΑΥ·
 ΣΑΡΙΦΜΕΥΙ ΜΠΑΛΑΘΕΟΑΥΡΟΣ ΠΙΡΕΥΩΥ
 ΤΕΠΟΤΕΡΠΙΝΔΥΝΕΜΤΕΥΤΥΧΗ· ΣΕΝ ΘΟΥ
 ΑΤΥΙ ΦΡΩΟΥ ΝΤΕΝΙ ΓΡΑΦΗΘΟΥΑΒ ΑΥΣΗΤ
 ΕΡΕΠΟΤΕΠΤΕΥΡΑΝ ΣΕΝ ΠΧΩΜ
 ΝΝΜΕΤΟΝ ΣΑΜΗΝ ΣΑΜΗΝ ΣΑΜΗΝ

Obr. 17. Koptské písmo z konce IX. stol., nářečí bohairského.
(Hyvernat, Album XX. tab.; spodní část).

oblé tahy litery ω (š), kdyby toto písmeno byl přejal z písma koptského? Pročpak zaváděl, abych tak řekl, tahy tak kostřbaté a s ostatními literami nesouladný tvar písmene ω ? Zdají se to být maličkosti, ale nelze jich přecházet hladce. Hranatý původní tvar písmene ω teorii Fortunatovovu poráží.

Také tvrzení Fortunatovovo stran liter α a π (l. c. 233), že by se hlaholice opírala o řeckou minuskulu toho tvaru, jaký měla kursiva *dolnoegyptská*, je velmi pochybné a těžko dokazatelné. V usuzování Fortunatovově je logický *circulus vitiosus*. Předem ukazuje na příbuznost hlaholských liter (ω a π) s majuskulními koptskými (ω a π), z čehož usuzuje, že Konstantin-Cyryl písmo egyptské znal, po té se této jeho znalosti dovolává a tvrdí, že při sestavování hlaholské abecedy »měnil« řeckou minuskuli, dáváje písmenům tvar jaký měla v dolnoegyptské kursivě. Dejme tomu, že Konstantin-C. znal i tuto kursivu dolního Egypta. Autoři jednající o řecké paleo-

grafii vysvětlují vznik ř. minuskule z odporu proti kursivnímu písmu předcházejícího období pro jeho nečitelnost. Řecká minuskule vznikla z nechuti k svaznicím a z nich pocházející nečitelnosti, a Konstantin Cyril by se byl k tomuto kalnému prameni vracel a hledal v něm motivy stylisace nového, jasného a čitelného písma, jakým byla řecká minuskula?

3. Na druhé straně prof. Vondrák nezdůraznil dosti fonetický princip v hlaholici u jerů. Hebrejšťina i samaritánština měla jako staroslověnština i polohlásky (Murmelvokale, Šewa). Původně ovšem ani hebrejšťina ani samaritánština neoznačovala ani samohlásky ani polohlásky; (polohlásky) teprv asi od VI. století po Kr. začali t. zv. masoreté označovat rozličnými tečkami a čárkami samohlásky a polohlásky, dokonce označovali, která souhláska byla bez samohlásky nebo bez polohlásky. Gramatikáři udávají tři soustavy vyjadřování samohlásek a polohlásek, shodné v tom, že masoreté kladli jisté tečky nebo čárky pod souhlásky (Matres lectionis, Vokalbuchstaben), zejména pod Vau a Jod, které jsou v nejnovějším vydání mluvnice Strack-Jepsenovy označeny jako *polohlásky*.⁵⁾ Nahlédneme-li do přiložené tabulky liter samaritánských písma knižního, vidíme, že řečené litery za samaritánské polohlásky: Ⲡ (Vau) a ⲡ (Jod) nejsou ani jedna ani druhá nepodobné hlaholskému ⲁ nebo Ⲃ. Tím spíše můžeme v nich vidět vzor znaků za slovanské polohlásky, protože, jak již prof. Vondrák připomenul, samotné Vau může mít platnost i plné samohlásky o (Vau - Cholem), pro kterou máme v hlaholici znak opět velice podobný ⲁ. To mne přesvědčuje o veliké pravděpodobnosti teorie Vondrákovy.

S tímtež písmenem samaritánským Ⲡ (Vau) souvisí asi správně výklad Vondrákův hlaholské litery ⲁ (Ižice) jak o sobě tak i jako druhé části hlaholského písmene Ⲃ (u).

Záhadnou zůstává forma prvního písmene hlaholského ⲁ, kterou má prof. Vondrák za zjednodušené hebrejské Ⲁ (Aleph). Proč nepřejal sv. Konstantin-Cyryl řecké minuskulní α? Snad mu v tom bránila dvojí výslovnost (azъ-jazъ). Placentini⁶⁾ mluví o řeckém alfa na kamejích ve způsobě křížku +, ale doklad neuvádí; možná, že křesťanský misionář Konstantin začínal skutečným křížkem

⁵⁾ ⲓ und ⲋ sind Halbvokale, ähnlich englischem w u. y (str. 4).

⁶⁾ Placentini, Epitome graecae palaeographiae.

svou literární činnost, která měla v první řadě sloužit misii křesťanské. Je známým zjevem, že ve středověku psávali i v čele abeced znamení kříže.⁷⁾ Také výklad Vondrákův hlaholské litery **ⲁ** (l) ze samaritánského Labad (l) se mi zdá zbytečným; i tuto literu si snadno vysvětlíme z řeckého minuskulního λ (l). Konečně ani vysvětlení litery **ⲡ**, **Ⲣ** není potřebí hledat s Vondrákem v hebrejské literě (‘Ajin), která je sice hláskově příbuzná, avšak i toto písmeno si vyložíme snadno z řeckého minuskulního Jota (ι).

⁷⁾ V středověkých rukopisech leckdes najdeme v čele abecedy znaménko kříže; tak na př. ve známém kodexu Veronském (srov. Slavia IV, 644). To mne přivedlo na myšlenku, že by i hlaholské **ⲁ** (a) mohl být pouhý křížek, tím spíše vzhledem k okolnostem, za kterých Konstantin-Cyryl sestavoval abecedu. Se mnou souhlasí Grunskij a Miller (srov. Grunskij, Киевские глагол. листки II, 6). Také Běljajev mluví o písmeni *a* na způsob křížku v písmě kancelářském (Записки Казан. Унив. 1886, 268).

SEZNAM HLAHOLSKÝCH PÍSMEN, S UDÁNÍM JEJICH SKUTEČNÉHO NEBO DOMNĚLÉHO PŮVODU PODLE MÍNĚNÍ JEDNOTLIVÝCH AUTORŮ.

Teorie Geitlerova o dvojím slovanském písmě zárodkovém (embryonálním). —

Domněnka prof. Nik. Durnova o dvojím písmě Konstantinově. —

Výklad hlaholské azbuky pořádkem písmen.

Předem tu sluší připomenouti a spolu hned zamítnouti dvě domněnky, které se týkají azbuky hlaholské vůbec a jejích jednotlivých liter zvlášť. Je to předně domněnka *Geitlerova* o dvojím původním písmě slovanském, že tu v IX. stol. bylo jakési dvojí písmo *embryonální*, obsahující zárodky pozdější obojí slovanské azbuky, z něhož se potom vzájemným působením vyvinula jednak azbuka hlaholská a jednak cyrilice.¹⁾ Druhá pak je domněnka prof. *Durnova*,²⁾ že Konstantin-Cyril sestrojil písmo dvojí, obdobně k řecké minuskuli a majuskuli. Tyto dvě domněnky stojí proti sobě jako dvě krajní výstřednosti — obě nesprávné, protože za daných okolností nemožné. Mluvit v IX. stol. o písmě embryonálním, z něhož by se za jeden

¹⁾ Geitler si představuje věc tak, že se jedno písmo zárodkové (pozdější cyrilice) opíralo o abecedu řeckou-uncialní, a druhé o abecedu latinskou neboli albánskou-kursivní.

„Es liegen anzeichen vor, dass beider schriften (t. j. hlaholice i cyrilice) erste anfänge vor der entscheidenden zweiten hälfte des 9. jahrhunderts unabhängig von einander im gebrauche bestanden. Die berührung und durch wechselseitige entlehnungen von zeichen entstandene ausgleichung beider schriften, die ich nach Macedonien in die zeit Kliments 886—916 verlege, ist zugleich die geschichte der entstehung jener orthographie, in der die ältesten slavischen denkmäler geschrieben sind...

Die kalligraphische umwandlung der glagolica hat erst nach ihrer einflussnahme auf die cyrillica stattgefunden.

Auf dieselbe weise gelangen wir zu der voraussetzung einer alten redaktion der cyrillica ohne glagolitische elemente — vor der zeit jener berührung. Sie bestand anfänglich nur aus griechischen zeichen, aus uncialen und capitalen.“

Viz „Die albanes. u. slav. Schriften“ str. 66. Nejnovější objevené nápisy v Přeslavě, tedy ve východním Bulharsku, z téže doby, o níž mluví Geitler, s obojím písmem a to *hotovým* a *vyspělým* porážejí jeho domněnku o *písmě zárodkovém* ať už na podkladě latinském (albánském) nebo řeckém.

²⁾ „a priori можно думать, что оба алфавита, и кириллица и глаголица, были созданы или задуманы одновременно для разных функций. Viz jeho čl.

lidský věk vyvinuly dvě azbuky sobě tak nepodobné, jako hlaholice a cyrilice, mám za historicky nesprávné a paleograficky nesnadno myslitelné, právě tak jako tvrzení, že Konstantin sestavil ihned *azbuky dvě*. I to je v dějinách písma něco neslýchaného a myslím, že autor Durnovo mohl je pronést jen proto, že se dívá na staroslovanské azbuky očima XX. stol. a nedovede se přenést do století IX., kdy Slované jako národ nekulturní písmo téměř neznali. U takového lidu bylo uměním začínati s písmem vůbec.

Přejdeme k jednotlivým literám:

Ⳑ (Az).

Podle Šafaříka³⁾ a Placentiniho⁴⁾ je toto Az podobné řeckému α na drahokamech Basilidianů; podle Račkého⁵⁾ je prý snad z foinického Alef. U Běljajeva a Jagiče je to ÷ (zkratek za řecké α);⁶⁾ u Taylora řecké kursivní α : +, 1, A.⁷⁾ Vondrák je má za zjednodušené hebrejské Aleph.⁸⁾ Abichta a Gastera svedlo asi gruzinské γ (a), že hledali původ hlaholské azbuky v písmě gruzinském. Mám za to, že tento znak není nic jiného než pouhý křížek. Téhož mínění je i Grunskij (srov: Киевские глаг. листки, II, 6); k stejnému mínění přišel i V. Miller (Ж. М. Н. Просвященія, 84, č. 3).

ⳑ (Buky).

Nehledíc ani k runám je výklad tohoto písmene pestrý. Šafařík⁹⁾ tu připomíná palmyranské Beth, Rački¹⁰⁾ foinické Beth, Amfi-
Мысли и предположения о происхождении старославянского Языка и славянских алфавитов (Byzantinoslavica I, 66).

V článku prof. Durnova je několik nesprávností, nepřesností, jeho tvrzení přivádějí na mysl nejednu pochybnost. Tak na př. prof. Durnovo tvrdí (l. c. 76), že není památek hlaholských s písmem unciálním: „глаголическое письмо старших глаголических памятников вовсе не носит характера *устава*“, což není pravda. Viz Il. Kyjevské a zl. Pražské.

Kdyby Konstantin byl autorem obou azbuk, čekali bychom, že aspoň litery doplňující řeckou ababetu budou stejné nebo aspoň podobné; ve skutečnosti však je tomu jinak. Srov. znaky pro nosovky, pro jery a pod.

³⁾ Památky hlah. písemn. 12.

⁴⁾ Epitome gr. palaeogr. 17.

⁵⁾ Pismo slovjensko 119.

⁶⁾ Глаголическое письмо 96.

⁷⁾ Tamtéž 85.

⁸⁾ Archiv f. sl. Phil. XIX, 181—182.

⁹⁾ Památky hlah. písemn. 12.

¹⁰⁾ Pismo slovjensko 128.

lochij¹¹⁾ hebrejské; Grigorovič,¹²⁾ Vondrák¹³⁾ a Nachtigal¹⁴⁾ samaritánské מ, ך (Mim). Také Grunskij¹⁵⁾ a Kuľbakin¹⁶⁾ myslí na abecedy východní. Taylor¹⁷⁾ a Běljajev¹⁸⁾ ukazují na kursivní β, β̄, (β), Jagić pak je odvozuje z kursivního ϖ = μ + β.¹⁸⁾ Důvody hláskoslovné i podoba grafická nutí, abychom zde opustili zásadu Taylorovu-Jagićovu a přidrželi se s Vondrákem mínění o hebrejsko-samaritánském původu této litery.

ϣ (Vědy).

Amfilochij, Jagić a Běljajev¹⁹⁾ spojují hlaholské ϣ s cyrilským ϣ a s řeckým β; Taylor²⁰⁾ vykládá hlaholské ϣ jako řecké υ. Šafařík²¹⁾ ukazuje, že řecké i latinské B je jednoho původu s řeckým Y, které prý Řekové položili místo foinického F (Vau). Podobně Rački.²²⁾ Také i podle Kuľbakina a j. je původu řeckého; podle Grunského je prý zřejmě z latinského V a jen snaha vysvětlit všechna písmena hlaholská z řecké abecety přivádí k jiným dohadům.²³⁾

Ⲫ (Glagol).

Podle Amfilochia, Taylora, Jagiće,²⁴⁾ s nímž souhlasí i Kuľbakin a j., pochází toto písmeno z řeckého kursivního γ: γ, γ̄, γ̅, γ̆; γ̇ = εγὼ. Šafařík ovšem poznamenal (a po něm i Rački 117), že hlaholské Ⲫ je podobné Ⲭ (hlaholskému „ch“) a kromě toho i řeckému γ, ale i arménskému (Ghad) a samaritánskému 𐤄 (Ghimel).²⁵⁾ Nachti-

¹¹⁾ Глаголическое письмо 83.

¹²⁾ Tamtéž 65.

¹³⁾ Archiv f. sl. Phil. XIX, 173.

¹⁴⁾ Doneski k vprašanju o postanku glag. 166. Nachtigal myslí, že by hlaholský znak za hlásku „b“ (ϣ) mohla být spojka (kombinace) semitského znaku s řeckou svaznicí μν.

¹⁵⁾ Кіевскіе глагол. листки II, 7 násl.; Grunskij nemluví tu zcela rozhodně, ale spíše se kloní k mínění o původu samaritánském.

¹⁶⁾ Сборник Русс. Археолог. Общества I 39 (čl. Можно ли считать доказанной греческую основу глаголицы?).

¹⁷⁾ Глаголическое письмо 85 a 96.

¹⁸⁾ Глаголическое письмо 90.

¹⁹⁾ Tamtéž str. 83, 87 a 99.

²⁰⁾ Tamtéž 85.

²¹⁾ Památky hlah. písemn. 12.

²²⁾ Pismo slov. 121.

²³⁾ Кіевскіе глагол. листки II 10.

²⁴⁾ Глаголическое письмо 87.

²⁵⁾ Památky hlahol. písemn. 12.

gal²⁶⁾) znova připomenul příbuznost hlaholského **⳨** a **⳩**, a obnovil domněnku, že při tvoření tohoto znaku mělo vliv i hebrejsko-samaritánské **ג**, **𐤅** (Ghimel), protože řecké **γ** bylo třené. Myslím, že Konstantinovou stylisací řeckého gamma je dostatečně rozlišena výslovnost slovanského **⳨** od řeckého **γ**, a že není potřebí utíkat se ani při této hlásce k pramenům východním. Ve svaznicích **⳨** = **γ**ο, **⳩** = **γ**ω, **⳪** = **ε**γω vidíme vzory takové stylisace.

Ⳬ (Dobro).

Je zřejmé kursivní řecké **δ**: **Ⳬ**, **ⳬ**, **Ⳮ** = **δ**ο, **ⳮ** = **δ**ε; to připustil i Rahlfs,²⁷⁾ který uznal, že toto *jediné* písmeno by mohlo být řeckého původu. Šafařík²⁸⁾ tu připomenul, že starocharvátské „Dobro“ se podobá latinskému dole otevřenému D, z něhož prý bezpochyby vyšlo. Z novějších autorů, kromě Wesselého,²⁹⁾ nikdo nehledal původ této litery mimo řecké **δ**. Pravá polovice je sice stylisována, ale pohlédneme-li do přiložených tabulek, je stylisace tato nasnadě: byla dána častými svaznicemi **Ⳬ**, **ⳬ**, **Ⳮ**.

⳯ (Jest).

Již Grimm³⁰⁾ a po něm Šafařík³¹⁾ ukazoval na toto písmeno (s ostatními, která se píší zprava nalevo) a o tomto písmeni tvrdil stejně jako o **⳩** a **ⳮ**, že je původu foinicko-hebrejského. Rački připomíná foinické **⳯** (He).³²⁾ Amfilochij, Taylor a Jagić³³⁾ vykládají i toto písmeno z kursivního **ε**, ale Kuľbakin má je za záhadné.³⁴⁾ Prof. Vondrák³⁵⁾ se vrátil ve výkladu této litery k abecedě samaritánské a vysvětluje hlaholské **⳯** jako stylisované samaritánské **⳰**; v tomto výkladu je s ním zajedno i prof. Nachtigal³⁶⁾, který zároveň udává hláskoslovný důvod, proč Konstantin prostě nepřejal řecké **ε**. Historická a grafická stránka spolu s hlás-

²⁶⁾ Doneski 175.

²⁷⁾ Zeitschrift für vergleich. Sprachforschung XLV, 285 násl.

²⁸⁾ Památky hlahol. písemn. 12,

²⁹⁾ Studien zur Palaeographie u. Papyruskunde, Leipzig 1913.

³⁰⁾ Göttinger Anzeiger 1836, I 325 násl.

³¹⁾ Památky hlahol. písemn. 17; srov. též str. 12 a 13.

³²⁾ Pismo slovjensko 119.

³³⁾ Глаголическое письмо 83, 85, 87.

³⁴⁾ Сборникъ Русс. Арх. Общества I 39.

³⁵⁾ Archiv f. sl. Philol. XVIII 554.

³⁶⁾ Doneski... Razprave I 155.

koslovným důvodem nutí i zde přiklonit se k výkladu Vondrákovu; tomuto sice napolo odporuje prof. Grunskij,³⁷⁾ ale i on uznává, že snad různá výslovnost řeckého a slovanského „e“ vedla Konstantina, že sáhl k znaku jinému nežli řeckému.

Ⲗ (Živěte).

Výklad tohoto písmene poskytuje snad nejpestřejší obraz přede všemi ostatními literami. Amfilochij spojuje toto písmeno s cyrilským ж. Šafařík³⁸⁾ tu připomíná arménské Dže; Rački mimoto latinské a řecké χ.³⁹⁾ Taylor je vykládá jako svaznici z řeckého τ + σ, Jagić ze dvou ϑϑ; F. Müller z dvojího σσ, Běljajev z jednoho ζ.⁴⁰⁾ Grunskij celkem souhlasí s Běljajevem, byť i ne zcela.⁴¹⁾ Fortunatov je odvozuje z koptského ⲭ (Džandža);⁴²⁾ k němu se přidává i Nachtigal, který upozornil, že hořejší růžky písmene nejsou pouhou okrasou⁴³⁾ a jinde tvrdí, že jsou v abecedě hlaholské jisté složky (kombinace) prvků řeckých a samaritánských.⁴⁴⁾ To by mohlo být právě u tohoto písmene, které je zdánlivě složeno z řeckého τ (ϖ) a samaritánského ϩ (Thav) t. j. emfatického ϑ. Vondrák se o původu této litery nevyjádřil rozhodně; vychází sice ve výkladu této litery od minuskulního ζ (nebo s), ale na konec vyznává, že všechny výklady narážejí na obtíže (l. c. 184 násl.). Podle Fortunatova je Ⲗ příbuzné s cyrilským ж stejně jako ш в obojí azbuze; autor tu uznává a ukazuje vliv hlaholice na abecedu cyrilskou.⁴⁵⁾

Ⲑ (Zělo).

Amfilochij⁴⁶⁾ spojuje hlaholské Ⲑ s cyrilským ѕ; Taylor a Jagić je vykládají z řeckého ζ;⁴⁷⁾ Šafařík připomíná, že je od následující litery (ⲑ) v nejstarších rukopisech rozdílné téměř jen přímým

³⁷⁾ Кіевскіе глаг. листки II 13.

³⁸⁾ Památky 13.

³⁹⁾ Pismo slovjensko 121.

⁴⁰⁾ Глаголическое письмо 86, 87, 97, 98.

⁴¹⁾ Кіевскіе глагол. листки 14 násl.

⁴²⁾ Извѣстія XVIII 4.

⁴³⁾ Doneski... Razprave I 169.

⁴⁴⁾ Tamtéž str. 166 při výkladu litery ⲑ.

⁴⁵⁾ Извѣстія I. c.

⁴⁶⁾ Глаголическое письмо 83.

⁴⁷⁾ Tamtéž str. 85 a 87.

postavením⁴⁸⁾. Fortunatov s Běljajevem odvozují hlaholské **z** z řeckého ζ (*ζευγμα*). Také prof. Nachtigal je toho mínění, že mezi **z** a **z** (dz-z) je nepochybně nějaká souvislost.⁴⁹⁾ Grunskij vyjadřuje jen podiv a nespokojenost s výkladem, ale sám nic lepšího nepovídá.⁵⁰⁾

z (Zemlja).

Rački se Šafaříkem vidí počátky hlaholského písmene **z**, které prý je příbuzné s **v** („c“), ve foinickém Z (Zainu) a starořeckém Z.⁵¹⁾ Podle Amfilochia se odvozuje z řeckého ζ;⁵²⁾ Taylor je vykládá jako svaznici z **θ** + σ, **θσ**. Jagić z řeckého **θ** (*θητα*).⁵³⁾ Nelze popřít, že hlaholské **z** se neliší mnoho ani podobou ani zvukem od řeckého minuskulního **θ**. Běljajev odvozuje tuto literu z řec. ζ;⁵⁴⁾ jeho vývody však, ač prý jsou logické, po stránce grafické nepřesvědčují Grunského.⁵⁵⁾

z, **z** (Iže).

O původu tohoto písmene se ani Šafařík ani Rački zřejmě nevyslovili; Amfilochij, Jagić, Leskien a j. je odvozují asi právem z řeckého minuskulního ι:ι, **z**, **z**, u něhož prý dvě tečky přešly v hlaholici ve dvě očka.⁵⁶⁾ S Jagićem souhlasí i Běljajev.⁵⁷⁾ Taylor je vykládá spíše z řeckého minuskulního η: **z**, **z**.⁵⁸⁾ Vondrák⁵⁹⁾ připomenul, snad více veden grafickou podobností, i hebrejské **z** (‘Ajin), jehož horní silné tahy prý snad přešly v hlaholici v očka. Grunskij⁶⁰⁾ míní, že je původu latinského. Nachtigalovi pak se vtírá tvarem starosemitské Jod **z**.⁶¹⁾

⁴⁸⁾ Památky 13.

⁴⁹⁾ Razprave I 169; Tudi v glagolici je nedvomno zveza med znakoma za dz in z: **z**—**z**.

⁵⁰⁾ Кіевскіе глаголическіе листки II 16.

⁵¹⁾ Pismo slovjensko 120; Památky hlah. písemn. 13.

⁵²⁾ Глаголическое письмо 83.

⁵³⁾ Tamtéž 86 a 87.

⁵⁴⁾ Tamtéž str. 99.

⁵⁵⁾ Кіевскіе листки II 16.

⁵⁶⁾ Глаголическое письмо 83, 90; Archiv fsl. Philol. XXVII, 164; XXIII, 116.

⁵⁷⁾ Tamtéž 99.

⁵⁸⁾ Tamtéž 90.

⁵⁹⁾ Archiv fsl. Philol. XVIII, 173, XIX, 182—3.

⁶⁰⁾ Кіевскіе глаголическіе листки II 19 скорѣ его можно сблизить ещѣ „hic“ въ Abecenarium bulgaricum; Глаголическое письмо str. 111.

⁶¹⁾ Doneski... Razprave I 161.

⚡ (I).

Safařík⁶²), Rački⁶³), Vondrák⁶⁴) a Nachtigal⁶⁵) zdůrazňují velikou podobnost této litery s hlaholským ⚡; prof. Vondrák a Nachtigal přivedla jak podobnost těchto písmen tak i okolnost, že v abecedě hebrejsko-samaritánské podobou blízka písmena ▽, ▢ (Samech) a ▽, ○ (‘Ajin) následují v abecedním pořádku *bezprostředně* za sebou, k tomu, že měli za možné, že hlaholské písmeno ⚡ je původu samaritánského ▽ (‘Ajin). Vysvětlovat tuto literu z řecké minuskule, jak to činil po Taylorovi prof. Jagić, zdá se mi dosti pochybným již proto, že Taylor odvozoval hlaholské ⚡ jako svaznici ε + ι, Jagić pak z kursivního η (ℓ).⁶⁶) I ta okolnost je pozoruhodná, že v řecké abecedě dříve je η a potom ι, kdežto v hlaholské azbuce předchází ϣ a následuje ⚡; tedy i po této stránce je příbuznost pochybná.

⚡ (Kako).

Od nejstarších dob budilo toto písmeno pozornost jednak proto, že se píše zprava nalevo a že se skládá ze dvou nesouvislých částí, jednak svou velikou podobností s hebrejským ק (Koph). Na tuto velikou podobnost ukazoval již Šafařík⁶⁷) a z téhož důvodu uváděl tohoto písmene foinický původ i Rački,⁶⁸) který přirovnával hlaholské ⚡ foinickému „Kaphu“ (ⲕ, ϣ) i starořeckému > (Καπα).

V nové době prof. Vondrák⁶⁹) a po něm R. Nachtigal⁷⁰) opět odvozují původ této litery z hebrejského ק. Miklosich sice hledal jeho původ v abecedě řecké,⁷¹) ale i Amfilochij⁷²) a Kuľbakin⁷³) soudí, že původ východní je aspoň možný. Třebas že se cyrilské κ, které je zřejmě a jistě původu řeckého, píše v pozdějších rukopisech také

⁶²) Památky 13.

⁶³) Pismo slovjensko 121.

⁶⁴) Archiv fsl. Philol.

⁶⁵) Doneski... Razprave I 165.

⁶⁶) Глаголическое письмо 90.

⁶⁷) Památky 13 a 17.

⁶⁸) Pismo slovjensko 128.

⁶⁹) Archiv fsl. Philol. XVIII 552, XIX 179.

⁷⁰) Doneski... Razprave I 155, kde praví, že o nějaké podobnosti této písmeny s řeckým kursivním „k“ (ℓ) nemůže být řeči.

⁷¹) Глаголическое письмо 72.

⁷²) Tamtéž str. 83. Amfilochij srovnává naše ⚡ s hebrejským קaph ק (ne Koph!); s ním se srovnává i Grunskij (Кіевскіе глагол. листки II 29).

⁷³) Сборник Русс. Археол. Общества 39.

dvojčlenné (K), nezbude tuším, nežli přiznat i zde, že hlaholské ϣ je původu orientálního, a to nejen z důvodu grafického, ale i z hláskoslovného (srov. Nachtigal l. c. 155). Taylor, Jagić, Běljajev a Leskien zůstávají ovšem i stran tohoto písmene u pramene řeckého.⁷⁴⁾

Ɀ (Děrv).

Šafařík,⁷⁵⁾ Rački⁷⁶⁾ a v nové době Vondrák⁷⁷⁾ odvozují je ze samaritánského písmene Ɀ (Jod). Taylor je vysvětloval jako svaznici δ + ι,⁷⁸⁾ Jagić jako γι,⁷⁹⁾ v čemž s ním souhlasí Kulbakin a j.⁸⁰⁾ Ovšem nelze mlčky přejít, že tvar této litery v nejstarších památkách velice připomíná ať již foinické nebo samaritánské Jod, kdežto ze svaznic v rukopisech řecké kursivy ať γι nebo δι nelze uvést nic podobného. Prof. Grunskij uvádí mínění jiných, sám však se nijak rozhodně nevyjádřil.

Ɱ (Ljudi).

I Šafařík⁸¹⁾ uznal, že hlaholské Ɱ je podobné řeckému λ, λαμβδα jen prý mu kroužky chybějí; na přiložených vzorcích minuskulního písma řeckého je vidět nejen zárodky těchto kroužků ale i skutečné očkovité tahy. Rački⁸²⁾ a v nové době prof. Vondrák⁸³⁾ ukazují na orientální (foinické a samarit.) Labad, čehož myslím není potřebí; od Amfilochia a Taylora⁸⁴⁾ všichni autoři kromě Wesselého a Rahlfsa se spokojili s výkladem o původu této litery z řeckého minuskulního λάμβδα: λ, λ, λ.

Ϡ (Myslite).

Šafařík⁸⁵⁾ a Črnčić⁸⁶⁾ se pozastavovali nad zvláštním tvarem tohoto písmene v rukopise ochridského apoštoláře Ϡ, o kterém lze říci, že je spíše jakási grafická hříčka písarská a není potřebí lámat

⁷⁴⁾ Глаголическое письмо 85, 88, 99, 101.

⁷⁵⁾ Památky 13.

⁷⁶⁾ Pismo slovjensko 119.

⁷⁷⁾ Archiv fsl. Philol. l. c.

⁷⁸⁾ Глаголическое письмо 86.

⁷⁹⁾ Tamtéž 88.

⁸⁰⁾ Сборникъ Рус. Археол. Общества 39.

⁸¹⁾ Památky 13.

⁸²⁾ Pismo slovjensko 120.

⁸³⁾ Archiv fsl. Philol. l. c.

⁸⁴⁾ Глаголическое письмо 83 násl.

⁸⁵⁾ Památky 13.

⁸⁶⁾ Pismo slovjensko 120.

si hlavu s jejím výkladem. Črnčić tu připomínal uzavřenou runu (Man) nebo foinické Mem.⁸⁷⁾ Avšak nejstarší a původní podoba tohoto písmene v zlomcích Kyjevských, v evangeliáři Assemanově a u Cloze je dosti snadno vysvětlitelná z očkovitých tahů řeckého minuskulního μ , μ , μ (Mý); v tom se srovnávají skoro všichni novější autoři.

ϣ (Nas).

I zde připomínají Šafařík⁸⁸⁾ a Črnčić⁸⁹⁾ jakousi podobnost s runami anebo s orientální foinickou a hebrejskou literou Nun נ, ale také se starořeckým tvarem této litery. V řecké minuskuli kromě častého majuskulního „N“ mívá asi tuto podobu: μ , μ , μ , ze které se hlaholské ϣ snadno vysvětlí a tento výklad se také od všech autorů přijímá.⁹⁰⁾ Podivné je jen, proč se v nejstarších rukopisech hlaholských psalo toto písmeno se zvláštní pozorností: hlavní sloupec byl nachýlen na levo a u jeho paty byly dvě (později jedna) příčné linky, nehledíc ani k tomu, že sloupec sám byl obloučkem prořat.

ϣ (On).

Ve výkladu tohoto písmene se autoři rozcházejí. Šafařík⁹¹⁾ tu vzpomíná na sekelské, langobardské, gotské „o“, ovšem také řecké „ω“, (ὦ μέγα), které prý v rukopisech IX.—XII. stol. mělo podobu ležatou ω. Také Rački⁹²⁾ a Amfilochij⁹³⁾ uvádějí hlaholské ϣ ve spojení s řeckým ω. Taylor,⁹⁴⁾ Jagić a jiní vysvětlují tento tvar prostě z tahů kursivního písmene „o“. Prof. Vondrák ne bez důvodu se obrací i zde pro výklad na východ a hledá původ této litery jak z podobnosti grafické tak z důvodů hláskoslovných v samaritánském ϣ (Vau).⁹⁵⁾ R. Nachtigal⁹⁶⁾ připouští, že hlaholské ϣ je zdvojený

⁸⁷⁾ Tamtéž 121.

⁸⁸⁾ Památky 13.

⁸⁹⁾ Pismo slovjensko 120.

⁹⁰⁾ Глаголическое письмо 85, 88, 99; srov. Grunskij: Киевские глаголич. листки II 32.

⁹¹⁾ Památky 13; Šafařík tu připomíná též mimochodem domněnku Grimovu o nordické a anglosaské runě Os.

⁹²⁾ Pismo slovjensko 119.

⁹³⁾ Глаголическое письмо 83.

⁹⁴⁾ Tamtéž 85, 88 a 99; Grunskij (l. c. str. 33) poznamenal, že snaha Taylorova a Běljajevova vyložit hlaholský tvar z „nedopsaného“ řeckého „o“ nijak nepřesvědčuje, sám však jiný výklad nepodává.

⁹⁵⁾ Archiv f. sl. Philol. I. c.

⁹⁶⁾ Doneski... Razprave I 155.

minuskulní znak řeckého „o“ (ὀμικρόν), ale připomíná, že tento zdvojený tvar, tedy hlaholské ə, posloužil Konstantinovi za základ znaku za polohlásku. Myslím, že výklad Vondrákův je přirozenější, protože, jak bylo výše řečeno, samaritánské Vau mohlo platit také za samohlásku „o“ po případě i za polohlásku (Vau cholem).

Ɔ (Poko).

Šafařík⁹⁷⁾ a Rački⁹⁸⁾ ukazovali na orientální hebrejské פ (Phe) a na starořecké Ϝ (Pí). Miklosich,⁹⁹⁾ Taylor, Jagić a Běljajev myslí na řecké kursivní ϣ, Grunskij však¹⁰⁰⁾ na latinské „p“. Amfilochij¹⁰¹⁾ je má za pozměněné latinské „p“ a sice jediné z latinských liter kromě pěti hebrejských jakožto cizích prvků v azbuce hlaholské, která je podle něho původu řeckého. I tu platí, co jsem připomenul u litery ϣ, totiž, že i hlaholské ϣ se psalo v nejstarších rukopisech hlaholských *pečlivě* s příční linkou asi uprostřed sloupečku.

Ь (Rci).

Taylor,¹⁰²⁾ Jagić a j. vysvětlují tento znak z kursivních tvarů řeckého ϱ: ϱ, ϱ, ϱ (Rho); ovšem, že i přívrženci této teorie se pozastavují nad touto stylisací¹⁰³⁾, sám prof. Kulbakin¹⁰⁴⁾ řadí hlaholské ь mezi písmena, která se „snad“ také dají vyložit z řecké kursivy. Šafařík¹⁰⁵⁾ a Rački¹⁰⁶⁾ ukazovali na samaritánské Reš q, q; Šafařík dokonce s tímto uváděl ve spojení jednak cyrilské ѣ (Jeř) a runu Ir neboli Ior, která prý také zastupuje hlásku „r“ i polohlásky vzniklé přehlasováním.¹⁰⁷⁾ Jistě že nebylo potřebí Konstantinovi utíkat se až k runám; poněkud podivnou stylisací hlaholského ь si můžeme snad vysvětlit výslovností této hlásky, která

⁹⁷⁾ Památky 13.

⁹⁸⁾ Pismo slovjensko 119.

⁹⁹⁾ Глаголическое письмо 72, 85, 88 a 99.

¹⁰⁰⁾ Киевские глагол. листки 38; Grunskij tu připomíná, že teorie Běljajeva o původu této hlaholské litery z řecké kursivy nemůže zatlačit tvrzení Geitlerovo, který ji odvozoval z pramene latinského.

¹⁰¹⁾ Глаголическое письмо str. 82—83.

¹⁰²⁾ Глаголическое письмо 85, 88 a 99.

¹⁰³⁾ Podle Běljajeva vyšla tato stylisace ze snahy, aby se písmeno „r“ (ь) lišilo od „n“ (ѣ).

¹⁰⁴⁾ Сборникъ Русс. Археол. Общества I 38.

¹⁰⁵⁾ Památky 13.

¹⁰⁶⁾ Pismo slovjensko 120.

¹⁰⁷⁾ Památky hlahol. písemn. § 11, str. 21.

neměla ve slovanských mluvidlech přídechu tak drsného jako v řečtině (ϕ). Grunskij má zato, že pravý původ tohoto písmene není znám,¹⁰⁸⁾ třebas, že řecké ϱ kteréhos rukopisu z I. stol. se velice podobá hlaholskému ѡ.

Ɀ (Slovo).

O Vondrákově výkladu této litery a o jejím vztahu k samaritánskému ▽ a o byla řeč výše u písmene Ɀ;¹⁰⁹⁾ k prof. Vondrákovi se přidal i R. Nachtigal, který tvrdí, že tento hlaholský znak Ɀ je snáze vysvětlitelný z hebrejsko-samaritánských liter nežli z řecké kursivy.¹¹⁰⁾ Důvod, proč by byl Konstantin-Cyril sáhl spíše k těmto abecedám nežli k řeckému Sigma, mohl být ten, že řecké σ se vyslovovalo jako „z“, čehož v slovanštině nebylo. Šafařík¹¹¹⁾ a s ním i Rački¹¹²⁾ připomínají, že se tato dvě písmena Ɀ a Ɀ při grafické podobnosti liší pouze polohou; oba také se zmiňují o podobnosti této litery s řeckým Ϸ (Sampi). Rački nadto si klade otázku, není-li přece hlaholské Ɀ prosté σ, uzavřené řecké Sigma.¹¹³⁾ Za takové je ovšem pokládá mnoho autorů počínajíc Taylorem¹¹⁴⁾ a Jagićem až k nejnovějším, Grunského však výklad jejich neuspokojuje; podle něho zůstává pramen i této litery neznámý.¹¹⁵⁾

ⱿⱿ (Tvrdo).

Šafařík¹¹⁶⁾ i Rački¹¹⁷⁾ připomínají také zde ojedinělý tvar tohoto písmene v palimpsestu z Bojany + podobný foinickému Ṭhav ṭ a řeckému + (Taṽ); spíše však sluší upozornit na to, že v nejstarších památkách má tato litera tvar nepatrný ϣ jakoby zakrnělý, který se co do výšky nerovná ostatním literám. Není pochybnosti, že tento znak mohl dobře povstat stylisací minuskulního kursivního

¹⁰⁸⁾ Кіевскіе глагол. листки 38—39.

¹⁰⁹⁾ Srov. str. 66; viz Archiv f. sl. Philol. XIX 180 násl.

¹¹⁰⁾ Doneski... Razprave I 165.

¹¹¹⁾ Památky 13.

¹¹²⁾ Pismo slovjensko 117.

¹¹³⁾ Tamtéž str. 121.

¹¹⁴⁾ Глаголическое письмо 85, 88, 99.

¹¹⁵⁾ Кіевскіе глагол. листки 39. Také Amfilochij nepodává výklad prostý všech pochybností; na tabulce spojuje hlaholské Ɀ jednak s řeckým kursivním σ ale také s hebrejským Ɀ (Samaekh). Srov. Глагол. письмо 83.

¹¹⁶⁾ Památky 14.

¹¹⁷⁾ Pismo slovjensko 121.

řeckého τ; tak jej vysvětlují Taylor,¹¹⁸⁾ Jagić a. j. Grunskij se pozastavuje, podle Geitlera a Vondráka, u tohoto písmene nad „T“ v hlaholských památkách, které prý, podobně jako „M“, může býti jak původu latinského tak cyrilského.¹¹⁹⁾

⚡ (Uk).

Šafařík¹²⁰⁾ má toto hlaholské písmeno za svaznici z dvojího ə; Rački¹²¹⁾ sice správně vystihl v hlaholském ⚡ obdobu řeckého ου, ale praví, že by se mohla vysvětlit i *druhá* polovice této litery z ə. Vondrákova je zásluha, že ukázal jak na příklady přesně napsaného ⚡,¹²²⁾ tak neúplně vypsáného ⚡, při čemž vysvětluje i druhou polovici tohoto písmene (Yžici) ze samaritánského ⚡ (Vau) stejně jako první polovici ə.¹²³⁾ Přívrženci teorie Taylorovy¹²⁴⁾ ovšem vykládají původ této litery z dvojitého kursivního „oo“ nebo o + v, avšak vzhledem k tomu, co jsme řekli o písmeni ə a co platí i o liteře ⚡, jakož i vzhledem k nejstarším vzorům jak se tato litera psala, dávám přednost výkladu Vondrákovu. Grunskij, který dává Vondrákovi za pravdu stran výkladu hlahol. litery ⚡, pozastavuje se nad tím, jak vyložit hlaholské ə; nezamlouvá se mu ani výklad Běljajevův (ou) ani Jagićův (lig. s), tím méně Vondrákův.¹²⁵⁾

⚡ Φ (Frt).

Podobnost tohoto písmene s řeckým Φ, φ je zřejmá, takže o ní nikdo nepochybuje. V zlomcích Kyjevských, kde se píše toto písmeno s očkem nalevo zahnutým, máme i jiný znak ⚡, jakýsi doublet předešlého, s kterým se i zaměňuje. Prof. Nachtigal¹²⁶⁾ ukázal na

¹¹⁸⁾ Глаголическое письмо 85, 88, 100.

¹¹⁹⁾ Кіевскіе глагол. листки 41—42. Grunskému se zamlouvá úsudek Geitlerův, podle něhož prý může být u těchto písmen vliv latinský stejně jako řecký („ebenso gut griechisch-cyrrillisch als auch lateinisch sein konnte“). Nesmíme přitom zapomínat, že podle Grunského „cyrilice“ působila na „hlaholici“, Vondrák pak, jehož se Grunský dovolává, mluví o liteře „M“, která se vyskytuje zejména v *mladších* památkách charvátského původu. Srov. Glagolita Clozův, str. 108.

¹²⁰⁾ Památky 14.

¹²¹⁾ Pismo slovjensko 115; na str. 127 však se opravuje a vysvětluje ⚡ = ə + ə (o + y).

¹²²⁾ Glagolita Clozův str. 28—29.

¹²³⁾ Archiv f. sl. Philol. I. c.

¹²⁴⁾ Глаголическое письмо 86, 88, 100.

¹²⁵⁾ Кіевскіе глагол. листки 35.

¹²⁶⁾ Doneski ... Razprave I str. 1 násl.

základě stichometrického skládání, že toto ⚡ (Pe) bylo původně mezi ⚡ a v s platností 800 asi jako spirantická doubletta hlásky „f“ v cizích slovech. Toto ⚡ je na první pohled velmi podobné řeckému ϑ, z něhož asi pošlo a s nímž se asi stejně vyslovovalo.

⚡ (Chěr).

Výše u litery ⚡ jsem připomenul se Šafaříkem a Račkim grafickou i hláskovou příbuznost těchto dvou liter. Geitler ovšem vysvětluje toto písmeno z latinského „h“, podobně i Wessely.¹²⁷⁾ Grunskij¹²⁸⁾ však a Fortunatov¹²⁹⁾ mluví o koptském původu tohoto písmene z demotského ⚡ (Chet). Pozoruhodné je, že podobně jako u předešlého písmene máme i u této litery pavoukovitý doublet ⚡, který se čte jednou v kodexu Assemanově ve slově ⚡⚡⚡⚡ a třikrát v témž slově v žaltáři Sinajském. Podle Geitlera¹³⁰⁾ mělo toto písmeno také v řecké abecedě podobné doublety, které však pravděpodobně nejsou nic jiného nežli písmařské hříčky. Název této litery ⚡⚡ v seznamu azbuky Chrabrovy má Nachtigal¹³¹⁾ za zkratk (zkomoleninu) původního ⚡⚡⚡⚡. Teorie Taylorova¹³²⁾ vysvětluje toto písmeno (oba znaky) z kursivního řeckého χ: Χ, χ, Χ; Χ = εχο.

⚡ (Ot).

Jest zdvojené ⚡: všichni autoři vidí v tomto znaku podobnost s řeckým ω, ⚡; v kodexech charvátsko-hlaholských je tato podobnost ještě patrnější.¹³³⁾

⚡ (Ci).

Šafařík¹³⁴⁾ o něm prostě poznamenal, že je podobné cyrilskému ц, hebrejskému a samaritánskému ⚡adhe ⚡. Taylor¹³⁵⁾ je vysvět-

¹²⁷⁾ Die alban. u. slav. Schriften 125, Studien zur Paläographie u. Papyruskunde 15.

¹²⁸⁾ Кіевскіе глагол. листки 42; odsuzuje výklad Jagićův a Běljajevův z řec. χ.

¹²⁹⁾ Извѣстія XVIII 4, 226.

¹³⁰⁾ Die alban. u. slav. Schriften 130.

¹³¹⁾ Doneski... Razprave I 172 násl.

¹³²⁾ Глаголическое письмо 85, 88, 100.

¹³³⁾ Doposud jsem našel toto písmeno a sice jako iniciálku v jediném kodexu charvátsko-hlaholském, totiž v žaltáři Lobkovickém z r. 1359, kde má asi tuto podobu ⚡; odkud vzal Rački svůj obrázek, jinak dosti nepěkný, není mi známo (Srov. tabulku abeced v jeho knize Pismo slovjensko).

¹³⁴⁾ Рамátки 14.

¹³⁵⁾ Глаголическое письмо 86.

luje jako svaznici $\tau\sigma$ nebo τ^{σ} ; podobně i Fortunatov.¹³⁶⁾ Jagić¹³⁷⁾ je odvozuje prostě ze „Z“. Avšak Vondrák¹³⁸⁾ vidí jeho původ v hebrejském $\aleph$, v čemž s ním souhlasí Grunskij,¹³⁹⁾ Ellis Mins¹⁴⁰⁾ a prof. Nachtigal.¹⁴¹⁾ Také prof. S. Kuľbakin¹⁴²⁾ má za to, že toto písmeno je původu *východního*. Je sice pravda, že Řekové vyjadřovali nebo přepisovali slovanská jména s hláskou „c“ spřežkou $\tau\sigma$, ale stejně podivná je jak grafická podobnost tak hlásková příbuznost hebrejské litery $\aleph$ (Šadhe), a sice ve dvojím tvaru: v středsloví $\aleph$ a na konci slova $\aleph$; což bylo tedy snadnějším nežli užití těchto znaků za „c—č“. Také není asi jen nahodilé, co připomíná prof. Vondrák stran pořádku liter c—č—š v azbuce slovanské a v abecedách semitských (l. c. XVIII. 552).

⚡ (Črv).

I zde připomíná Šafařík¹⁴³⁾ především podobnost hlaholského ⚡ s cyrilským ч zvláště v rukopise Supraslském (Υ); podle Račkeho¹⁴⁴⁾ je ⚡ jen obměna předešlého ч. V teorii Taylorově¹⁴⁵⁾ se vysvětluje tento znak jako svaznice z (τ^{σ}) $\tau\sigma\sigma$ obdobně k $\tau^{\sigma} = \tau\sigma$. Vondrák¹⁴⁶⁾ a Mins,¹⁴⁷⁾ jak bylo řečeno, je spojují s předešlým hebrejským $\aleph$. Grunskij má za to, že toto písmeno je původu koptského.¹⁴⁸⁾ Fortunatov však vysvětluje tento znak jako svaznici z ш a τ,¹⁴⁹⁾ Kuľbakin jako spřežku $\tau + ш$.¹⁵⁰⁾ Nachtigal ukazuje na koptské ⚡ (Šei).¹⁵¹⁾

¹³⁶⁾ Извѣстія XVIII, 222.

¹³⁷⁾ Глаголическое письмо 90.

¹³⁸⁾ Archiv f. sl. Philol. XVIII 553, XIX 180.

¹³⁹⁾ Кіевскіе глагол. листки 44; ovšem že i zde přidává Grunskij své poznámky stran podrobností.

¹⁴⁰⁾ Mélanges 95.

¹⁴¹⁾ Doneski... Razprave I 150.

¹⁴²⁾ Сборникъ Русс. Археол. Общества I 39; podobně jako u liter ѡ, ѣ, ш má K. za možné vysvětlit i ч ze znaků abeced východních.

¹⁴³⁾ Památky 14.

¹⁴⁴⁾ Pismo slovjensko 117.

¹⁴⁵⁾ Глаголическое письмо 86.

¹⁴⁶⁾ Archiv f. sl. Philol. XVIII 553, XIX 180.

¹⁴⁷⁾ Mélanges 95.

¹⁴⁸⁾ Tak aspoň tvrdí o něm prof. Jagić (Глаголич. письмо 111). Grunskij (Кіевскіе глагол. листки 45) jen připomíná a potvrzuje domněnku Běljajevovu, že litery ⚡ a ѡ pocházejí z jednoho pramene, zejména pokud se týče horní části znaku; tuto (ш) ovšem odvozuje Fortunatov z abecedy koptské.

¹⁴⁹⁾ Извѣстія XVIII, 225.

Ш (Ša).

Taylor,¹⁵²⁾ Jagić, Běljajev, F. Müller a j. vysvětlují hlaholské ш jako svaznici dvou kursivních σσ; Šafařík ukazoval na podobnost této litery s foinickým a hebrejským Šin,¹⁵³⁾ Rački¹⁵⁴⁾ pak praví, že příbuznost této litery s foinickým w (Šin) a starořeckým Θ, Ϟ Sampi bije na první pohled do očí. Vondrák¹⁵⁵⁾ a Grunskij,¹⁵⁶⁾ Mins¹⁵⁷⁾ a Nachtigal¹⁵⁸⁾ je odvozují z abeced východních, zejména ze samaritánského písmene ш. I prof. Kuľbakin¹⁵⁹⁾ a Fortunatov¹⁶⁰⁾ uznávají orientální původ této litery; akademik Fortunatov ovšem myslí na koptské Ѡ (Šei). Mám za to, že prof. Vondrák správně ukázal na původní podobu hlaholského ш z pramene samaritánského. O přednosti výkladu Vondrákova před Fortunatovovým viz na str. 55 n.; v cyrilici je toto písmeno přejato z abecedy hlaholské.

Ѣ, ѢѢ, ѢѢѢ, Ѣ (Jer, Jery, Jeř).

V teorii Taylorově¹⁶¹⁾ je výklad těchto znaků příliš složitý: Ѣ (Ѣ) = řeckému kursivnímu ο + ει; Ѣ (Ѣ) = ε + ει; ѢѢ = ο + ει + η. Prof. Jagić¹⁶²⁾ vykládá věc poněkud jinak: Ѣ = Ѣ se znakem ѣ; Ѣ = Ѣ se znakem ѣ; Běljajev¹⁶³⁾ vysvětluje Ѣ z ѣ (η), Ѣ z ο(ο). Vzhledem k předeslanému hláskoslovnému výkladu považují výklad Vondrákův ze samaritánského Vau 𐤅 za přirozenější a pravděpodobnější.¹⁶⁴⁾ Grunskij¹⁶⁵⁾ ovšem ze svého stanoviska má za to, že tyto

¹⁵⁰⁾ Сборникъ Русс. Археол. Общества I 38.

¹⁵¹⁾ Doneski... Razprave I 167.

¹⁵²⁾ Глаголическое письмо 86, 88, 98, 100.

¹⁵³⁾ Památky 14; také Amfilochij je odvozuje z hebrejského שׁ; Глаголич. письмо 83.

¹⁵⁴⁾ Pismo slovjensko 119.

¹⁵⁵⁾ Archiv f. sl. Philol. XVIII 552, XIX 180.

¹⁵⁶⁾ Кіевскіе глагол. листки 45; Grunskij nemá původ z pramene samaritánského za jistý. Hranatý tvar prý by se snad dal vysvětlit snahou, aby se písmeno lišilo od řec. ω.

¹⁵⁷⁾ Mélanges 95.

¹⁵⁸⁾ Doneski... Razprave I 150.

¹⁵⁹⁾ Сборникъ Русс. Археол. Общества I 39.

¹⁶⁰⁾ Извѣстія XVIII 4.

¹⁶¹⁾ Глаголическое письмо 86.

¹⁶²⁾ Tamtéž 90.

¹⁶³⁾ Tamtéž 100.

¹⁶⁴⁾ Srov. str. 58.

¹⁶⁵⁾ Кіевскіе глагол. листки 37—38.

znaky jsou přejaty z „cyrilice“. Jako samaritánské Vau mohlo i hlaholské a s diakritickými značkami vyjadřovat obě polohlásky.

A (Jať) — P (Ju).

Podle Šafaříka¹⁶⁶⁾ je význam písmene A v temnu; zdálo se mu, že souvisí s armenským Ječ, které prý je též platnosti i podoby jako cyrilské Ѧ . Podle Račkého¹⁶⁷⁾ je prý vidět v této literě hlaholské a zavřené po straně i dole, což myslí, že vyjadřovalo původní dvojhlásku „ai“. V teorii Taylorově¹⁶⁸⁾ je písmeno A spřežka: $\epsilon\iota + \epsilon$ nebo $\epsilon\iota + \alpha$, u Fortunatova je to svaznice $\iota + \alpha$;¹⁶⁹⁾ také Běljajev uvádí svaznici $\epsilon + \alpha$.¹⁷⁰⁾ Literu P vykládal Taylor jako ligaturu $\upsilon + o$;¹⁷¹⁾ Jagić a Běljajev jako svaznici $\iota + o$.¹⁷²⁾ Grunskému zůstává původ hlaholského P nejasným.¹⁷³⁾ Marguliés¹⁷⁴⁾ viděl v trojúhelníku znak jotace (srov. i násl. písmeno $\text{œ} = j\text{o}$). Fortunatov¹⁷⁵⁾ uvádí litery A a a ve spojení s koptským $\text{L} = i$; Geitler¹⁷⁶⁾ vysvětloval písmeno A z cyrilského A .

Pro úplnost zmiňuji se i o výkladu této litery u Vsev. Milera (jakož i písmen ш , Ѧ , ц a ч) z liter avestských na mincích sasanidských. Již Jagić poznamenal, že příležitost k tomuto výkladu liter azbuky cyrilské zavdaly předsudky proti hlaholici; ostatně sám autor uznává, že jeho domněnka není naprosto přesvědčivá (l. c. 93—95).

$\text{Ӑ} = J\epsilon$, $\text{ӑ} = \text{o}$, $\text{ӓ} = J\text{o}$.

Není pochybnosti o tom, že druhá polovice těchto písmen je znak za *nosovou* výslovnost. V nejstarších rukopisech je tato druhá polovice mnohem menší nežli první a podle Leskiena¹⁷⁷⁾ a Bělja-

¹⁶⁶⁾ Památky 10.

¹⁶⁷⁾ Pismo slovjensko 116—117, 127.

¹⁶⁸⁾ Глаголическое письмо 86.

¹⁶⁹⁾ Извѣстія XVIII 4.

¹⁷⁰⁾ Глаголическое письмо 100.

¹⁷¹⁾ Tamtéž 86.

¹⁷²⁾ Tamtéž 90; s Šafaříkem souhlasí v tom smyslu, že se hlaholské P podobá cyrilskému ю . Šafařík i Rački se dovolávají Kopitara, který viděl původ tohoto písmene v latinské spřežce JV (Srov. Památky 14, Pismo slovjensko 117).

¹⁷³⁾ Кіевскіе глаголич. листки 49.

¹⁷⁴⁾ Archiv f. sl. Philol. 1927, 114; srov. R. Nachtigal, Doneski ... 164.

¹⁷⁵⁾ Извѣстія XVIII 4.

¹⁷⁶⁾ Die alb. u. slav. Schriften 97.

¹⁷⁷⁾ Archiv f. sl. Philol. XXVII, 161.

jeva¹⁷⁸) snad z řeckého kursivního υ (ν). Fortunatovovi¹⁷⁹) se nezdá, že by druhá polovice těchto znaků byla z kursivního ν , ale neob-
 jasňuje věc; také prof. Kuľbakinovi¹⁸⁰) je tato druhá polovice ře-
 čených písmen záhadná. Taylor vysvětluje ϵ jako $\epsilon\nu$, Jagić ϵ jako
 ν ; podle Taylora je $\mathfrak{z}\epsilon = \epsilon + \epsilon\nu$, $\mathfrak{z}\epsilon = o + \epsilon\nu$; podle Jagiće $\mathfrak{z}\epsilon = \epsilon\nu$,
 $\mathfrak{z}\epsilon = o\nu$.¹⁸¹) S Jagićem souhlasí aspoň poněkud Grunskij.¹⁸²)

$\mathfrak{z}$, $\mathfrak{z}$ (Yžica).

O tomto písmeni byla již řeč při výkladu litery $\mathfrak{z}$. Šafařík a Rački
 je spojují s řeckým υ (υ $\psi\iota\acute{o}\nu$), právě tak jako cyrilské ψ ; protože
 prý znělo jako „u“, proto se také často s ním zaměňuje.¹⁸³) Prof.
 Vondrák vysvětluje tuto literu, vlastně druhou polovici písmene $\mathfrak{z}$,
 která však může státi také sama o sobě podobně jako řecké υ , ze
 samaritánského $\mathfrak{V}$ (Vau).¹⁸⁴) Výklad Vondrákův se zamlouvá po
 stránce grafické i hláskoslovné. Objasnění Taylorovo je zase příliš
 složité a hledané $\mathfrak{z} = \upsilon + \epsilon\iota$ ($\epsilon\iota$ $\epsilon\iota$);¹⁸⁵) vysvětlení Jagićovo, jak se zdá,
 nedostačuje ($\mathfrak{z}\mathfrak{z} = o\nu$, $\mathfrak{z}$).¹⁸⁶)

¹⁷⁸) Глаголическое письмо 100.

¹⁷⁹) Извѣстія XVIII 4.

¹⁸⁰) Сборникъ Русс. Археол. Общества I 39.

¹⁸¹) Глаголическое письмо 90.

¹⁸²) Кіевскіе глаголич. листки 51.

¹⁸³) Památky 11 a 15; Pismo slovjensko 115.

¹⁸⁴) Archiv f. sl. Philol. I. c.

¹⁸⁵) Глаголическое письмо 86.

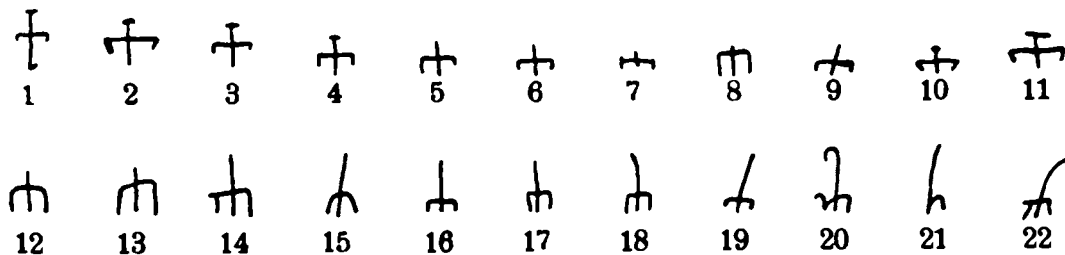
¹⁸⁶) Tamtéž 88.

PŘEHLED HLAHOLSKÝCH PÍSMEN PODLE JEJICH VÝVOJE V JEDNOTLIVÝCH OBDOBÍCH A PAMÁTKÁCH.

Vycházejíce od základního tvaru písmen, jak je dán a známý z listů Kyjevských, proběheme jejich tvary v jednotlivých obdobích a při tom se dotkneme důležitějších změn, pokud jsou známy z dochovaných památek.

✚ — Az.

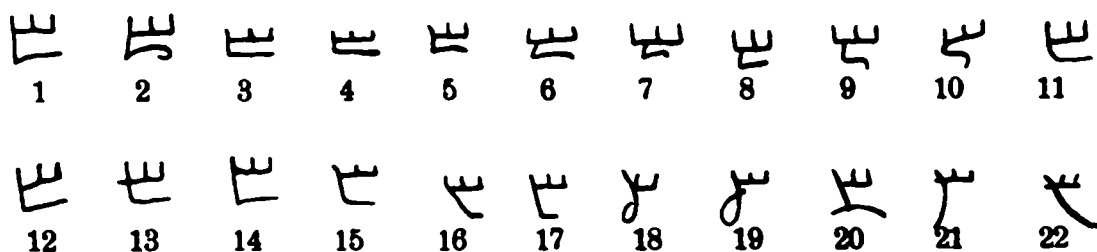
Základní tvar tohoto písmene byl celkem rovnoramenný křížek s okrasnými zahrocujícími čárkami obou břevn (1); týž tvar zůstává i v zlomcích Pražských (2). V období makedonském vidíme tento tvar ještě v čtveroevang. Zografském (3); v kodexu Mariinském však, zejména v majuskulích, protíná příčné břevno svislý sloupeček mnohem níže a okrasné linky vodorovného břevna se prodlužují (4). V evangeliári Assemanově (5) se leckdys opouští zahrocení sloupečku svislého i u majuskulí, za to však se zdůrazňují okrasné linky břevna příčného, z nichž levé bývá delší pravého; majuskule představují spíše křížek zúžený, s příčným břevnem silně zahroceným. Totéž je celkem i u Cloze (6), až na to, že zahrocující linky ani u minuskulí ani u majuskulí nejsou tak zdůrazněny jako v předešlém. V Euchologiu Sinaj. u majuskulí jsou zahrocující linky příčného břevna dosti zesíleny a prodlouženy, u minuskulí pak tou měrou, že až překonávají původní prostřední sloupeček (7). Něco podobného je i v zlomku Makedonském, kde se tyto linky, původně okrasné, vyrovnávají prostřednímu sloupci, který vyčnívá jen málo nad břevno příčné (8). Z památek charvátsko-hlaholských zachovávají ještě zlomek Grškovičův (9) a Mihanovičův (10) jakž takž původní tvar písmene; ale již v zl. Vídeňských (11) znamenáme tvar s vynikajícími okrasnými linkami nahoře a po

stranách. V homiliári Lublaňském (12), v zl. sv. Tekly (13) a j. jsou boční linky již prodlouženy zároveň se středním sloupcem, který nad ně jen málo vyniká. Tento tvar zůstává i v následujícím období; změna je jen v tom, že se prostřední sloupec protahuje do výšky, takže se litera ponenáhlu stává dlouhou. Tak již v misálu Novakově (14). V polounciále se původní příčné břevno ohýbá a protíná sloupec ještě níže než dříve (15), čímž jen více vyniká prostřední sloupec. Tento tvar se pak vyvíjí čím dál tím více v písmě kursivním, v němž se drží toto břevno více než dříve při základně soustavy linkové (16 a násl.)

𐌲 — Buky.

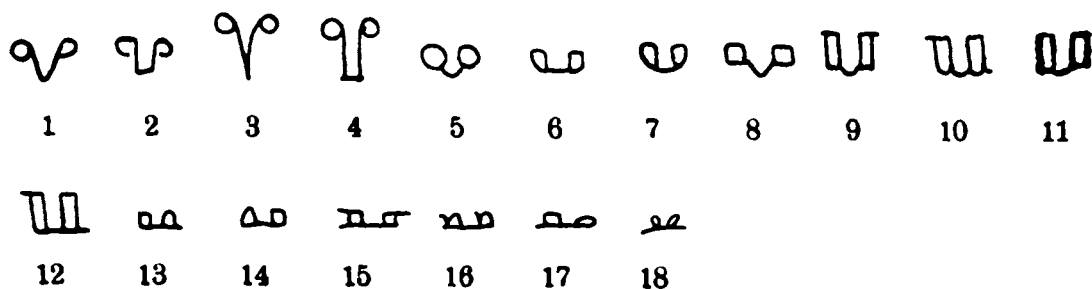
Původní tvar v ll. Kyjevských (1), nejspíš asi ze samaritánského („mim“), se celkem zachoval ve zl. Pražských (2), v kodexu Zografském (3), Mariinském (4) i v evangeliári Assemanově (5); ale již ve sborníku Clozově sestává ze dvou částí (6), kterýžto tvar vidíme v památkách Sinajských, a který přešel i do starších památek charvátsko-hlaholských: zl. Vídeňských (7), zl. Londýnského (8), Grškovičova (9); Mihanovičova (10). Zlomek sv. Tekly (11), homiliář Lublaňský (12), a po nich misál Novakův (13) se vrací zase k tvaru původnímu; nejmladší rukopisy unciální (14) a polo-unciální (15) se vyznačují tím, že hořejší část mají velmi drobnou. V písmě kursivním bývá spodní část všelijak rozběhlá (16 a násl.).

Ѱ — Vědy.

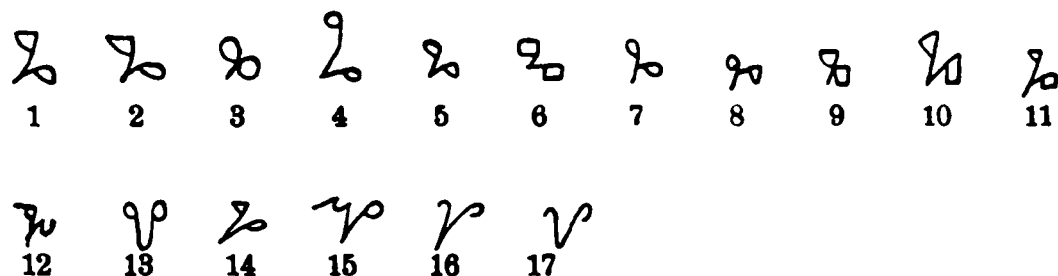
Tvarem i hláskou odpovídá tento znak řeckému υ (v) nebo u (β). Původní tvar ll. Kyjevských (1) je poněkud hrubší v zl. Pražských (2). V majuskulích kodexu Zografského je dole ostrý (3), v kodexu Mariinském (4) tupý. V evangeliári Assemanově (5) jsou očka pravidelné kroužky, spojené hlubším nebo mělčím obloučkem. V evangeliu Ochridském (6) jsou hranatá očka sražená k vodorovné základně. Ve zlomku Grškovičově (7) a Mihanovičově jsou

tvary poněkud měkčí. Památky charvátsko-hlaholské zaměnily kroužkovitá očka v čtyřúhelníky, ve zl. Vídeňských (8) nepatrně nízké, ale již ve zl. sv. Tekly (9) zvýši ostatních liter, ovšem dole ještě spojené obloučkem. Takové tvary jako v řečeném zlomku vidíme ještě v I. a II. breviáři Vrbnickém v stol. XIV (10—11). Později, na př. v misále Novakově (12), i tento oblouček je již nahrazen přímou čárkou. V kursivě se drží tato litera při základní lince celkem nízko (13 násl.).

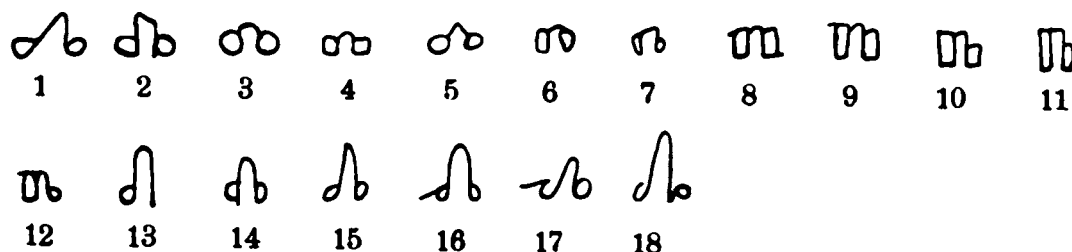
γ — Glagol.

Je stylisované minuskulní γ. V ll. Kyjevských (1) je velice blízké řečené liteře řecké; ve zl. Pražských (2) jsou očka poněkud znetvořena. V evangeliáři Assemanově (3) je písmeno sražené, ale obě očka jsou pravidelné kroužky; naproti tomu v majuskulích, zejména ve sborníku Clozově (4), se vyznamenává tato litera dlouhými rozevřenými rameny. V žaltáři Sinajském (5) jsou hořejší očka poněkud zploštěná. V evangeliu Ochridském (6) jsou očka hranatá a horní převládá; v praxapoštoláři (7) jsou oblá. V zl. Mihanovičově (8) jsou očka drobná, v Grškovičově jsou rozvinutá na úkor ostatní petlice (9). Tento tvar pak se udržuje v památkách charvátsko-hlaholských celkem stále, ovšem v podobě hranaté, počínajíc zl. sv. Tekly (10). Již v kodexu Lobkovickém (11) je vidět ve spodní části písmene náběh k prodlužování, které se pak objevuje v rozličných způsobech v písmě kursivním (12 násl.).

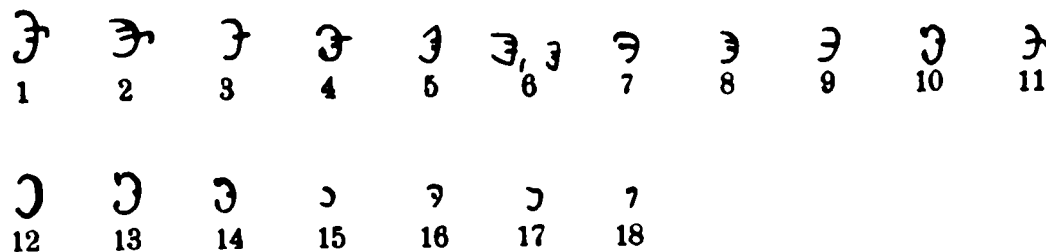
Ѧ — Dobro.

Zřejmé stylisované minuskulní Ѧ, ѧ (δέλτα). Původní oblý tvar ll. Kyjevských (1) je v obou Pražských zl. (2) poněkud hranatější, zejména v hořejší části jakoby sese knutý. V kodexu Assemanově (3) sestává ze dvou kroužků těsněji spojených obloučkem nestejně vypuklým; v evang. Ochridském (4) je opět tvaru značně hranatého a sraženého. V památkách charvátskohlaholských ještě zl. Vídeňské (5) jsou blízké oblým tvarům období makedonského. V zl. Grškovićově (6) a Mihanovićově (7) se očka ponenáhlu prodlužují v ovály. V homiliáři Lublaňském (8) máme místo oválů dva stejně vysoké čtyřúhelníky spojené nahoře obloučkem. Ve zl. sv. Tekly (9) se začíná pravý sloupeček nížit, jak je vidět ve všech dalších památkách charvátsko-hlaholských; na př. v misálu Novakově (10) v mladším misálu Národní knihovny ve Vídni (11), zejména pak v polounciálním písmě kod. Frašćićova (12). V kursivě je „dobro“ literou dlouhou, vyčnívající někdy velmi vysoko nad osnovu řádkovou (13 násl.).

Ѣ — Jest.

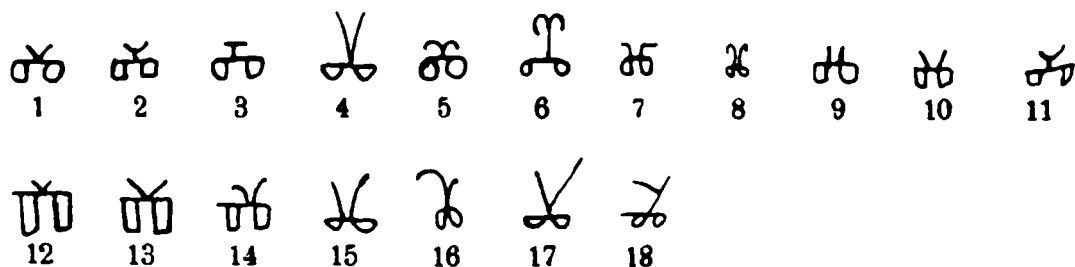
Pravděpodobně je přejato ze samaritánského „he“ 𐤅. Od původního tvaru v ll. Kyjevských (1) se liší již zl. Pražské; zl. A mívá prodlouženou a na konci zesílenou linii dolní (2), zl. B pak jednu z obou vynechává (3). V kodexu Assemanově je tato litera uzavřený kroužek, jehož konce jsou zesíleny a křivku protínají dvě rovnoběžné linky (hořejší delší) (4). U Cloze (5) a v památkách Sinajských jsou konce obloučku náhle zakřiveny a přímočárně protaženy (6). V ev. Ochridském (7) protíná křivku jedna, někdy za-

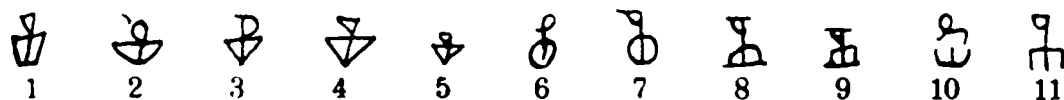
hrocená, linka; v praxapoštolári (8) dvě rovnoběžné, nezahrocené. Charvátské památky jsou všechny tvaru zjednodušeného, t.j. s jednou příční linkou; zl. Vídeňské (9), Grškovićův (10) i Mihanovićův (11). Zl. homiliáře Lublaňského (12) dokonce tuto příčku opouští. V zl. sv. Tekly (13) jsou konce křivky zahroceny, ale příčka je jen nepatrně znatelná. V kodexu Novakově (14) a mladších je celkem nepatrná. V písmě kursivním je toto písmeno nepatrný, více nebo méně zakřivený, oblouček (15—18).

Ⲫ — Živěte.

O původu této litery uvedli jsme výše plno domněnek; nejjednodušší výklad by se zdál Fortunatovův (z koptského „džandža“), než není nejjednodušší výklad vždycky pravdě nejbližší. Tvar Kyjevských ll. (1) vidíme zjednodušený v zl. Pražských (2—3). V Cloz. rkpe. (4) a kodexu Zografském se obráží původní podoba; u obou jsou rázovité dlouhé žerdi v majuskulích. V evangeliári Assemanově (5) a čtvero-ev. Mariinském (6) jsou původní přímočárné růžky obloučkovitě zahnuty. V Sinajském žaltáři nevycházejí růžky z jednoho bodu a jsou zahroceny vodorovnými linkami (7), v Euchologiu (8) vybíhají i v minuskulích vysoko nad linku a končí ohnutými výběžky podobně jako majuskule kodexu Mariinského. V zl. Vídeňských (9) a Grškovićově (10) vybíhají podobně jako v žaltáři Sinaj. v prvním rovnoběžně, v druhém rozběžně. Zl. Mihanovićův má místo dvou oček dva více nebo méně pravidelné čtyřúhelníky a místo dvou růžků jeden dřík zakončený obloučkem (11). Mladší památky charvátsko-hlaholské prodlužují poněkud původní očka ještě více, takže se vyrovnávají výškou ostatním písmenům. V zl. sv. Tekly (12) jsou růžky nepatrné, v misálu Novakově (13) přímočárné, v mladších, zejména v polounciále, opět obloučkovitě zakřivené. Viz kodex Frašćićův (14). V písmě kursivním je toto písmeno literou dlouhou, zabíhající svými růžky nad osnovu linkovou (15—18).

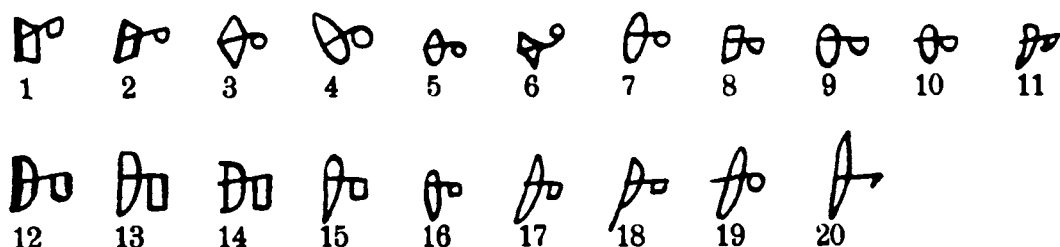
Z prvního období je toto písmeno doloženo jen v zl. Pražských (1) a to jako číslice 8, totéž je v památkách charvátsko-hlaholských; v platnosti hláskové přichází v periodě makedonské. V evangeliáři Assemanově (2) je spodní část této litery kruhovitý úsek s vyčnívajícím očkem hledícím nalevo, u Cloze (3), podle snímku Kopi-

tarova, hledí napravo. V ev. Ochridském (4) vidíme písmeno jako trojúhelník postavený na hrot, z něhož vychází žerd' zakončená trojúhelníkovitou petlicí obrácenou nalevo, podobně je tomu v žaltáři Sinaj., ale petlice je tu oblá (5). V zlomku Mihanovičově (6) jsou obě části, jak dolní tak horní, zakulaceny, a petlice je obrácena napravo; skoro stejně tak vypadá tato litera v breviáři Pařížském č. 11 (7), jen petlice hledí nalevo. V památkách charvátsko-hlaholských mladšího původu má tato litera zvláštní stylisaci, která přešla i do tisků; bývalý spodní oblouček nebo trojúhelník byl obrácen, tak již v misálu Novakově (8), nebo proměněn v tři rovnoběžky nahoře linkou spojené s obvyklou trojúhelníkovitou petlicí obrácenou nalevo (9). V kursivě, kde toto písmeno rovněž přichází jediné v platnosti číselné, nebo nahrazuje jotaci, bývají tři dříve souběžné linie rovněž proměněny v rovnoběžné, dole neb nahoře spojené linkou, nad nimiž do výše trčí petlice v rozmanité podobě (10 násl.).

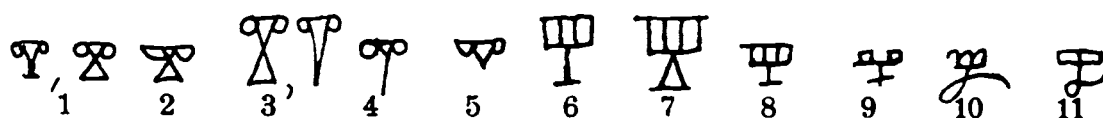
Původ tohoto písmene je dosti zřejmý z minuskulního ⚡, které se však v hlaholském písmě všelijak stylisovalo. V ll. Kyjevských (1) je jako lichoběžník stojící na vodorovné základně; totéž je celkem i v zl. Pražských (2). U Cloze (3) kromě předešlého máme i jiný tvar, totiž jako kosočtverec nebo jako kosodélník postavený na hrot. V evang. Assemanově (4) je nalevo nachýlený ovál, na horřejším konci někdy zahrocený, a petlice končí se u něho pravidelným kroužkem. V památkách Sinajských (5) vidíme toto písmeno jednou jako lichoběžník s kroužkovitou petlicí, po druhé jako kosočtverec nebo jako ovál stojící na svislé ose. V Euchologiu Sinaj. vidíme zvláštní tvar s petlicí, trčící vysoko nad linku (6). V praxa-

poštoláři Ochridském (7) má tvar pravidelného oválu, v evangeliu Ochridském (8) pak tvar čtyřúhelníku nachýleného napravo. V zl. Vídeňských (9) podobně jako v zl. Grškovićově (10) je to svislý ovál, který je u Mihanoviće (11) dole zúžen. Ostatní památky charvátsko-hlaholské jsou jen pokračování tohoto tvaru, na němž je zřejmé nachýlení nalevo nahore a jakési zúžení dole. Tak v homiliáři Lublaňském (12), u sv. Tekly (13) i v misálu Novakově (14). Přitom se zároveň prodlužuje původní kruhovitě očko v obdélník. V mladších rukopisech, zejména v polounciále, se řadí tato litera k dlouhým, vybíhající z řádky buď dolním zúženým cípem nebo horním anebo oběma (15). V kursivě (16 násl.) se tyto snahy ještě více rozvinuly.

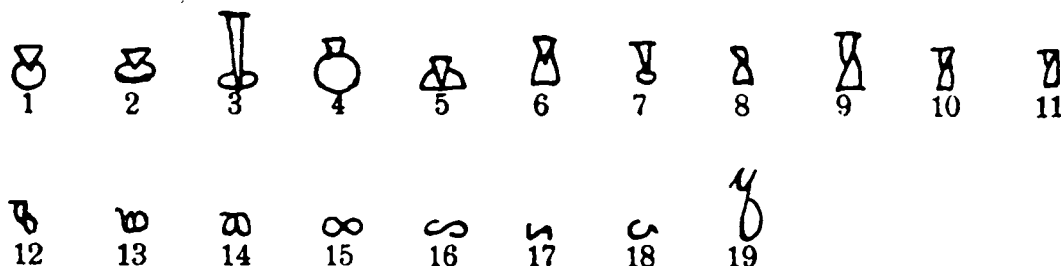

Ɀ, ꙗ — Iže.

Zdá se, že není nic jiného nežli stylisované minuskulní ž. Původní tvar, přejatý z ll. Kyjevských (1), se celkem zachoval, a sice obojí jeho podoba (s nožkami souběžnými nebo rozběžnými) v zl. Pražských (2) a u Cloze (3). V minuskulích sborníku Clozova, čtveroev. Zografského, kodexu Mariinského, v památkách Sinaj. a j., se často vynechává dolní okrasná zahrocující linka. V evangeliáři Assemanově se stalo toto písmeno záhy literou dlouhou zabíhající pod čáru (4); v evang. Ochridském (5) proti tomu bývá tento sloupeček jen nepatrný, nebo vůbec chybí. V památkách charvátsko-hlaholských: homiliáři Lublaňském (6), sv. Tekly (7) a j., kde bývá ještě v platnosti hláskové, mívá již podobu pozměněnou t. j. místo oček nebo oválů jsou tu čtyřúhelníky na jedné nožce nebo na trojúhelníkovitém podstavci. Tento tvar se udržuje i dále do konce i v kursivě, kde ovšem litera má již jen platnost číselnou (8 násl.).

Snad souvisí se samaritánskou literou 'Ajin; viz níže u písmene a. Původní tvar ll. Kyjevských (1), v nichž obě části jsou úměrně stejně veliké, se udržuje i v zl. Pražských (2). U Cloze (3) v majuskulích máme pozoruhodný tvar s rameny vysoko trčícími a s nepatrným oválovitým obloučkem; v evangeliáři Assemanově proti

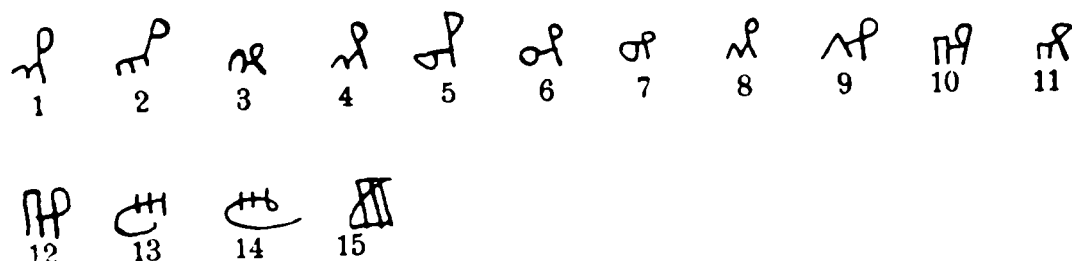

tomu v majuskulích spodní oblouček bývá mnohem větší nežli hořejší trojúhelníkovitá polovice (4). Totéž vidíme i v majuskulích euchologia Sinajského. V evang. Ochridském (5) bývá oblouček dole jako useknutý. V zl. Vídeňských (6) sestává tato litera ze dvou do sebe vražených trojúhelníků. Zlomek Mihanovičův (7) se celkem přidrzuje původního tvaru až na to, že hořejší trojúhelník bývá i v minuskulích nepoměrně větší než dolejší kroužek. V zl. Grškovíčově (8) máme nový základní tvar, který se potom opakuje v charvátsko-hlaholských památkách; pozoruhodné je při tom to, že přímočarná příčka procházející šikmo literou tu jde zleva napravo, kdežto v zl. sv. Tekly (9) je značně zakřivená a míří zprava na-levo. V misálu Novakově (10) i v kodexu Fraščíkově (11) jako u sv. Tekly. V kursivě (12 a násl.), pokud zůstává literou krátkou, prochází všelijakými změnami, o nichž byla řeč výše; na začátku vět, jako velké písmeno, si zachovává původní podobu věrněji (19).

ℳ — Derv.

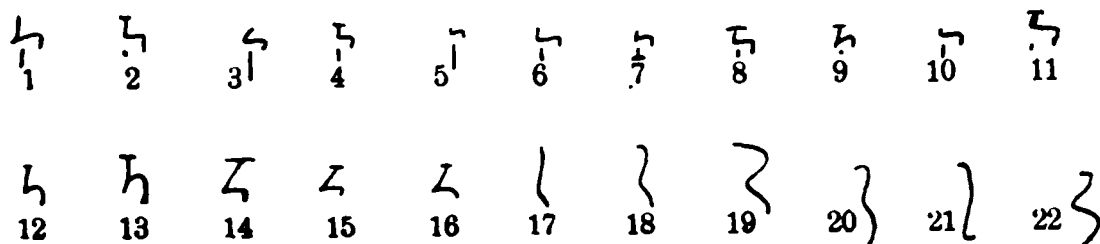
Nejspíš ze samaritánské litery „jud“ tvarem i hláskou podobné, ale již v nejstarší době značně odchylné. Od základního tvaru v ll. Kyjevských (1), s pravým dříkem značně zdviženým, se liší podoba, jakou má toto písmeno v zl. Pražských (2); změna je zaviněna patrně neumělou rukou. V kodexu Assemanově (3) je litera značně sražená; v čtvero-ev. Zografském (4) zůstává dole otevřená a petlicí vyniká nad čáru. U Cloze (5) je rovněž dlouhou literou vyčnívající nad soustavu linkovou, ale dvě levé nožky jsou spojeny v kroužek. Podobný tvar vidíme v ev. Ochridském (6). Také v žaltáři

Sinaj. je levá polovice zavřená (7), v Euchologiu otevře á (8). V zl. Vídeňských (9) jsou obě části písmene téměř stejně vysoké, levá pak se sbíhá v ostrý úhel. V zl. Grškovičově (10), při stejné výšce obou polovic, jsou dva přední sloupečky rovnoběžné a nahore spojené, kterýžto tvar se i dále opakuje v památkách charvátsko-hlaholských; v zl. Mihanovičově (11) jsou sice rovnoběžné sloupce poněkud nižší nežli druhá polovice, ale již v zl. sv. Tekly (12) a mladších jsou obě části stejně vysoké. V kursivě je „d'erv“ písmenem dlouhým, jehož klička, ano někdy i celá litera zabíhá hluboko pod čáru (13 a násl.).

‡ — Kako.

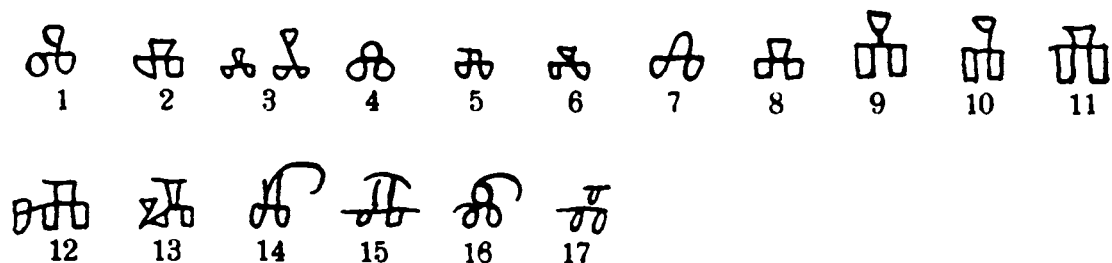
Je asi hebrejské „koph“. Základní dvoudílný tvar tohoto písmene z ll. Kyjevských (1) se udržuje nestejně. V zl. Pražských (2) se zachoval spodní sloupeček v podobě nepatrné čárky nebo tečky, kdežto u Cloze (3) jednak zabíhá pod čáru jako dlouhá litera (v minuskulích), v majuskulích pak trčí do výšky v nepoměru k drobné klikaté části písmene. V kodexu Assemanově (4) se drží obě části v původním poměru, ale také v druhé památce Sinajské, v Euchologiu (5), zabíhá spodní sloupeček pod čáru. V kodexu Zografském (6) a Mariinském (7) je dolní sloupec velice zdůrazněn. V ev. Ochridském (8) vidíme toto písmeno jako drobnou klikatou čáru s tečkou vlevo dole. Podobných, ale ostřejších tahů je tato litera v zl. Mihanovičově (9), kdežto v zl. Grškovičově (10) jsou záhyby mírnější a původní sloupeček znatelnější. V zl. Vídeňských (11) u minuskulí je vlevo u této litery jen tečka; v zl. Londýn-

ském jen u majuskulí, jinde se vynechává. V homiliári Lublaňském (12) je levé kolénko ostré, pravé pak oblé; v zl. sv. Tekly (13) tvoří hluboký zářez. Později se tento zářez mírní a snižuje; tak v misálu Novakově (14), v žaltáři Lobkovickém (15) a jinde. V památkách XV. stol., zejména v polounciále (16), mizí pravý ohyb docela. V kursivním písmě se rozvinul typ polounciální ještě více a písmeno vybíhá nahoru nebo dolů pod linku nebo oběma směry z mezí soustavy linkové (17—22).

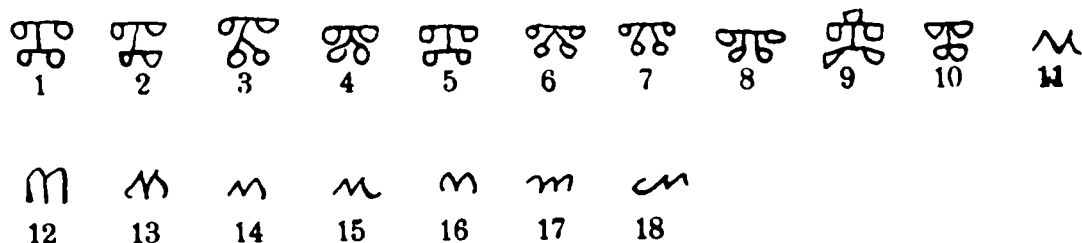
⌘ — Ljudi.

Stylisované, snadno odvoditelné z minuskulního λ , λ . Původní tvar ll. Kyjevských (1) je již v zl. Pražských (2) hrubšími tahy, zejména v horní části, porušen. U Cloze (3) a v dodat. listě 1a Kyjevském má toto písmeno tvar pozměněný, s prostřední petlicí nahoře seříznutou: v majuskulích u Cloze má tato petlice podobu trojúhelníku. V kodexu Assemanově jsou všechna tři oka těsněji k sobě přimknuta (4). V památkách Sinajských (5) se opakuje tvar známý ze sborníku Clozova s hlavičkou seseknutou. V ev. Ochridském (6) nevysoká petlice je se dvou stran přímočárná a jen s třetí strany obloučkem uzavřená. V praxapoštolári (7) místo oček jsou ovály, za něž máme v zl. Vídeňských (8) již čtyřúhelníky. V starších zlomcích charvátsko-hlaholských, jako v homiliári Lublaňském (9), a i v I. breviári Vrbnickém (10) se petlice značně prodlužuje a má podobu trojúhelníku. V zl. sv. Tekly (11) jsou všechna oka proměněna v čtyřúhelníky, kterýžto tvar se pak opakuje v dalších památkách; s počátku (tak u sv. Tekly) se drží litera v mezích linkové soustavy, později, na př. v misálu Novakově (12), zabírají dolní sloupečky celou mezeru linkovou a třetím čtyřúhelníkem vyčnívá písmeno nad řádku, jak je vidět zejména v polounciálním písmě kodexu Frašćićova (13). V kursivě zabíhá horní petlice všelijak rozběhlá nad řádku jako ostatní dlouhé litery (14 a násl.).

Ѣ — Myslite.

Je pravděpodobně stylisované minuskulní μ . Nejstarší tvar s jedním dřikem uprostřed, známý z ll. Kyjevských (1), vidíme i v zl. Pražském (2) byť i poněkud hrubší. V doplňkovém l. 1 a Kyjevském (3) je vidět ještě aspoň zbytek společného dříku, který se potom rozštěpuje ve dvě. V období makedonském zejména kod. Assema-

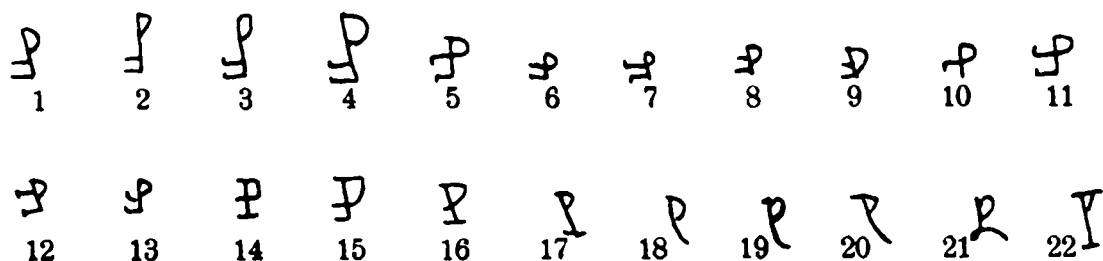

nův (4), ev. Ochridské (5) a praxapoštolář zůstávají celkem věrně původní podobě; v ostatních památkách, jako: ve sborníku Clozově (6), a stejně i v kod. Zografském i Mariinském a v žaltáři Sinajském vycházejí z hořejšího břevna petlice dvě, a to buď z jednoho bodu jako u jmenovaných památek, nebo vedle sebe ze dvou bodů jako v Euchologiu sinajském (7) a v l. Makedonském (8). Také u majuskulí kodexu Clozova aspoň někde vidíme totéž. V starších památkách charvátsko-hlaholských, zlomky Vídeňskými počínajíc (9), je vidět napodobení původního tvaru, ovšem místo oček jsou tu čtverce nebo tvary hranaté, kromě zl. Grškovičova (10) s tvary dosti oblými. V mladších památkách se udržel zbytek těchto tvarů v sražené svaznici (ѢѢ) do dob nejpozdějších; v polounciále mizí. Vedle původního tvaru hlaholského Ѣ čteme v památkách charvátskohlahol. záhy, na př. v zl. Vídeňských (11), v homiliáři Lublaňském (12) a j. „m“ latinské, nejspíš původu beneventanského. Tento druh pak se stále opakuje v rozličných obměnách jak v polounciále (13), tak i v písmě kursivním (14 a násl.).

Ѥ — Nas.

Je nejspíše stylisované minuskulní ψ (ν); podivné je, jak pečlivě se píše toto písmeno většinou nalevo nakloněné a při patě sloupce dvěma linkami opatřené. V ll. Kyjevských (1) se celkem zachovává tento tvar; odchylek je málo. Litera se vždy kloní více nebo méně nalevo i v dodatečném listě 1 a, ale jedna z dolních příček někdy jako by splývala s prodlouženým obloučkem protínajícím sloupec; jednou (na l. 3 v) v slově намъ protíná sloupec nad obloučkem.

Tento nejstarší tvar se zachovává zřejmě většinou jen u majuskulí Cloze (2), kod. Mariinského (3) a evang. Assemanova (4); v minuskulích již v zl. Pražských (5) jsou tvary zjednodušené, t. j. s jednou příčkou, kdežto druhou zastupuje sám oblouček, prodloužený a na konci zahrocený; také v minuskulích ostatních památek není vždy jasné vidět příčky dvě a litera není vždycky nachýlená. V památkách Sinajských: žaltáři (6) a zejména v Euchologiu (7) jsou obě příčné čárky i u minuskulí nepoměrně prodlouženy

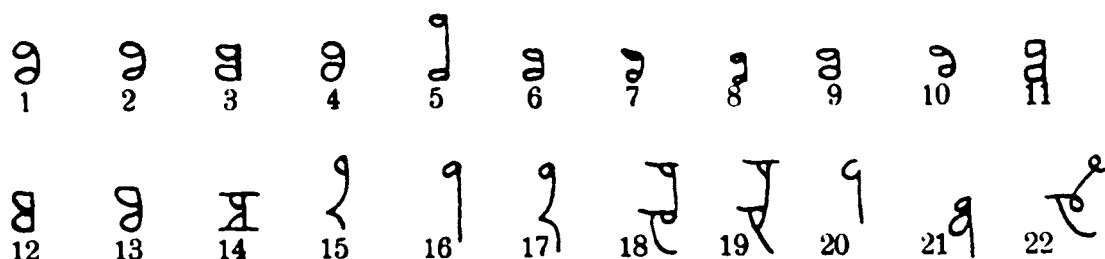

a silně zahroceny. Také makedonský list (8) píše často jednu příčku nad patkou obloučku. V ev. Ochridském (9) a v praxapolštolaři (10) vidíme již tvary zjednodušené. V zl. Vídeňských (11) jsou jak protínající oblouček tak spodní příčka dlouze protaženy a silně zahroceny. Totéž je v zl. Grškovícově (12) a Mihanovićově (13); většinou jsou však u obou příčky dvě. Co bylo dříve výjimkou, je v charvátsko-hlaholských památkách pravidlem, že totiž protínající oblouček zastupuje jednu příčku, tak již v homiliáři Lublaňském (14), v zl. sv. Tekly (15), v misálu Novakově (16) a jinde. V kursivě je toto písmeno dlouhé, zabíhající pod čáru; i tu si zachovalo většinou podobu nachýlenou (17 násl.).

Պ — On.

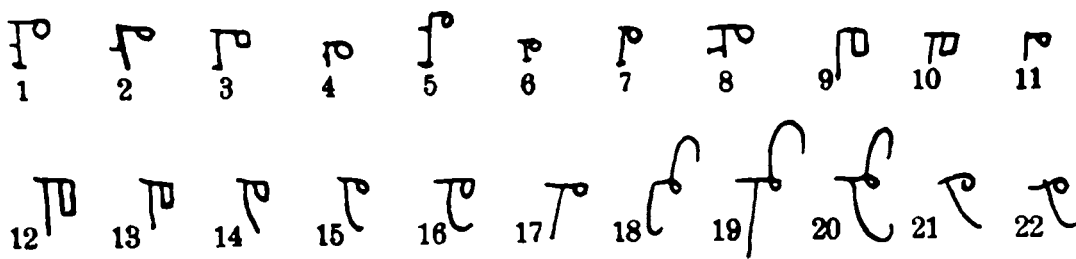
Je snad stylisované a zdvojené *o* *μυζρόν*; zdvojené snad vzhledem k samaritánskému „vau“ (Վ). V ll. Kyjevských (1) i v jejich dodatku (2) se psalo toto písmeno jedním tahem; v zl. Pražských (3) je vidět tahy tři. V kodexu Assemanově (4) jsou kroužkovitá očka těsněji sražena, proti tomu u Cloze (5) v majuskulích spojuje dvě malá očka nepoměrně vysoká žerd'. V čtvero-ev. Zografském (6) jsou očka zploštěná, v žaltáři Sinajském (7) vybíhá horní očko v cípek, kdežto v Euchologiu (8) spojuje svislý sloupec drobné kroužky. Proti tvaru tohoto písmene, přímému a dosti sraženému, v ev. Ochridském (9) vidíme v praxapoštolaři písmeno oválovité, nachýlené nalevo (10). V zl. Vídeňských (11) máme základní tvar

tohoto písmene pro následující období charvátsko-hlaholské: svislý sloupec, k němuž přiléhají dvě nestejně oblá nebo hranatá očka. V homiliári Lublaňském (12) jsou očka oblá a dosti těsně sražená, v zl. sv. Tekly (13) oblá, ale volně od sebe. V misálu Novakově (14) a jinde jsou místo oček dva přímočárné kouty přepažené obloučkem. Záhy, již v unciále (v II. breviári Vrbnickém), zejména pak v polo-unciále (15) se tato litera ráda váže s předchozími a stává se tak dlouhou; takovou je vesměs v písmě kursivním (16—22).

Р — Pokoj.

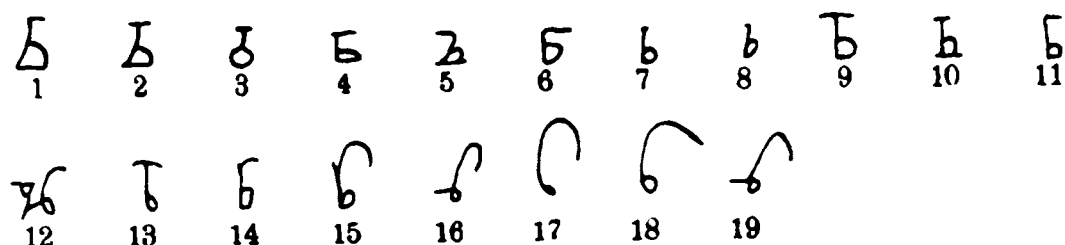
Na pohled zřejmé, ale svojí pečlivou úpravou záhadné písmeno. Původní tvar II. Kyjevských (1), dobře zachovaný v zlomku Pražském A (2), je již zjednodušen tamtéž v zl. B (3), nehledíc ani k tomu, že místo kroužkového oka je tu čtyřúhelník (podobně jako v dopl. I. Kyjevském) v majuskulích hluboko prodloužený. V kodexu Assemanově (4) je sloupeček velmi krátký; ve sborníku Clozově (5) v majuskulích proti tomu je stříška na vysoké tyči. Ze Sinajských památek, aspoň v minuskulích, opouští Euchologium (6) okrasnou čárku třebas že ji v majuskulích udržuje, stejně jako druhá památka Sinajská. Velmi blízko, někdy zcela těsně, u samého sloupce bývá oko této litery v Praxapoštolári (7). Pravý opak toho je vidět v širokém tvaru písmene v zl. Vídeňských (8) s dobře znatelným přívěskem s levého boku. V homiliári Lublaňském (9) se protahuje sloupec pod čáru a opouští se okrasný přívěsek, stejně jako v zl. Grškovičově (10) a Mihanovičově (11); také v zl. sv. Tekly (12) se prodlužuje nejen sloupec ale i původní kruhovitě,

později čtvercovité (u Mihanoviće trojúhelníkovité) očko, takže vyplňuje celý prostor mezi řádky. Tento tvar pak je dále vidět v misálu Novakově (13) a v mladších památkách uncialních a polo-uncialních (14). V kursivě byl dán předchozími začátky směr k dalšímu vývoji; litera se rozvinula pod čáru (15 a násl.).

b — Rci.

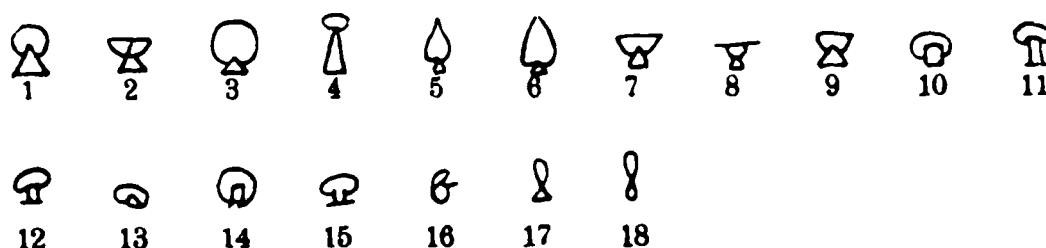
V řecké minuskuli jsou si dosti podobny ϣ a ϣ; tím by se snad vysvětlila stylisace hlaholského ѡ. Od původního tvaru v ll. Kyjevských (1) se málo uchyluje tvar této litery v zl. Pražských (2). Zvláštní vypěstěnou podobu (bez nachýlení) má toto písmeno v kodexu Assemanově (3). Také v ev. Ochridském (4) stojí zpříma a je zahrocené; v Praxapoštoláři (5) je opět značně nachýlené a s levé strany zahrocené. V zl. Vídeňských (6) jde od svislého sloupčku silná zahroccující linka na pravo, ať stojí litera osobě nebo ve svaznici. V zl. Grškovičově (7) a Mihanovičově (8) je sloupeček nachýlený a s hořejší okrasnou linkou krátkou nebo i bez ní. V zl. sv. Tekly (9) se drží dolní očko písmene pod polovicí linkové mezery, sloupec stojí zpříma a je opatřen dobře viditelnou zahroccující čárkou s obou stran. Tak je tomu i v misálu Novakově (10) i v mladších, na př. v misálu Ročském (11) a j., v nichž se očko čím dál tím více tísni k základně. Již v polounciále u Fraščiće (12) je velmi často toto písmeno literou dlouhou, takovou pak zůstává v písmě kursivním napořád.

Ѡ — Slovo.

Kruhovitý oblouček této litery připomíná řecké σίγμα, avšak vzhledem k dolejšímu trojúhelníku není nemožné, že autoru hlaholské abecedy tanulo na mysli hebrejsko-samaritánské „samaekh“. Kruhovitý tvar horní části, jak jej vidíme v ll. Kyjevských (1), je zejména v 2. listě Pražských zl. jakoby useknutý (2). V kodexu Assemanově (3) je kruh, aspoň u majuskulí, větší nežli trojúhel-

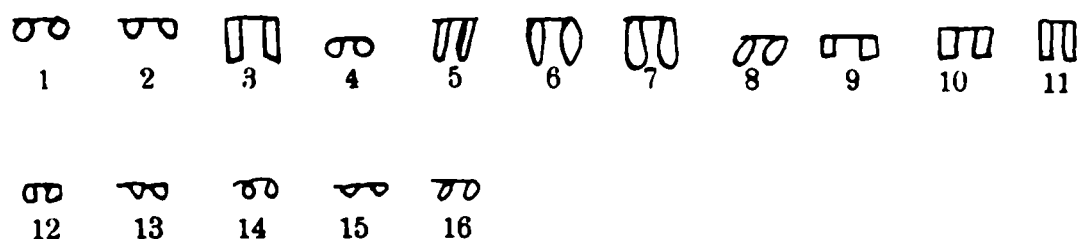
ník a je s ním těsněji spojen, u Cloze však (4), zejména v majuskulích, je tento poměr obrácený, poměrně malý oválovitý oblouček sedí na dlouhých ramenech úzkého rovnoramenného trojúhelníku. Zvláštní, pozoruhodný tvar tohoto písmene vidíme v majuskulích Euchologia Sinajského, a sice obou jeho částech, jak v trebniku (5) tak služebniku (6). Také v zl. Vídeňských (7) je spodní část trojúhelníkovitá, kružnice pak jakoby oseknutá nebo stlačená. V zl. Mihanovičově (8) se táhne horní částí kroužku jemná linka. Ještě v zl. Bašřanských (9) je základna trojúhelníkovitá okružnice stlačená jako v zl. Vídeňských. V homiliáři Lublaňském (10) je base nízký čtyřúhelník se tří stran objatý obloučkem; v zl. sv. Tekly (11) se tento čtyřúhelník prodlužuje a oblouček zplošťuje. Tento poměr máme i v misálu Novakově (12) a mladších; celkem čím mladší rukopis tím je spodek vyšší a oblouček mělčí. V kursivě střízlivější vidíme písmena nízká, v listinách světských pak rozběhlé dlouhé tvary.

т, тт — Tvrdo.

Je jakoby stylisovaná hořejší část minuskulního τ; že je spodek vynechán, nasvědčovala by okolnost, že v nejstarších památkách je tato litera v poměru k ostatním velmi nízká, nedosahujíc výšky ostatních písmen v mezeře linkové a že se píše v hořejších vrstvách linkové soustavy. Vychodiskem při tom tvaru mohla být předložka Ɱ, která se psává s takovým nadřádkovým Ѡ. Tento drobný tvar máme předem v ll. Kyjevských (1) a v obou zl. Pražských (2); v mladším zlomku B má ovšem tato litera v majuskulích očka protažená v podobě čtyřúhelníků (3). V kodexu Assemanově (4) se toto písmeno vyrovnává ostatním, ale bystré oko leckdes postřehne původní drobnější tvar. V majuskulích sborníku Clozova (5) bijí do očí vysoké čtyřúhelníkovité sloupce stojící co do výšky na rovni s ostatními literami. V Zografském čtveroev. (6) jsou majuskule dole ostře zahroceny, v kodexu Mariinském pak (7)

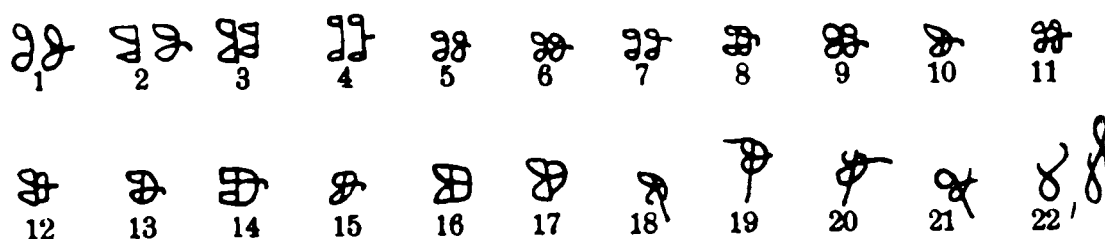
končí obloučkem. Také v drobném písmě obou Sinajských památek a v ev. Ochridském je ještě vidět zbytek původního kratšího tvaru; v Praxapoštoláři (8) jsou již očka proměněna v nakloněné ovály. Z charvátsko-hlaholských památek zachovávají ještě zl. Vídeňské (9) původní krátký tvar, ovšem očka jsou tu již hranatá. V zl. Grškovićově a Mihanovićově je vidět přechod k dlouhým čtyřúhelníkovitým sloupcům homiliáře Lublaňského (10), sv. Tekly a mladších památek (11). V kursivě zůstává nízkou literou, která nevybočuje z prostoru linkového (12 násl.).

Ѹ — Uk.

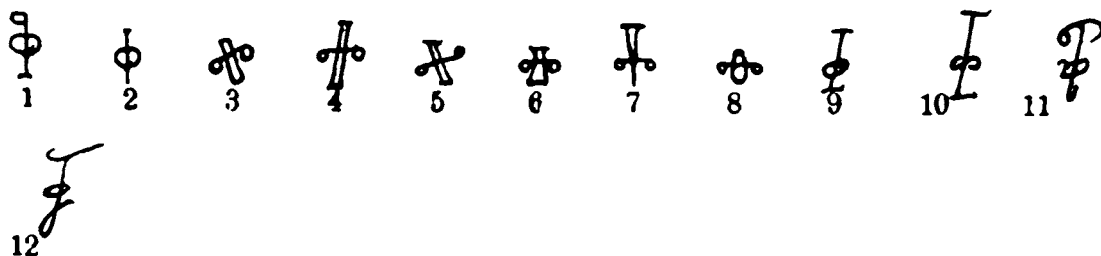
Na tomto písmeni je, mimo jiné, vidět závislost hlaholské abecedy na abecedě řecké; hlaholské Ѹ je nápodobenina řeckého „ou“. Nejlépe je to vidět na několika příkladech v ll. Kyjevských (1), kde stojí volně vedle sebe Ѹ a Ѹ (t. j. o a yžica). Avšak ani zde není písař důsledný; v téměř řádku, kde píše yžici uzavřenou, píše ji i bez svislé čárky spojující obě očka, takže se taková nepřesně napsaná ižica liší od předchozího písmene Ѹ jediné chvostíkem vyčnívajícím napravo. Že můžeme opravdu vinit písaře z nepřesnosti, máme důkaz v tom, že mu bylo mnoho, psát i takovouto neúplnou yžici, a že se leckdes spokojil zkrátka s dvěma volně vedle sebe stojícími Ѹ. Také písaři Pražských zl. si vedou nestejně; v listě A (2) máme aspoň druhé „o“ s chvostíkem, kdežto list B (3) píše také několikrát písmeno „u“ prostě jako dvě sražená „o“. Písař sborníku Clozova byl svědomitější; v majuskulích píše druhou literu s čárkou napravo (4), v minuskulích pak mimoto druhá polovice písmene u se podobá osnově „jeru“ (5). Jiná ruka v téměř kodexu spojovala dvě Ѹ buď dole nebo zároveň i nahoře a přitom připojovala známý přívěsek k druhé části (6). V kodexu Zografském (7) stojí dvě „o“ volně vedle sebe, zadní s přívěskem; v kodexu Mariinském (8) jsou obě sražena, ale zadní je opatřeno chvostíkem. V evang. Assemanově je typů několik; z některých je vidět, že

písař psal „o“ a yžici těsně k sobě sražené (9). V žaltáři Sinajském (10) jsou obě části sraženy, v Euchologiu (11) pak jsou spojeny podobně jako u Cloze; v obou však je linka protažena v podobě chvostíku. Také v evang. Ochridském (12) a v Praxapoštolári (13) je chvostík dobře vidět. Z charvátských památek nejen zl. Vídeňské (14), ale ani Mihanovićův (15) nezanedbávají tento jistý příznak ižice; teprv homiliář Lubl. (16) a zl. sv. Tekly (17) neprotahují příční linku až za hřbet druhé polovice litery. V mladších památkách bychom stopy tohoto chvostíku marně hledali. V kursivě je „u“ písmenem dlouhým (18 a násl.); příležitost k tomu zavdala asi příbuzná litera „o“ která, jak jsme viděli, bývá často literou dlouhou (18 násl.).

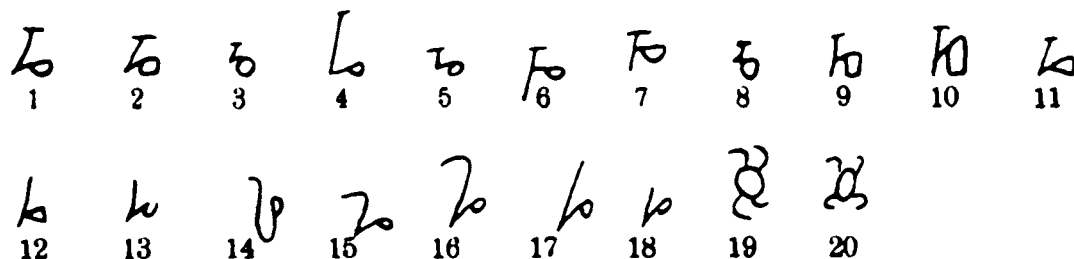
Φ — Frt.

Původ tohoto písmene z řeckého ϕ je jistý. Jen v ll. Kyjevských (1) se zachoval tvar s okrasným očkem nalevo; v kodexu Assemanově je již literou dlouhou, která dává jeho písmu s písmenem ϕ, často se opakujícím, ráz písma polounciálního (2). V ll. Kyjevských máme variant tohoto písmene (3), který se potom opakuje u Cloze (4), v kodexu Zografském (5) a v Mariinském (6) v různých polohách. Pozoruhodný tvar se čte v Euchologiu Sinajském (7). Z charvátsko-hlaholských památek vidíme tento tvar ještě v zl. Grškovićově (8), kdežto později jej zastupuje prosté „p“. Kromě tohoto doubletu užívá se ovšem často jak v unciále (na př. kodex Vatik. 5), tak v polounciále litery ϕ. V polounciále je tato litera dlouhá (9), čímž si razila cestu do písma kursivního, kde přesahuje soustavu klinovou nahoře i dole.

б — Chěr.

Písmeno tvarem i hláskou podobné koptskému „chei“, byť i jinak nebylo úplně nepodobné řeckému minuskulnímu χ. V ll. Kyjevských (1) jsou obě raménka skoro stejně dlouhá, dolní s malou kličkou (jako u písmene ж), hořejší mírně zahrocené. Skoro tentýž tvar je v zl. Pražských (2). V kodexu Assemanově (3) je po-

měr jiný; dolní očko bývá nepoměrně větší a raménka stojí skoro kolmo na sobě. V majuskulích sborníku Clozova (4) je svislé raménko nepoměrně delší a očka malá. V ev. Ochridském (5) je tvar skoro týž jako v evang. Assemanově až na to, že tahy jsou hrubší a místo kruhovitého oka je tu čtverec. V Praxapoštolári (6) zabíhá levé raménko pod čáru takže tvoří literu dlouhou. V zl. Vídeňských (7) je toto písmeno nízké a široké; vodorovné raménko se odděluje asi v polovici svislého sloupečku, nahoře znatelně zahroceného. Podobný tvar má tato litera i v zl. Grškovičově (8); od svislého krátkého sloupečku visí očko na vodorovném krátkém hřídeli v podobě oválu. Podobný, ale drobnější tvar je i v zl. Mihanovičově. V homiliári Lublaňském (9) a v zl. sv. Tekly (10) drží se svislý sloupec v mezích řádek a očko je hranaté, skoro čtyřúhelník. V misálu Novakově (11) se očko snižuje a blíží se trojúhelníku. V polounciále zabíhá písmeno sloupečkem nad řádku i pod ni (12). Také v kursivě je tato litera dlouhou vybíhající obojím směrem z mezí linek (13—18). Písaři evang. Assemanova, žaltáře Sinajského a abecedáře Pařížského (Ab. bulgaricum) vytvořili podivné pavoukovité doublety tohoto písmene (19—20).

Ѡ — Ot.

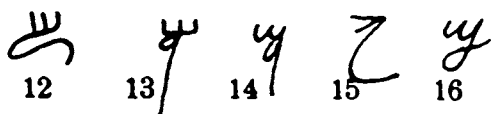
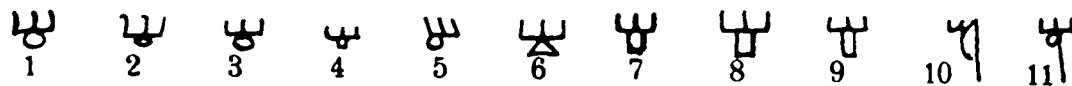
Je zdvojené hlaholské Ѡ, odpovídající řeckému ω. V památkách období moravsko-panonského je jen jednou doloženo l. II B v zl. Pražských (1), zato často se čte v kodexu Assemanově (2), ve zl. Makedonském, někdy též v sborníku Clozově (3) a v čtvero-ev. Zografském (4), kde má tvar zploštěný a do šíře rozběhlý; v Eucho-

logiu Sin. (5) proti tomu je ovál stlačený s boku. Z charvátsko-hlaholských památek je písmeno několikrát doloženo; v zl. Grškovičově (6) a jednou jsem je našel i v hláskové platnosti v pražském kodexu Lobkovickém (7) na začátku žalmu 44. ve slově $\omega\tau\rho\eta\eta\eta\omega\gamma$. Často se čte i v památkách kursivních, ovšem v platnosti číselné: tak na př. v notářském zápisu z r. 1752 (8) a pod.

Ѣ — Šta.

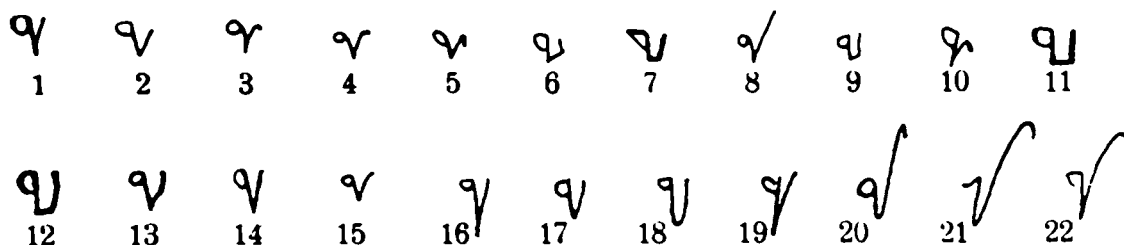
Tato litera v prvním období neznámá zaujala teprve v období makedonském místo variantu „pe“, který se čte na tomto místě v stichometrických skládáních. V kodexu Mariinském Ѣ bývá vedle ω ϖ ; teprve evangeliář Assemanův (1) píše toto písmeno zpravidla a sice se spodní částí kroužkovitou. Takový tvar má písmeno též v l. Makedonském (2) a v 1a listě Kyjevském (3). V Euchologiu (4) je spodek velmi drobný a hranatější. V ev. Ochridském (5) se kloní hořejší část nalevo a také spodní kroužek bývá posunut k levému koutu. V zl. Vídeňských (6) máme typ této litery v památkách charvátskohlaholských staršího období se spodkem trojúhelníkovitým: takovou podobu má tato litera též ve zl. Bašťanských a Londýnském. Ovšem, že již v homil. Lublaňském (7) a tím více ještě ve zl. sv. Tekly (8) prodlužuje se bývalý kroužek nebo trojúhelník v čtyřúhelník. Také již zl. Grškovičův a Mihanovičův mají spodní tvary čtyřúhelníkovité. V mladších památkách (misálu Vídeňském [9] a j.) píše se horní část, podobně jako u litery Ψ , nepoměrně malá vzhledem k vysokému sloupci, na němž sedí. V kursivě je tato litera dlouhá, zabíhající hluboko pod linii.

Ѧ — Ci.

Nejspíš z hebrejského „tzade“ ($\צ$). V Kyjevských ll. (1) a Pražských zl. (2) jsou obě ramena skoro stejně dlouhá a přímočará,

jen očko je ve zl. Pražských poněkud zploštěné. V kod. Assemanově (3) je očko u srovnání s ostatní částí veliké a druhé raménko končí háčkem; v Zografském (4) a v Marianu (5) jsou tyto konce zesíleny. V žaltáři Sinajském (6) a ev. Ochridském (7) bývá spodek písmene velmi široký a očko hranaté; v Euchologiu (8) vybíhá pravé raménko vysoko nad čáru jako dlouhé písmeno. Také v zl. Mihano-
vičově (9) končí spodek tupě. V zl. Grškovičově (10) má toto písmeno nedbale psaný tvar s velikým, dosti hranatým očkem a s druhým raménkem zakrnělým. V starších charvátsko-hlaholských památkách vidíme celkem basi širokou; tak na př. v homiliáři Lublaňském (11) a ve zl. sv. Tekly (12); čím dál však je písmeno užší a spodek končí hrotem; tak v misálu Novakově (13), v druhém misálu Národní knihovny vídeňské (14) a u Frašćice (15). V kursivě je tato litera dlouhá a zabíhá pod čáru i nad ni (16 násl.).

Ѡ — Črv.

Snad je stejného původu jako písmeno předešlé, t. j. z hebrejského צ „tzade“, které mělo dvojí tvar: na konci slov a v středosloví. Tomuto tvaru se mi zdá litera v ll. Kyjevských (1) nejbližší. Od základního tvaru ll. Kyjevských se již liší podoba tohoto písmene v zl. Pražských (2) a snad ve všech ostatních památkách tím, že spodní kroužek přiléhá těsněji k hořejšímu vodorovnému břevnu, kdežto v ll. Kyjevských jsou obě části písmene spojeny delším krčkem. V evang. Assemanově (3) nabylo písmeno veliké pravidelnosti a souměrnosti. V čtveroev. Zografském (4) roste vrchní část do výšky, v kod. Mariinském (5) přibývá liteře na šířce. V ev. Ochridském (6) je petlice posunuta k pravému koutu litery. V zl.

Vídeňských (7) je spodní očko trojúhelník, v zl. Mihanovičově (8) je již čtyřúhelníkovité a nese hořejší část jako veliké břemeno. V zl. sv. Tekly (9) vidíme tvar, který se opakuje i v pozdějších památkách, ten totiž, u něhož pravé raménko hořejšku je zubovitě zlomeno; týž tvar máme v misálu Novakově (10) a ve všech pozdějších památkách (11). V kursivě je tato litera dlouhá a bere na sebe rozličné podoby (12 násl.).

Ш — Š.

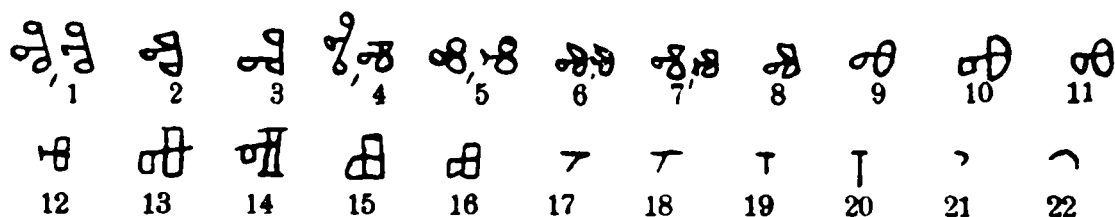
Hlaholské ш je cizí, neorganické písmeno v soustavě ostatní hlaholské azbuky: je zřejmě původu semitského. Původní tvar v ll. Kyjevských (1) nasvědčuje, že je vzato z abecedy samaritánské, od kteréhož tvaru se neuchýlilo mnoho v žádném z pozdějších období. Jako v samaritánštině, nedosahuje ani původní hlaholské ш výšky ostatních liter, drží se v horní poloze mezery linkové (podobně jako písmeno ѡ). V Pražských zl. (2) je vyšší, přece však je i tu na něm znát, stejně jako na liteře „t“, že si byl písař vědom původního tvaru nižšího. V kodexu Assemanově (3) je vidět pozdější vliv vypsání ruky, které byly původní kostrbaté tahy tohoto písmene příliš tvrdými a proto je písař již poněkud přizpůsobuje duktu ostatních liter, t. j. poněkud obloučkovitě zahýbá původní ztrnulé přímočaré zuby. Ovšem, že se již v tomto kodexu vyrovnává litera výškou skoro ostatním písmenům; avšak prohlížíme-li věc blíže, uvidíme, že ani u Cloze ani v Zografu ani v Marianu ani v památkách Sinajských není toto písmeno vždy zcela stejné výšky s ostatními literami. V ev. Ochridském (4) je písmeno velmi nízké a často nalevo nakloněné; v praxapoštoláři (5) je vyšší a kloní se napravo. V zl. Grškovičově a Mihanovičově je ještě vidět stopy staršího nízkého tvaru, ale již ve zl. Vídeňských tyto stopy mizí. V pozdějších charvátsko-hlaholských památkách (viz misál Novakův) (6) vyplňuje písmeno celý prostor mezi řádky a je tím užší, čím jsou památky mladší, tak na př. v misálu Ročském (7). V kursivě zůstává literou krátkou, někdy velmi nepatrnou.

Ж — Ж — Jor — Jer.

Znaky pro slovanské jery, jak bylo řečeno, jsou vzaty nejspíše ze znaku za polohlásku hebrejsko-samaritánskou „vau“ װ, ױ,

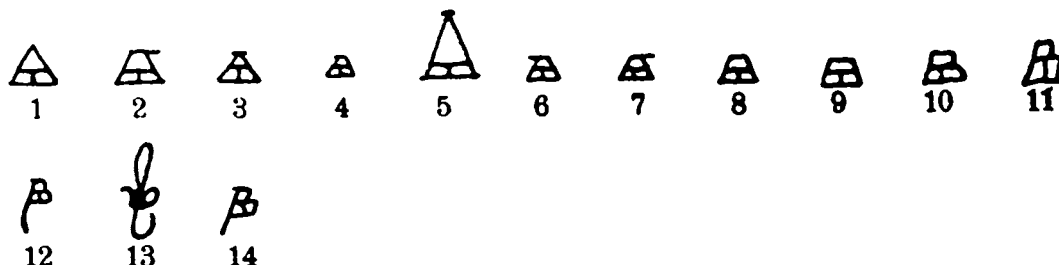
z hebrejsko-samaritánského „vau,“ které bylo polohláskou a mohlo být osnovou samohláskám, zejména hlásce „o“ (vau cholem); to nás utvrzuje tím více v domnění o původu hlaholského znaku pro polohlásky z této litery, jejíž osnova má velikou podobnost s literou hlaholského „o“. Od původního tvaru v ll. Kyjevských (1) liší se znaky ve zl. Pražských tím, že diakritická petlice nevychází u nich

ze středu; v starším zlomku (2) zpod hořejšího očka a v mladším (3) od dolního. U Cloze v majuskulích je tvar zřejmě změněn tak, že dolní očko se obrací na pravo (4); v minuskulích sražením dostáváme také nový tvar. V kodexu Assemanově (5) má osnova této litery podobu souměrné osmičky. V čtveroev. Zografském je osnova původní, v Marianu spíše jako u Cloze. Také žaltář Sinajský (6) píše polohlásky na osnově sraženého a v hořejší části zahroceného *ⲁ*, kdežto v Euchologiu (7) je opět osnova spíše jako u Cloze. V ev. Ochridském (8) i v Praxapoštoláři (9) je vidět osnovu typu staršího, ale velice sraženou; v Praxapoštoláři mimoto se kloní proti dřívějšímu způsobu napravo. Z památek charvátsko-hlaholských píší zl. Vídeňské tento znak jako nějaký ovál nebo oválový úsek (10) a petlice z něho vycházející nalevo je spíše již hranatá nežli okrouhlá. V zl. Grškovičově jsou obě části spíše oválovité (11). Zlomek Mihano-*vićův* (12) činí výjimku z památek charvátskohlaholských; užívá pouze „jeru,“ jehož hlavní těleso je čtyřúhelník opatřený nepoměrně velikým diakritickým znaménkem. Ostatní starší památky píší důsledně „jor“ v různé podobě: v zl. sv. Tekly (13) a v I. brev. Vrbnickém (14) vidíme znak připomínající bulharský tvar, ovšem hranatý; v homil. Lublaňském (15) a v zl. Londýnském (16) je petlice, vyčnívající nalevo, zkrácená a očko je přiraženo k patě sloupečku. Záhy, již ve zl. Vídeňských, nahrazovali „jor“ v památkách charvátských apostrofem (' '); v starších památkách, s písmem spíše ještě oblým, je tento apostrof hranatý (17—18) nebo má podobu sloupečku, který se ponenáhlu prodlužuje až vyplňuje celou linkovou mezeru (19—20); v mladších rukopisech, s písmem hranatě vypěstěným, je apostrof oblý háček ('̣ '̣̣).

A — Jať.

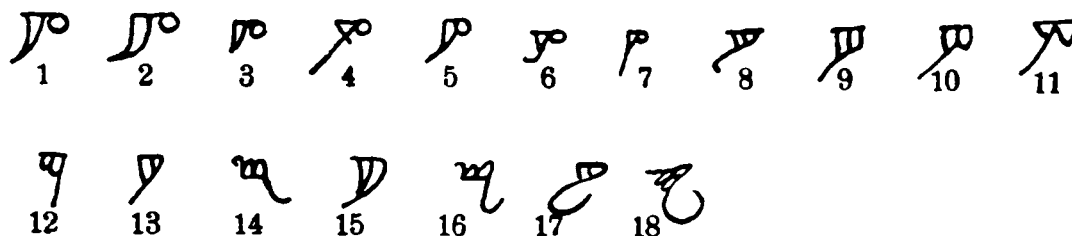
Písmeno záhadného původu. V ll. Kyjevských (1) má podobu skoro rovnostranného trojúhelníku, uvnitř přepaženého, rovnoběžně se základnou a svisle. V Pražských zl. (2) je hořejší úhel otupen vodorovnou linkou; totéž je v kodexu Assemanově (3) a v Marianu (4), kde je ovšem tvar písmena úhlednější. Ve sborníku Clozově (5)

v majuskulích má litera podobu vysokého rovnoramenného trojúhelníku, nízko při základně přepaženého. Také v ostatních památkách je vidět při vrcholu zahrocující spíše okrasné čárky; velmi tupé je toto písmeno v l. Makedonském (6), v žaltáři Sinajském (7) a v ev. Ochridském (8). Velmi tupé je toto písmeno i ve všech památkách charvátsko-hlaholských, zlomky Vídeňskými počínajíc (9), nevyjímajíc ani rukopisy nejmladší s písmem velmi úzkým. V homil. Lublaňském (10) a v zl. sv. Tekly (11) je vidět zjev v charvátsko-hlaholských památkách obecný, že totiž pravá strana trojúhelníku je zubovitě zlomena. V kursivě se nezdrželi, aby tomuto jinak krátkému písmeni nepříčinili prodlužující linku; tak v rukopise Záhřebském (12) a Seňském (14) je protaženo levé raménko trojúhelníku pod čáru. Podivný, dosti libovolný tvar má toto písmeno v postile Lublaňské (13).

Ѣ — Ju.

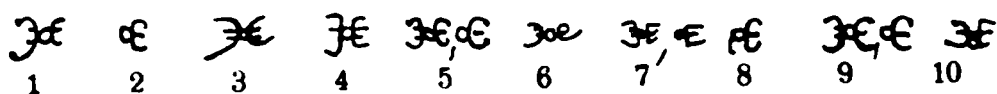
Ani původ tohoto písmene není jasně vysvětlen; někteří je mají za spřežku ѣ + о, jiní poukazují na trojúhelník v hlaholském písmě již známý. Nejstarší tvar z ll. Kyjevských (1) a méně úhledný v zl. Pražských (2), mnohem souměrnější v kodexu Assemanově (3),

je již ve sborníku Clozově literou dlouhou (4). Také v l. Makedonském (5) je vidět snahu zatahovat dolní sloupec pod řádku. Dlouhé je toto písmeno v obou památkách sinajských, v Žaltáři (6) i v Euchologiu (7). Podivný tvar má tato litera v zl. Mihanovićově (8), z něhož se potom vyvinul známý hranatý tvar památek charvátsko-hlaholských, homiliářem Lublaňským (9) počínajíc. Ovšem že máme i v nejstarším období charvátskohlaholském tvary, které připomínají periodu bulharskou; tak na př. v zl. Londýnském (10) a v zl. Baštanských (11), v zl. Grškovićově a j., kde vychází spodní mečík ne z kraje, ale z prostředku litery samé. V kursivě je toto písmeno všude dlouhé, zabíhající pod čáru (12 násl.)

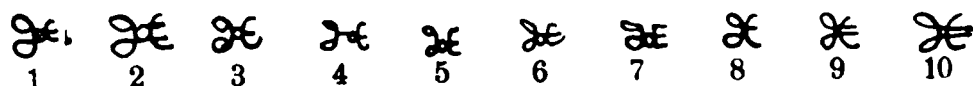
Ǽ (Ǽ) — Ʒ — Ȣ

Jisté je, že druhá část vyjadřuje nosovou výslovnost. V Kyjevských ll. (1) sluší si všimnouti dvou věcí: jednak tu máme původní tvar s druhou polovicí menší než-li je první, jednak je tu jediný znak Ǽ za „e“ i za „je.“ V přídatku (l. 1 a) téže památky se čte za obojí Ǽ (2). V Pražských zl. A si písař zjednodušil původní tvar vynecháním prostředního kroužku (3). V zl. B pak jsou obě části hranatější; v přední je příčka jedna, v druhé dvě (4). Velice souměrný a úhledný tvar je vidět v kodexu Assemanově (5), kde se ovšem již rozlišují zvláštní tvary pro e — je. Totéž je u Cloze, v kodexu Zografském, Mariinském, l. Makedonském a Euchologiu Sinajském. Žaltář Sinajský (6) užívá pouze jednoho znaku Ǽ. I v jeho písmě je ještě vidět, že druhá zadní část písmene je menší než-li první, u obou pak jsou konce obloučků značně prodlouženy. Totéž je i u písmen Euchologia Sinajského (7). O ev. Zografském a Mariin. sluší poznamenat ještě jednu grafickou zvláštnost, že totiž u participií činných čas. přítomn. tvaru složeného je opatřen znak za úzkou nosovku chvostíkem vybíhajícím od kroužku na levo (8). V l. Makedonském (9) vyniká tato litera velikostí v obou polovicích; v ev. Ochridském (10) je zadní část malá, hranatá a kroužek, spojující obě polovice je sražen dolů. V památkách charvátsko-hlaholských nebylo znaků pro výslovnost nosovou.

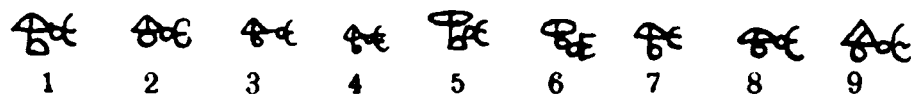
œ — Q.

Význam tohoto znaku je podle předešlé litery jasný; druhá část vyjadřuje nosovou výslovnost předchozí samohlásky „o“. I zde v nejstarším tvaru, v ll. Kyjevských (1) se píše druhá část menší. V zl. Pražských A (2) není již ten rozdíl vidět, spíše znamenáme v druhé části příčky dvě. Velmi souměrná je tato litera, jak obyčejně, v kodexu Assemanově (3); za to ve sborníku Clozově (4) je mezi oběma částmi písmene značná mezera, jsou totiž spojeny nejen obvyklým kroužkem, ale mimo to i vodorovnou čárkou. V kodexu Mariinském (5) je kroužek spojující obě části sražen dolů, totéž vidíme i v žaltáři Sinajském (6) a v ev. Ochridském (7). Jinou zvláštnost znamenáme v dodatečném listě (l. 1 a) Kyjevském (8), že se totiž toto očko vůbec vynechává. Podobný tvar, t. j. bez spojovacího kroužku, je vidět i v praxapoštoláři Ochridském (9—10.) Památky charvátsko-hlaholské nemají ani tento znak.

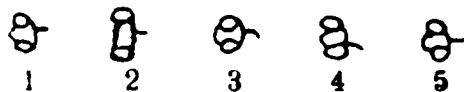
Ѡ — Jq.

V horním obloučku nebo lépe v trojúhelníku přední polovice tohoto písmene vidí někteří paleografové znak jotace. V ll. Kyjevských (1) je tato stříška dosti hranatá, zajímavé však je, že se v kodexu Assemanově (2), který jinak vyniká tahy oblými, zachovala snad původní hranatá podoba věrněji nežli kde jinde. Ještě v Žaltáři (3) a Euchologiu (4) Sinajském je dobře vidět ostře lomenou trojúhelníkovitou stříšku. V žaltáři Sinajském mimoto obě části písmene se píše daleko od sebe, v Euchologiu pak vidíme tu zvláštnost, že druhá část bývá opatřena dvěma příčkami. Ale již v Pražském zl. B s písmem jinak kostrbatým je místo trojúhelníku oblouček (5); také v ev. Ochridském (6), jehož písmo má celkem ráz hranatý, píše se první polovice tohoto písmene nahoře i dole oblá, druhá pak hranatá a dolů sražená. Oblá je stříška tohoto písmene (bez spojovacího kroužku) v dodatku k l. Kyjevským (7) a v listu Makedonském (8). V abecedáři Pařížském (9) je stříška ostrý trojúhelník.

Ⲫ — Yžica.

Je pravděpodobně stylisované Ⲫ hebrejskosamaritánské „vau“, uzavřené zředu a s rázovitým chvostíkem vzadu. Jako součástku písmene *u* (ⲥ) viděli jsme tuto literu výše v ll. Kyjevských, buď v původní úplné podobě nebo zjednodušené; jako samostatnou literu ji čteme v rozmanitých tvarech v čtveroev. Zografském (1), ▼ sborníku Clozově (2) a v kodexu Assemanově (3—5).

ZKRATKY A ZKRACOVÁNÍ SLOV V HLAHOLSKÝCH TEXTECH.

Zkratky v textech řeckých a latinských vzorem zkratků v rukop. slovanských. — Texty hlaholské jsou většinou v zkracování nezávislé na textech cyrilských. — Řada zkratků podle vzorů řeckých. — Řada zkratků podle vzorů latinských. — Zkratky v období charvátsko-hlaholském: komolením — stažením — písmeny nad řádkovými — svaznicemi (ligaturami). — Svaznice zavinily částečně odlišný tvar písmen v hlaholici charvátské. —

Zkratky neboli spíše značky úmluvné (konvenční).

V řeckých a latinských textech, které byly předlohou textů hlaholských, užívalo se hojně zkratků; zkracovala se slova v nadpisech i v textu,¹⁾ krátila se slova neboli jména posvátná (nomina sacra) — ať již pro jejich posvátný význam nebo z jiného důvodu²⁾ — i jména světská neboli profánní. Tím si tedy snadno vysvětlíme, proč čteme často zkratky i v textech staroslověnských-hlaholských. Zde nemíním mluvit o původu a příčinách krácení slov vůbec, přestanu na otázkách: 1. které zkratky jsou v hlaholských textech, a 2. jak je číst.

Řecké a latinské
vzory zkratků
slovanských

Předem připomenou některé věci, které usnadňují odpověď na tyto otázky. Je to především známá okolnost, že hlaholské texty, jimiž se zabýváme, jsou velikou většinou obsahu duchovního neboli nábožného. Jsou to texty biblické a jejich výklady, nebo texty sv. Otců, jejich homilie a životopisy, nebo konečně texty liturgické obřadu východního i západního. Tato skutečnost vede k tomu, abychom se poohlédli, jak si vedli písaři při zkracování slov v textech sakrálních v předlohách řeckých a latinských.

Druhá okolnost je časová. Podle toho, co jsme řekli výše o původu písma hlaholského, které máme za stylisovanou řeckou minuskuli, právem se můžeme ohlížet na to, jaké zkratky a obraty při zkracování slov byly v užívání v textech řeckých v dobách minuskule

¹⁾ Viz *Gardthausen*, *Griechische Palaeographie* II 324.

²⁾ *L. Traube*, *Nomina sacra*. (Quellen u. Untersuchungen zur latein. Phil. d. Mittelalt., II.) München 1907; vidí původ krácení slov v jejich posvátném významu. Jeho teorie našla přívržence, ale i odpůrce; viz *Byzantinische Zeitschrift* XVII (1908) a j.

a obdobně jakých se užívalo v textech latinských v dobách, kdy se tyto texty brávaly za předlohu textů hlaholských.

Konečně, není sice pochybnosti o tom, že byla nejen v obdobích nejstarších, ale i později jistá vzájemnost rukopisů hlaholských a cyrilských — o některých rukopisech máme toho přímé důkazy³⁾

Zkratky hlaholské, většinou nezávislé na z. cyrilských — přesto mám za věc velice pochybnou a ničím nedokázanou, že by byly pronikly pravopisné předpisy a praktiky, jimiž se řídili pozdější písaři cyrilští, i do hlaholice.⁴⁾ Na západě se hlaholismus od X. stol. čím dál tím více odcizoval východu, svému původnímu zřídлу; co jej činí v našich očích úctyhodným, jsou staré původní texty, které se tu zachovávaly celkem nezměněně, zatím co se na východě texty cyrilské všelijak opravovaly a měnily.

I.

Po tomto úvodu přehlédneme nejprv zkratky, které uvádí dr. **Zkratky podle vzorů řeckých** Čremošnik⁵⁾ z rukopisů hlaholských zcela obdobně podle rukopisů řeckých na základě vzpomenuté studie Traubovy. Je to především 15 zkratek, a sice:

1. $\overline{\text{БѢ}}$ (БОГЪ) = $\overline{\text{Θ}}$ ς (θεός)
2. $\overline{\text{ГѢ}}$ (ГОСПОДЪ) = $\overline{\text{Κ}}$ ς (κύριος)
3. $\overline{\text{ДХѢ}}$ (ΔΟΥΧЪ) = $\overline{\text{Π}}$ μα (πνεῦμα)
4. $\overline{\text{ОЦѢ}}$ (ОТЦЪ) = $\overline{\text{Π}}$ τηρ (πατήρ)
5. $\overline{\text{НБѢ}}$ (НѢБѢ) = $\overline{\text{Ο}}$ υνος (οὐρανός)
6. $\overline{\text{ЧКѢ}}$ (ЧЛОВѢКЪ) = $\overline{\text{Α}}$ νθρωπος (ἄνθρωπος)
7. $\overline{\text{ДΔДѢ}}$, $\overline{\text{ΔΔДѢ}}$ (ΔΑΒΙΔЪ) = $\overline{\text{Δ}}$ αβείδ (Δαβείδ)
8. $\overline{\text{НЛѢ}}$, $\overline{\text{НСЛѢ}}$ (ИЗРАИЛЪ) = $\overline{\text{Ι}}$ ηλ, $\overline{\text{Ι}}$ σλ (Ἰσραήλ)
9. $\overline{\text{НМѢ}}$, $\overline{\text{НЕМѢ}}$, $\overline{\text{ΕΛМѢ}}$, $\overline{\text{НΕΛМѢ}}$, $\overline{\text{ННΛМѢ}}$, $\overline{\text{ΕΡМѢ}}$, $\overline{\text{ΕΡСМѢ}}$, $\overline{\text{ΕΡСΛМѢ}}$ = Ἱερουσαλήμ

³⁾ Viz: Žaltář Frašćićův, Slavia II, 304 násl.

⁴⁾ V rukopiscch cyrilicí psaných, zejména u Rusů, se zachovávaly staré tradice o krácení slov do dob nejpozdějších; viz o tom u *Jagiće*: Codex slovenicus rerum grammaticarum, Petropoli 1896. Krácení v rukopisech hlaholských, zejména v mladších rukopisech období charvátsko-hlaholského, je vesměs založeno na vzorech latinských.

⁵⁾ Slavia IV, Kratice „Nomina sacra“ u crkvsl. rukopisima, 238 násl. a 485 násl.

10. а 11. $\bar{\text{н}}\bar{\text{с}}\bar{\text{ъ}} - \bar{\text{х}}\bar{\text{с}}\bar{\text{ъ}}$ ($\bar{\text{н}}\bar{\text{с}}\bar{\text{о}}\bar{\text{у}}\bar{\text{с}}\bar{\text{ъ}} - \bar{\text{х}}\bar{\text{р}}\bar{\text{ы}}\bar{\text{с}}\bar{\text{т}}\bar{\text{ъ}}$) = $\bar{\text{и}}\bar{\text{з}} - \bar{\text{и}}\bar{\text{з}}$

12. $\sigma\eta\tau$ ($\sigma\eta\eta\tau$) = $\bar{\upsilon}_5$ ($\upsilon\acute{\iota}\acute{o}\varsigma$)

13. $\text{сѣхъ (сѣхъ)} = \sigma\eta\rho$ (σωτήρ)

14. $\text{крѣтъ, кѣтъ, крѣтъ}$ (крѣстѣ) = σταυρός

15. $\overline{\mu\tau\eta}$ ($\mu\alpha\tau\eta$) = $\mu\eta\rho$ ($\mu\eta\tau\eta\rho$).

K uvedeným zkratkům přidává dr. Čremošník druhou řadu slov a zkratků, sestavených na základě rukopisů staroslověnských, jak se krátila nejspíš podle vzorů latinských. Jsou to:

1. сѣтъ (свѣтъ)
2. црѣкы (црѣкы)
3. глаголи (глаголати)
4. црѣ (цѣсарь)
5. дѣлъ, дѣлъ (дѣла)
6. апѣлъ, апѣлъ, апѣлъ (апѣстолѣ)
7. срѣце, срѣце (срѣдце)
8. блѣгнѣ, блѣгнѣ, блѣнѣ, блѣнѣ (благословѣнѣ)
9. вѣла, вѣла (вѣла)
10. прѣкъ (прѣрокѣ)
11. мѣкъ, мѣникѣ (мѣчѣникѣ -ица)
12. мѣстъ, мѣстъ (мѣла)
13. мѣтъ (мѣла)
14. епѣтъ, архѣпѣтъ (епѣскопѣ)
15. ѡзѣкъ, ѡзѣци (ѡзѣкѣ)
16. пѣтъ (пѣла)

Další zkratky nejspíš podle vzorů latin- ských

Tuto řadu však můžeme rozmnožit některými příklady i z epochy makedonské.

Dr. Čremošník totiž se nezmiňuje o zkratkách v nadpisech jednotlivých statí a i v textu některých kodexů hlaholských epochy makedonské. Tak se zkracují důsledně v kodexu Assemanově slova: глава (гла), лѣто (лѣ), памѣть (па), мѣсяць (мѣ, мѣн), милосръдѣ (мѣрдѣ a pod.); не (недѣла l. 6^v), по (понедѣльникъ 7^v), къ (въторъ-

никъ 8^r), срѣ (срѣда 8^v), чѣ (четврѣтъкъ 9^r), пѣ (пѣтъкъ 9^v), сѣ (сѣбота 10^v). V ev. Mariinském a Assem.: з—к (зачѣтъкъ—конѣць), v Zografu: кон (коц) — зач a j. Tentýž zkratek se čte i v Euchologiu Sinajském: до кнѣца (v Služebniku 1 b ř. 19); tamtéž čteme několi-
 likrát zkratek дн = днѣконѣ; о хѣ = о Христѣ; кѣко = кѣдыко;
 кѣ ннѣ = кѣ тѣннѣ.

II.

Tato zásoba zkratek dvou prvních období hlaholského pís-
 mectví se valně rozmožila v období třetím — charvátsko-hlaholském;
 zde ovšem jistě nejvíce působením vzorů a předloh la-
 tinských (v liturgických knihách západního obřadu). Nepotřebuji připomínat, že zkratky předešlých ob-
 dobí zůstávají celkem v užívání i dále: jsou beztoho, zejména pokud
 se první řady týče, dědictví nejen z periody minuskulní, ale i z ob-
 dobí mnohem starších.

Zkratky vlastní
 období charvát-
 skohlahol.

V příčině zkratek, kterých začala užívat perioda charvátsko-
 hlaholská, je užitečné upozornit a zdůraznit to, co Gardthausen
 (Gr. Palaographie II 333) výslovně připomíná o počtu a rozsahu,
 v jakém se krátilo v období řecké minuskule. Podle něho vše zá-
 viselo na písaři samém, který ovšem musil vědět, co smí od čte-
 nářstva předpokládat. Jinak krátil matematik, jinak gramatikář,
 jinak právník a v našem případě jinak liturgista a písař textů
 posvátného obsahu. Při této volnosti není divu, že jsou mnohé
 zkratky o sobě dvojsmyslné a že o jejich smyslu rozhoduje jediné
 souvislost. Vypočítávat zde všechny zkratky, jako jsme uvedli z ob-
 dobí předcházejících, bylo by velmi nesnadné a namnoze zbytečné,
 učinil jsem to jinde;⁶⁾ zde uvedu pro přehled hlavní způsoby a druhy
 krácení, při čemž připojím vždy několik nejobvyklejších ukázek.

1. V prvních obdobích se celkem málo krátilo „komolením“ slov
 (per suspensionem). Podle Gardthausena (l. c. II 325) se tímto způsobem krátilo hlavně v předkřes-
 ťanském starověku; Capelli⁷⁾ však uvádí mnoho zkrat-
 ků i tímto způsobem z paleografie latinské i z dob křesťanských.

a) komolením
 slov (per sus-
 pensionem)

⁶⁾ Viz můj čl. Die Nomenklatur in den kroatisch-glagolitischen liturgischen Büchern (Archiv f. sl. Philologie XXIX, 550—580).

⁷⁾ A. Cappelli, Dizionario di abbreviature latine ed italiane, Milano, 1899, str. XII násl.

Z rukopisů hlaholských lze uvést zkratky i tohoto druhu: $\overline{\text{ан}}$ (Brev. I Vrb. 53) = $\overline{\text{антипона, антипони}}$; $\overline{\text{доу}}$ (Brev. Vat.-illir. 5, 243) = $\overline{\text{доуплѣ}}$, duplex; $\overline{\text{омн}}$ (Brev. Vrb. II 213) = $\overline{\text{омилитѣ}}$; $\overline{\text{орц}}$ i jinak = $\overline{\text{орациѣ}}$ (Mis. Vrb. I 177); $\overline{\text{пс}}$ = $\overline{\text{псалѣмѣ}}$ (Mis. Kukuljevićův, zlom. Londýnský) a j.

2. Mnohem častější je ovšem krácení „stažením“ slov (per contractionem). Tento způsob jsme viděli již v předešlých obdobích a užívalo se ho hojně v rukopisech řeckých i latinských. Sem patří všecky uvedené zkratky z hlaholských rukopisů dvou prvních období uvedené výše pod čč. 1—31. K těmto přistoupilo mnoho nových zkratků v období charvátsko-hlaholském. Tak na př. často se vyskytující slovo z hebrejštiny přejaté אֱלֹהִים, b) stažením slov (per contractionem) אֱלֹהִים = אלהים Brev. Nov. I 234; אֱלֹהִים, אֱלֹהִים = אֱלֹהִים, אֱלֹהִים אֱלֹהִים cod. Paris. 11 fol. 4 a j.; אֱלֹהִים = אֱלֹהִים Mis. Vrb. I 258, jinde אֱלֹהִים Mis. Vat. illir. 8, 166 a j.

Třetí způsob krácení slov je krácení pomocí *nadřádkových* písmen (per litteras superpositas); tyto nadřádkové litery se píší obyčejně pod titlou nebo prostě bez ní. Ani tento způsob není v rukopisech hlaholských nic nového; byl znám a hojně se ho užívalo i v kodexech řeckých a latinských. V hlaholských rukopisech ho užívá hustě kodex Assemanův nejen v nadpisech, ale i v textu. V Zografu ho čteme v postranních poznámkách. Také v Euchologiu Sinajském a sice v „služebniku“ se čte tento způsob i v textě; mimo zkratky výše uvedené je to zejména zkratek ⲙⲙⲁ , což značí ⲙⲙⲁ ϣⲉⲕⲧ . V slovanských rukopisech hlaholských mohly tu být východiskem zejména dvě litery a sice ⲟ , ⲱ , které se v původní hlaholici psaly velmi nízké a tak snadno mohly vést k tomu, že se psávaly nad příslušnou samohlásku.

Za příklad uvedu zde tyto nejdůležitější zkratky: $\text{Ѣ} = \text{ѢИТАТОРИѢ}$ z lat. *invitatorium* (srov. I Brev. Vrb. 7 ѢИРИЮ), II Brev. Vrb. 101 ѢИРИѢ); $\text{ѦР} = \text{ѦРАШѢ}$ z lat. *versus* (ѦРИ Brev. Vrb. III, 160, 183 a j.); $\text{КП} = \text{КАПИТОУЛѢ}$ z lat. *capitulum* (I Brev. Vrb. 7); $\text{МА} = \text{МАТОУТИНА}$ z lat. *matutinum* (I Brev. Vrb. 23, 43); již známé $\text{ОР} = \text{ОРАЦИѢ}$, $\text{ОМ} = \text{OMILIA}$; $\text{РѢ} = \text{РѢШПОНѢ}$, *responsorium* (I Brev. Vrb. 9); ПѢ , ПѢНѢ (I Mis. Vrb. 2, II Mis. Vrb. 114); ЧН , $\text{Ч} = \text{ЧѢТЕНИЕ}$ (kod. Paříž. 190 a j.).

dříve méně obvyklým; na př. $\overline{мѣ}$, $\overline{мѣѣ}$, $\overline{мѣѣн}$; $\overline{мѣтнѣ}$ ($\overline{милостнѣ}$), $\overline{гѣѣ}$ (= $\overline{глаголѣѣѣ}$), $\overline{сѣѣ}$ (= $\overline{словаѣѣ}$) a j.

Nad všechno pak vynikají jisté zkratky v tomto rukopise, které bychom mohli nazvat spíše úmluvnými značkami (konvenčními) nežli opravdovými zkratkami. Takové jsou: $\overline{ѣ}$ ($\overline{дѣѣ}$) Zkratky 49₉, 88₂₈; $\overline{ѣ}$ ($\overline{добро}$) 131₁, ale i $\overline{домѣ}$ 44₁₁; $\overline{ѣ}$ ($\overline{земля}$) (značky) 23₁; $\overline{ѣѣ}$ ($\overline{земляѣ}$) 116, $\overline{ѣн}$ ($\overline{землян}$) 8₁, $\overline{ѣю}$ ($\overline{земляю}$) 24₁₃; konvenční $\overline{ѣ}$ ($\overline{ѣѣ}$) 141₇; $\overline{ѣ}$ ($\overline{люди}$) 3₇; 105₄₈; $\overline{ѣѣ}$ ($\overline{людиѣѣ}$) 3₉; $\overline{ѣѣ}$ ($\overline{нашиѣѣ}$, $\overline{намаѣѣ}$) 32₂₀ též na 115; $\overline{ѣ}$ ($\overline{слова}$) 26₅, $\overline{сѣѣ}$ ($\overline{словаѣѣ}$) 116. Důsledně užívá též zkratků známých odjinud $\overline{ѣ} = \overline{сѣѣѣ}$, $\overline{ѣѣ} = \overline{ѣѣѣѣ}$.

Z uvedených ukázek je vidět, že tyto texty může číst jedině ten, komu je znám obsah odjinud. Připomenou nakonec, že v charvátsko-hlaholském písmě kursivním je zkratek a svaznic celkem málo.

TITLY, ROZDĚLOVACÍ ZNAMÉNKA, ČÍSLICE, PŘÍ-
DECHY A OSTATNÍ NADŘÁDKOVÉ ZNAČKY.

1. *Titly*. V předešlé kapitole byla řeč o tom, že při krácení slov, ať tím nebo oním způsobem, užívali písaři hlaholští, po způsobu rukopisů řeckých a latinských, nadřádkových čárek, **Titly** (τίτλοι, tituli) jimiž bylo dáno na srozuměnou, že slovo je zkráceno.

Tyto nadřádkové čárky neboli titly (τίτλος, titulus) mají od prvopočátku rozmanitou podobu. V nejstarších rukopisech období moravsko-pannonského a makedonského se celkem srovnávají v tom, že titly nad písmeny nadřádkovými bývají obyčejně oblé (⌒, ⌔), kdežto ostatní jsou hranaté: ⌒, ⌔, ⌒, ⌔. Ale ani toto pravidlo není bez výjimky; na př. v ev. Ochridském vidíme titly hranaté i nad písmeny nadřádkovými: $\overline{\text{H}}\overline{\text{E}} \overline{\text{E}}\overline{\text{K}}\overline{\text{A}} \overline{\text{Γ}}\overline{\text{Λ}}\overline{\text{A}} \overline{\text{H}}\overline{\text{Θ}}\overline{\text{A}}$. Totéž bývá někdy i v kodexu Assemanově a j. V památkách charvátskohlaholských, ještě v zl. Vídeňských, znamenáme titly hranaté jako dříve (—), ale v rukopisech s písmem ostře hranatým bývají titly již oblejší (podobně jako apostrofy): ⌒, ⌔, ⌒, ⌔, ⌒.

2. *Rozdělovací znaménka*. Také rozdělovací znaménka celkem napodobují v rukopisech hlaholských praktiky řecké. Není tu ovšem stálého pravidla, ano můžeme říci, že snad **Rozdělovací** **znaménka** každý písař nebo škola měla způsob svůj, takže někdy, jak uvidíme níže, lze z těchto na pohled vedlejších a nepatrných věcí usuzovat o písaři samém nebo jeho škole.

V ll. Kyjevských v první modlitbě (l. 1v) rozděluje písař jednotlivé věty dvěma tečkami (:), konec odstavce označuje pěti tečkami (:::). Tamtéž na konci druhé modlitby jsou dvě tečky (:) obvyklé v rukopisech řeckých (Wattenbach, Anleitung 120), jednotlivé věty odděluje tečkou jednou (·); totéž je i v následující prefaci. Na l. 2r v první a druhé modlitbě užívá dvouteček (:) jak k dělení vět tak na konci odstavce. Na l. 2v dělí věty jednou nebo dvěma tečkami a konec odstavce označuje třemi (:·). Je tedy v rozdělovacích znaménkách již v nejstarší památce hlaholské veliká pestrost.

V čtvero-ev. Zografském se oddělují jednotlivé věty tečkou uprostřed nebo nahoře; odstavec je zakončen dvěma i více tečkami (:, ::) i jinak : ÷ · V kodexu Mariinském se oddělují věty jednou tečkou

uprostřed, odstavce obyčejně několika tečkami (·:·). Žaltář Sinajský klade nejen na konci jednotlivých veršů ale i na rozhraní vět téhož verše vodorovnou čárku s dvěma tečkami (·:·).

Písař Euchologia Sinajského odděluje věty jednou tečkou uprostřed, na konci odstavce píše ·/, také ne neznámé v rukopisech řeckých. Tento způsob obvyklý jedině v řečeném Euchologiu, a sice v obou jeho částech, prozradil nebo lépe řečeno potvrdil mimo jiné, že i lístky „Služebniku“ jsou součástí celého Euchologia.¹⁾

Kodex Assemanův užívá při zakončení odstavce kromě teček i „paragrafu“ t. j. vodorovné linky, kterou obyčejně spojuje s tečkami (·:·—). V zl. Vídeňských vidíme na konci odstavce ≡ ≡; myslím, že i toto znamení vyšlo z řeckého „paragrafu“.²⁾ Rukopisy charvátsko-hlaholské i pozdější doby podržely při rozdělování vět tečku, kterou píší obyčejně uprostřed, a k zakončení odstavců zejména větších užívají bohatějších značek, které snad vyšly z řecké „koruny“.³⁾

3. *Číslice*. Jako v řečtině označují se číslice i v rukopisech hlaholských literami, které se rozeznávaly od ostatních písmen jednou nebo více tečkami po stranách a čárkami (titlami) nebo i bez jedné z nich. Příklady máme již v 11. Kyjevských: ·Ě· (l. 3r, 7v), :ǣ:· (l. 4v), ·ǣ· (l. 5r), ·ǣ· (l. 5v) atd.

V číslech 11—19 se píší v nejstarších památkách jednotky před desítkou; tak na př. v evang. Mariinském (Luk IX 17) čteme κομη(!) Ě ǣ; v ev. Zografském κομη δ̄κα ηα δεκατε.

V kodexu Assemanově máme jistou zvláštnost, opět podle vzorů řeckých, že píše třebas dvě titly (Gardthausen l. c. II 302). Písař tohoto kodexu psává, byť i ne důsledně, nad jednotkami titlu jednu, nad desítkami dvě a nad stovkami i tři titly; tak na l. 24r ǣǣ (bez teček) = 89; na l. 49v ǣ = 50; ale na l. 51v ǣǣ = 54. Na l. 49r ǣǣǣ = 224, ale na l. 71r ǣǣǣ = 227 nebo na l. 23v ǣǣ = 102, vesměs bez teček.

V evangeliu Ochridském vidíme nad jednotkou i nad desítkou titly dvě (ǣǣ = 18). Titly se kladly na každou literu zvlášť nebo mohla být jedna titla společná i více číslicím, jak tomu bývá zejména v pozdějších rukopisech charvátsko-hlaholských.

4. *Přídechy* a jiné podobné značky. V nejstarší hlaholské pa-

¹⁾ Viz: *Nachtigal*, *Razprave* II, 231—232.

²⁾ *Wattenbach*, *Anleitung z. griech. Palaeographie*, 120.

³⁾ Κορωνίς: ̄, ̄, ̄, ̄; tamtéž 120.

mátce v ll. Kyjevských znamenáme, že se tu zřejmě rozeznávají dvě značky obdobné řeckým přídechům, a sice v jejich nejstarší podobě: $\neg$ (p. mírný, spiritus lenis), a $\vdash$ (p. drsný, s. asper). V ll. Kyjevských se píše $\neg$ v násloví nad *e* (jednou i nad *jě* a někdy nad *a*); $\vdash$ nad *o*, *u*, *i*. Tyto značky ovšem neměly zde týž význam jako přídechy řecké, ale také nebyly pouhým napodobováním řecké grafiky. Zdá se, že značka $\neg$ vyjadřovala měkkou výslovnost hlásky *e* (*jě*), kdežto druhou značku $\vdash$ psali nad samohláskami, které tuto měkkou výslovnost neměly.⁴⁾ V středosloví není již ani tato památka důsledná v označování přídechů.

Obdobně jako v ll. Kyjevských označují se přídechy i v Euchologiu Sinajském; tu však je již pozměněn jednak tvar těchto značek ($\wedge = \neg$, $\vdash = \vdash$)⁵⁾ a mimoto píše se tu přídech i na samohlásce v středosloví, kdekoli přichází po jiné samohlásce. Také v žaltáři Sinajském znamenáme podobné označování přídechu jako v Euchologiu.⁶⁾

V čtvero-ev. Zografském jsou podle Jagiče⁷⁾ značky dvě; jedna jako řecký přídech drsný a druhá jakýsi polokroužek. I tato znaménka se tu kladou nad samohláskami v násloví a v středosloví za týchž okolností, jako bylo řečeno výše. O kodexu Mariinském praví Grunskij,⁸⁾ že je v něm snad vidět jen ubohé zbytky grafické soustavy, kterou zachovával písař v ev. Zografském.

V kodexu Assemanově je vidět, podle nového faksimilovaného vydání, nadřádkové značky tři. S Črnčicem vidím tu řecký přídech drsný, dále ř. gravis a mimo to častěji i tečku, není-li tato jen velmi krátký gravis; pak bychom měli i zde opět jen *dva* znaky. Těchto značek však, jak se zdá, užívá písař bez rozdílu jednak nad samohláskami v násloví, jednak v středosloví, ovšem následují-li

⁴⁾ *Nachtigal*, *Razprave I*, 156 násl.

⁵⁾ *P. Lang* ve své studii o Euchologiu Sinajském rozeznává tři nadřádkové značky (*Jazykověd. rozbor Euchologia sinajského*, str. 50), *Jagić* v reprodukci dvou textů Euchologia jich rozeznává sedm (Глаголическое письмо 235). Prof. *Nachtigal*, jehož se tu přidržuji, přestává na dvou řečených značkách. Viz jeho *Razprave II*, 235 násl.

⁶⁾ *Grunskij*, Киевские Глаголическіе листки, 24.

⁷⁾ Tak aspoň tvrdí *Jagić* v úvodu k vydání kodexu zv. Zografského str. VII, ale v pozdějším přepise téhož textu jich užívá více (4); viz Глаголич. письмо, str. 232.

⁸⁾ Киевские глаголич. листки, 26.

po jiné samohlásce. Téhož háčku (˘) neboli polokroužku a i čárky (ˊ) užívá písař i jako apostrofu místo jeru, stavě jej někdy dále od místa, nežli kde bychom jej čekali (na př. na l. 52 v (ⲟⲁⲣ˘ⲛ) ⲁⲁⲃ˘ⲉ.

Jindy píše tato znaménka (kterékoliv z nich), kde bychom jich vůbec nečekali, tedy ani v násloví nad samohláskou ani v středosloví po jiné samohlásce ani jako zástupce jeru; na př. na l. 65r ve slově ⲙⲁⲛⲁⲛⲁⲛⲁⲛⲁ. V takových případech hledal Črnčić v nich značky *přízvuku* v souvislosti s přízvukem čakavským; ovšem marně, srov. na př. slovo ⲙⲁⲛⲁⲛⲁ⁹⁾ (na l. 59r, ř. 17).

Značky přízvuku
a délky

Také prof. V. Vondrák vidí v ll. Kyjevských kromě značek obdobných s řeckými přídechy i značky vyjadřující *délku a přízvuk*,¹⁰⁾ opět v souvislosti s t. zv. Frizinskými památkami a se staroněmeckou grafikou. Naproti tomu německý fonetik Ed. Sievers¹¹⁾ odmítal domněnku, že v nadřádkových značkách Kyj. l. lze viděti »akcenty«, rovněž jim nepřičítal význam metrický, nýbrž soudil, že znázorňují hudební stránku přednesu, melodii věty, na způsob neum. Ale v provedení melodického rozboru (»Schallanalyse«) Kyjevských listů je Sievers velmi subjektivní.

Důležitější pro výslovnost byly háčky neboli značky přídechům a apostrofům podobné, jimiž se naznačovala *měkká* výslovnost souhlásek, jako: ⲛⲏⲕⲁ, ⲕⲟⲗⲁ, ⲙⲟⲣⲉ a j. Nejdůležitější je v té příčině ev. Zografské, které užívá ˘ mimo uvedené ⲛ, ⲁ, ⲣ, někdy i při ⲕ a ⲭ (ⲛⲁⲕⲭⲁⲛⲁ Luc. 19, 8), toto pod vlivem řecké výslovnosti; jindy i z neznámého důvodu (ⲧⲣⲣⲟⲩ Luc. 10, 14). Značky měkké výslovnosti souhlásek sluší ovšem rozeznávat od apostrofů ve skupinách souhlásek, které psali písaři, zejména mladších památek, někdy zcela libovolně.

Značky měkké
výsl. souhl.

⁹⁾ Slovo vino má v čakavském nářečí přízvuk na poslední.

¹⁰⁾ V. Vondrák, O původu Kijevských listů a Pražských zlomků, str. 6 násl. opravuje prof. Karinského, který viděl v nadřádkových značkách jen přízvuk, a praví: „Na všechny způsob můžeme říci..., že jednoduchá čárka znamená *přízvuk*, oblouček či stříška *délku*“. Na str. 9: „Pouhá čárka naznačuje přízvuk a sice jako v staroněmeckých památkách a i řeckých obyčejně na krátkých slabikách. Přízvuk ten, jak je zde v Kijev. listech označen, odpovídá pravidelně nynějšímu slovinskému...“ Na str. 18: „V Kijev. listech nalézáme, že se píše oblouček jako znamení délky na poslední slabice otvorem dolů, na jiných slabikách otvorem nahoru.“

¹¹⁾ Ed. Sievers, Die altslawischen Verstexte von Kiev und Freising (Leipzig 1925).

DÍL II.

PAMÁTKY HLAHOLSKÉHO PÍSEMNICTVÍ
A JEJICH PALEOGRAFICKÉ
ZVLÁŠTNOSTI

OBDOBÍ MORAVSKO-PANNONSKÉ.

Vážnost a důležitost památek tohoto období pro paleografii slovanskou. — Listy Kyjevské. — Jejich paleografické zvláštnosti. — Zlomky Pražské. — Jejich grafická stránka.

V otázce o povaze jazyka staroslověnského (cyrillomethodějského) byla pronesena a hájena teorie o jazyku „*pannon-ském*“ neboli o jazyku Slovanů pannonských (Kopitarem a Miklosichem); této domněnky se ovšem dnes nikdo nedrží, staroslověnština vznikla z makedonského nářečí bulharského, ale přes to má období „pannonské“ pro slovanské písemnictví a pro paleografii slovanskou veliký význam (srov. V. Jagić, *Enstehungsgeschichte d. kirchsl. Sprache*² §§ 23, 24, 28, 29, 38—41). Od písma památek tohoto období vycházíme, pro jeho majuskulní ráz, jakožto od základního, nejstaršího známého typu hlaholského písma.

1. *Listy Kyjevské*. Z této doby (z X. stol.) pochází především dosud snad nejstarší knižní památka písemnictví cyrilomethodějského, známá pod jménem „ll. Kyjevské“, majetek Duchovní akademie v Kyjevě.¹⁾ Je to 7 lístků pergaménových, rozměrů asi 15 × 11·5 cm; jejich písmo je rázovitá hlaholská uncíála. První strana 1r listu je psána jinou mladší rukou, písmem poněkud odchylným; obsahuje část epištoly (Rom. 13, 11—14, 3) a modlitbu k P. Marii, celkem na dvacetisedmi řádkách s textem po pravé straně poněkud přiřiznutým.

Listy Kyjevské

Ostatní listy 1v—7v kolísají v počtu řádek od 22—25; i tu je hořejší řádka textu poněkud oříznuta na listech 3v—4r, 4v—5r. Podle písma se zdá, že l. 1v—2v do sedmé horní řádky psala jiná ruka nežli písmo ostatní. Text všech těchto listů je liturgický; je to část sakramentáře Gregoriánského neboli misálu, jehož latinský originál, asi ze VII. stol., byl nedávno zjištěn v příbuzné předloze kodexu kapitulní knihovny v Padově (sign. D 47)²⁾. Po stránce

¹⁾ První seznámil slovanské učence s touto památkou I. Sreznevskij na sjezdě archeologů v Kyjevě r. 1874; týž podal o nich úplnou zprávu i s textem ve sbírce „Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ“, Спб. 1876. Další zprávy a studie o této památce viz na str. 118.

²⁾ Viz C. Mohlberg, *Il messale glagolitico di Kiew (sec. IX) ed il suo prototipo romano del sec. VI.—VII.* v časopise *Memorie della pont. accademia ro-*

hláskoslovné je tato památka pozoruhodná svými bohemismy; za praslovanské *tj* a *dj* má československé *c* a *z*: насыщени огръджѣтѣ
nasyceni, ogrjėdɔcja,

о томъзе подазъ; *za stj* má *šč* защити очищення
zaščiti, očiščenie a pod.³⁾

Nás zde zajímá především majuskulní ráz všech liter textu. Kromě toho upozorňuji na zvláštnosti, jimiž se liší písmo Kyjevských ll. od nejstarších památek následující epochy makedonsko-bulharské; jsou to zejména tyto:

Jejich paleografické zvláštnosti

- a) Písmena ѿ a ѡ, někdy také ѿ, nedosahují výšky ostatních liter.
- b) Oba znaky za polohlásky ѿ, ѿ jsou psány na osnově litery ѿ a to značně nachýlené nalevo.

c) Litera „u“ se skládá ze dvou volně vedle sebe stojících ѿ ѿ (l. 1 v), nebo ѿ ѿ (l. 3 v) podobně jako u Cloze anebo co je ještě pozoruhodnější, ѿ ѿ t. j. z písmene ѿ a z ižice ѿ.

d) Druhá část znaku za nosovky, která zřejmě označuje nosovou výslovnost předcházející samohlásky, nerovná se velikostí přední části litery: ѿѿ, ѿѿ, ѿѿ.

Velmi podrobně si všímali prof. V. Vondrák,⁴⁾ Grunskij,⁵⁾ Ka-

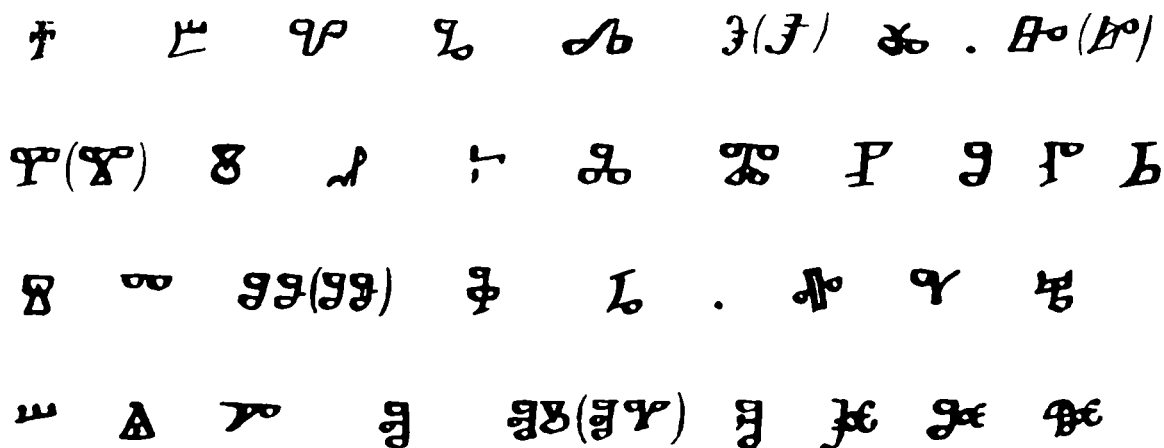
mana di archeologia, vol. II, Roma 1928; srov. též můj čl.: Kyjevské listy a jejich latinský (římský) originál stol. VI—VII v „Bratislavě“ 1930, 521—527.

³⁾ *Sreznevskij* na základě těchto bohemismů přičetl tuto památku k redakci *moravské* neboli československé, ke které se obyčejně ll. Kyjevské počítají. Srov. Свѣденія и замѣтки... Спб. 1871, LXXIII 490—3 i Труды III-го археолог. съѣзда, Кіевъ 1878, 269—76. — *Geitler* míní, že vznikly v Makedonii (*Die slav. u. albanes. Schriften* 153). — *V. Jagić* opravuje mínění *Geitlerova* a klade Kyjevské ll. do počtu památek československých (československo-moravských). Viz jeho *Glagolitica, Würdigung neuentdeckter Fragmente, Denkschriften d. A. d. W.*, Wien 1890. — Prof. *Vondrák* myslí, že tato památka původně vznikla u pannonských Slovinců někde u Blatného jezera, zmíněné bohemismy že se dostaly do ní teprve od přepisovače Čecha; poslední přepis vznikl někde na půdě srbsko-chorvátské (тоузимъ místo česk. cuzim). Viz jeho spis „O původu Kijevských listů a Pražských zlomků“, V Praze 1904, 4—5. Také prof. *Budilovič* měl za to, že Kyjevské ll. vznikly někde na jihu, při Jaderském moři a že je psal nějaký Čech nebo Slovák, ale *Jagić* vyvrátil jeho domněnku v „*Starinách*“, XXXV. V poslední době také prof. *Durnovo* uznává, že autorem Kyjevských ll. mohl být Čech, v jehož jazyce byly ještě hlásky nosové místo čistých samohlásek (*Slavia* I, 1922, 219—227).

⁴⁾ „O původu Kijevských ll.“... str. 7 násl.

⁵⁾ Čl. *N. Grunského*, Къ исторіи удареній въ памятникахъ древнецерковно-славянскаго языка, (Рус. Филол. Вѣстникъ XLV, 32—34).

Jednotlivá písmena mají v Kyjevských ll. tuto podobu:

Jak je vidět, chybí v tomto seznamu znak pro „*dz*“ (⚡) a znak za dlouhé „*o*“ (⓪); písmeno *z* tu přichází zcela zřejmě dvakrát, jak bylo řečeno, ve spojení s *a* v platnosti hlásky „*u*“.⁸⁾ Litera *æ*, obdobně k prostému *a*, platila za *e* i za *j**e*; znak *œ*, který nalézáme v některých památkách období bulharského, původní azbuka hlaholská asi neznala. Pokračováním této nejstarší epochy na půdě domácí jsou zlomky Pražské.

⁶⁾ *N. Karinskij*, Объ удареніяхъ во кіевскихъ глаголическихъ отрывкахъ, Извѣстія рус. языка VI, 3, 281 nâsl.

⁸⁾ Na l. 2v ve slově $\sigma\upsilon\pi\lambda\acute{\alpha}\nu\eta\eta\varsigma$ ve čtvrtém ř. zdola, a na l. 6r ve slově $\chi\sigma\tau\acute{\iota}$ ($=\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon$) v 11. řádku shora; příklady takového „u“ v následujících slovech: $\tau\rho\omicron\epsilon\omicron\mu\omicron\upsilon$ a $\nu\alpha\iota\sigma\epsilon\mu\omicron\upsilon$ (ř. 12 tamtéž) jsou méně jasné.

r. 1855 prof. K. Höflerem v kapitolním archivu metropolitním v Praze, kde se dosud chovají. Podobně jako v ll. Kyjevských jsou i v zlomcích Pražských některé bohemismy: *c a z* (za původní *tj, dj*): *хвалѣцнмъ, розъ-стро*; místo *шт* píše *шч*: *соуднишчн*. Původní *ж* (*q*) četl písař jako *u*, píše: *боудѣтъ, помнажи*; za úzkou nosovku (*ѣ*) píše české *a* (*ja*): *оудариша, възложиша, та (тѣ)*.

O původu Pražských zlomků nebylo dlouho u slovanských filologů shody ani v příčině místa, ani kdy byly napsány. Šafařík (*Glagolitische Fragmente*, 59) mluvil obecně o území česko-moravsko pannonském. Prof. Pastrnek vylučuje Slovensko (ČČM, 1894, 68 násl.), V. Oblak (*Archiv fslPh* XVIII 106) připouští i to. Geitler se domníval, že jak Kyjevské ll. tak i Pražské zlomky vznikly v Makedonii (*Die Alban. und Slav. Schriften* 188); Budi- lovič je kladl k Jaderskému moři. Prof. Jagić však má za to, že Kyjevské ll. i Pražské zl. vznikly v Čechách a uvádí je ve spojení se slovanskou liturgií v klášteře sázavském (*Entstehungsgeschichte* 106). Také prof. Vondrák po důkladném rozboru hláskoslovném dospěl k závěru, že Pražské zl. byly napsány na území českém (*O původu Kijevských listů a Pražských zlomků*, 64).

Ale i co do věku se badatelé značně rozcházejí. Šafařík kladl Pražské zl. do IX.—X. stol. (862—950; viz *Glagolitische Fragmente*, 61); Oblak do XII. stol. (*AfslPh*. XV. 359). Makušev je odsunul do stol. XIII.—XIV. (*Филол. Записки*, 1877 IV. 17): s ním poněkud souhlasil i Lamanskij, který je položil na konec XIII. stol. (*Извѣстія о. р. языка и слов.* 1901, IV 339). Prof. Vondrák, soudě podle grafických zvláštností, které se v nich zachovaly, připouští, že první zlomek mohl být psán v druhé polovici a druhý již v první polovici XI. stol. (l. c. 75).

Nás zajímá nejvíce stránka grafická. První list je palimpsest, jehož spodní setřené písmo byla rovněž hlaholice, větší nežli vrchní, a jak se domnívá Vondrák, podobná písmu listu druhého. Druhý list, jak bylo řečeno, je starší. To je vidět na písmě samém; můžeme o něm říci, že tu máme ještě veskrze písmo uncialní, neboť se tu nečiní rozdíl mezi majuskulemi a minuskulemi, jak to vidíme na listě prvním. Také celkový ráz písma druhého listu je hrubší nežli na listě prvním. Praví-li Šafařík o prvním listě: *Die Schrift verrath im Allgemeinen eine leichte ausgebildete Hand* (l. c. 47),

rozumí se to vzhledem k staršímu písmu listu druhého, který psala ruka těžká, neumělá.

Z jednotlivostí a zvláštností sluší uvést zejména tyto:

a) Podobně jako v ll. Kyjevských nedosahují písmena ϖ a ω výšky ostatních liter a to v obou listech, tedy nejen v starším, ale i v mladším písmě. Jejich stránka grafická

b) Také znaky za polohlásky se píší v II. listě celkem podobně jako v ll. Kyjevských, t. j. na osnově písmene *o* a nakloněné, kdežto v I. listu stojí již zpříma. Při tom, jak již prof. Vondrák poznamenal, vychází u staršího písma petlice z horní, v mladším písmě z dolní části písmene.

c) Hláška „u“ se píše na druhém listě vždycky jako v ll. Kyjevských, t. j. jako dvě samostatná *o*, z nichž druhé je opatřeno chvostíkem; v listě I. se to vždy již nezachovává. Někdy ovšem se píše i zde po staru (ѣѣ), na př. v ř. 6 zdola ve slově $\mu\eta\rho\sigma\upsilon$, ale hned vedle ve slově $\sigma\upsilon\tau\rho\rho\kappa\upsilon\zeta\eta\eta\iota$ jsou již obě písmena ѣ sražena.

Jiná zvláštnost je u písmene *э* (e). I to se píše v II. listě podobně jako v ll. Kyjevských proťaté dvěma příčkami; na l. I., tedy v písmě mladším, je opatřeno již jen jednou linkou příční. Jakási podobnost staršího písma Pražských zlomků s kodexem Zografským a Mariinským a i se žaltářem Sinaj., podle prof. Vondráka, je v tom, že se tu přetahuje *dolejší* příční čárka, kdežto v ll. Kyjevských přečnívá linka hořejší.

e) Za úzkou nosovkou (ę—ję) je v zl. Pražských rovněž znak jeden æ ; tak na př. na l. 1b ř. 13 ve slově $\text{ѡ}\text{Д}\text{р}\text{o}$; tamže v ř. 15 $\text{х}\text{в}\text{а}\text{л}\text{я}\text{ц}\text{и}\text{м}\text{ъ}$ a podobně.

Jiné menší odchylky pozorujeme ve psaní těchto písmen. Písmeno а se píše v obou listech nahoře zahrocené, kdežto v ll. Kyjevských je špičaté. Oblouček litery ѡ (s) není kruhovitý, spíše jako u Cloze elipsovitý, ano někde hodně zploštělý, jako useknutý. Totéž je vidět u písmen ѧ nahoře a u ѡ dole. Také písmeno ѧ se píše ne jako oblouk zakončený dvěma očky, spíše jako svislý sloupec, k němuž jsou obě oka přidělána. Všemi těmito tahy nabývá písmo ráz jakési kostrbatosti a ztrnulosti, jakou vidíme u památek charvátskohlaholských.

Mimo to je tu u některých liter jisté *zjednodušení*. Tak znak za úzkou nosovku se tu někdy píše jako dva obloučky hřbetem k sobě obrácené a pouze dvěma linkami proťaté æ ; viz na př. slovo

обидѣц (l. IIa ř. 13). Písmeno љ (č) je také v hořejší části zjednodušené vynecháním svislé linky a vespodu je hranaté (v IIa ř. 9 вечери, ř. 10 оученикомъ). Písmeni љ (ž) chybí jeden růžek; srov. IIa ř. 7 zdola възложиша.

Hranatý tvar písma bije do očí zejména u majuskulí listu Ia. Litera *t* se tu skládá ze dvou čtyřúhelníků spojených příčkou. Podobně písmeno *l* má petlici nasazenu na dvou čtyřúhelníkovitých sloupcích. Také písmeno *ѡ* je dole hranaté. Viz tab. V—VI.

OBDOBÍ BULHARSKO–MAKEDONSKÉ.

Prěslav a Ochrida, dvě literární střediska. — Odnož školy ochridské klášter Zografos na hoře Athoně. — Mnich Chrabr a jeho spis O písmenech. — Výčet památek a jejich obecné vlastnosti grafické.

Po smrti sv. Metoda r. 885 se utekli jeho žáci vypuzení z Veliké Moravy většinou na jih do Bulharska, odkud přišli; Kliment se uchýlil do jihozápadních krajín Makedonie, Naum pak na severovýchod, kde bylo sídlo královské Pliska a po ní Prěslav.¹⁾ Nauma zadržel car Boris v Plisce, kdež zůstal až do konce r. 893,²⁾ kdy odešel na místo Klimentovo,³⁾ kterýž se mezitím stal biskupem. Naumem založený klášter sv. Panteleimona v Prěslavě byl první slovanskobulharskou školou v severovýchodním Bulharsku jako Klimentova v Děvoli v krajině Kutmičevici v Makedonii.⁴⁾ Prěslav byl literárním střediskem učedníků Metodových nejen za Borise, ale i za jeho syna Simeona, který se k nim přidružil, když se vrátil jako mladý mnich r. 887 z Cařihradu. Sem a do té doby klademe pravděpodobně vznik písma, jemuž dnes říkáme „cyrilice“, jakož i původ nových staroslověnských textů Písma sv. i jiných, které se již v leccěms liší od textů moravsko-panonských.⁵⁾

Prěslav a
Ochrida, dvě
literární stře-
diska

¹⁾ Viz V. I. Zlatarski, История на първото българско царство, část 2, str. 239.

²⁾ Ior. Ivanov, Български старини, str. 52—55, 56—57.

³⁾ do Děvoli. Kliment se jmenuje biskupem Veličským (na př. v hláhol. kod. Assemanově, fol. 151^r: *Климентъ епископа величскаго*), řecky *ἐπίσκοπος Δρεμβίτζας* (s variantou *Δρεβενίτζας*) *ἦτοι Βελίτζας*, avšak výklad těchto jmen působí obtíže. Prof. Zlatarski (l. c. 272 násl.) uvádí jméno *Дѣрница* (ř. *Δρεμβίτζα*) s nynějším *Дебреще* neboli *Дебрище*, ves sev. záp. od Prilepu, a jméno *Белица* (ř. *Βελίτζα*) se jménem *Бѣлица* neboli *Кичевска Б.* jižně od Kičeva. Prof. *Sněgarov* míní, že jméno diecese Klimentovy souvisí s dolinou řeky Velice (pravého přítoku ř. Vardaru, která se zove v dolním toku Trěska) a že jeho diecese zaujímal kraje kyčevský a debrský, tedy asi to, co pozdější eparchie debrská. Důvodem je mu kromě jmen Velica a Debrca i okolnost, že sv. Kliment, podle svědectví delšího životopisu neboli legendy Bulharské, v Ochridě častěji býval a tu i zemřel; v X. stol. pak bylo okolí kyčevské spojeno s Ochridou (Viz jeho: *Българскиятъ първоучитель св. Климентъ Охридски*, София 1927, str. 92 násl.). Ostatní domnění v té věci viz u Zlatarského (l. c. str. 264 násl.).

⁴⁾ Zlatarski l. c. 243.

⁵⁾ Viz násl. poznámku.

O Klimentovi víme, že pokračoval v literární činnosti začaté sv. Konstantinem-Cyrilem a Metodem, a máme ne bez důvodu za to, že jeho škola jak po stránce jazykové, tak také pokud se týče písma, zůstávala věrna staré tradici hlaholské.⁶⁾ Ovšem, jak dokazují nejnovější objevy v Přeslavě, nebyla hlaholice neznáma ani ve východním Bulharsku, ale hlavní středisko hlaholice a hlaholského písemnictví byl kraj ochridský, eparchie Klimentova. I v Ochridě založil sv. Kliment klášter zasvěcený světcí téhož jména jako onen v Přeslavě (sv. Panteleimona). I zde se mnoho psalo a makedonská škola přivedla hlaholici na vrch rozkvětu a grafické dokonalosti. Vzor takového vyspělého písma hlaholského můžeme spatřovati v evangeliáři Assemanově. Životní sílu tohoto kulturního střediska můžeme vidět i v tom, že z něho vyšel jako odnož bulharský klášter Zografos na hoře Athoně, zal. v stol. XI,⁷⁾ a literární památky hlaholské nalezené jak na Athoně (čtveroev. Zografské a Mariinské) tak na Sinaji (Euchologium a žaltář Sinajský).

Zajímavé je pozorovat poměr neboli zápolení obou těchto bulharských škol. Jedna z nich západní (makedonská) žila hlavně ze vzpomínek a z tradic cyrilometodějských, druhá (východní) mimoto i z morální síly, kterou jí poskytoval carský dvůr. Zdá se, že mnich Chrabr dal výraz této revnivosti proslulým spiskem „O písmenech slovanských“, v němž naráží na novoty jak v písmě, tak v překladu cyrilometodějském. Kloním se k mínění, že tento Chrabr byl buď Naum, který měl

⁶⁾ Po Grigorovičovi a Šafaříkovi (Památky XVI) se dovolávají někteří autoři Balaščev, Conev, Sněgarov (l. c. 288) slov kratší legendy o sv. Klimentu, kde se čte: ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτηρὰς ἑτέρους γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον ἢ οὗς ἐξεύρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος (že vymyslel zřetelnější písmena než ona, která vynalezl moudrý Cyril). Jak již poznamenal prof. Jagić (Entstehungsgeschichte, 120 násl.), pochybují autority jako Hilferding, Viktorov, Leskien o hodnověrnosti těchto slov, protože tato „kratší“ legenda je i na jiných místech popletena; hlavní důvod však, podle Jagíce, je ten, že „delší“ životopis o tom nic neví. Ostatně chtěl-li by kdo na řečených slovech trvat, lze je vyložit a vztahovat na zdokonalený tvar původního písma hlaholského. O obou legendách „delší“ neboli Bulharské a „kratší“ neboli Ochridské viz A. Teodorova-Balana: Св. Климентъ Охридски, София 1919, str. 47 násl. pozn. 9 a násl. i literaturu tam uvedenou. Viz též čl. *Il'inského*, Македонски Прегледъ VII, 1931, kn. 4, 11 násl.

⁷⁾ *Sava Chilandarec*, Kniha o sv. hoře Athonské, v Praze 1911, str. 362 násl.

příležitost osobně poznat směr a ducha obou škol, nebo někdo z mladších žáků školy makedonské.⁸⁾

Kromě čtveroevangelií Zografského a Mariinského je, jak byl výše řečeno, zejména evangeliář Assemanův a Makedonský list rázovitou památkou tohoto vyspělého oblého písma. Méně oblé písmo této doby mají: Clozův sborník, žaltář a Euchologium Sinajské, zlomek ev. Ochridského a hlaholské texty v apoštolu Ochridském, palimpsest evangelia z Bojany, abecenarium bulharské a j. v. Méně oblý tvar písma těchto památek lze pojímat buď jako průpravu k písmu zvlášť oblému nebo jako jeho pokažení. O příčinách hranatosti písma hlaholského, o níž bude řeč níže, se vyslovili autoři nesterpně. Prof. Geitler míní, že toto pokažené hranaté písmo bulharské působilo na hlaholici charvátskou, Jagić pak myslil, že postup mohl být opačný ze západu na východ, a to tím spíše, ježto máme v památkách sinajských některé litery latinské (M, N, T) podobné jako v památkách charvátskohlaholských. Srov. kap. I pozn. 18, str. 18.

Výčet památek
a jejich obecné
vlastnosti gra-
fické

Proti prvnímu období moravskopannonskému s písmem unciálním⁹⁾ jsou památky této epochy psány spíše písmem polounciálním. Polounciální ráz dávají písmu některé litery, které se liší délkou neboli výškou od ostatních. Jsou to v evangeliáři Assemanově: $\mathfrak{T}$, které zabíhá hluboko pod řádku a písmeno Φ , vyčnívající nad řádku i pod ni; v evang. Zografském a ve Sborníku Clozově litera $\mathfrak{M}$, $\mathfrak{A}$, vyčnívající nad řádku. U Cloze mimo to i $\mathfrak{t}$ a $\mathfrak{x}$ ($\mathfrak{p}$), zabíhající pod soustavu linkovou. V listě Makedonském litera $\mathfrak{t}$. V žaltáři Sinajském zabíhá sice jediné písmeno $\mathfrak{p}$ pod čáru, zato však v druhé památce sinajské neboli v Euchologiu máme z dlouhých liter již $\mathfrak{x}$ a $\mathfrak{v}$ vyčnívající nad řádku a $\mathfrak{t}$, $\mathfrak{x}$, někdy zabíhající hluboko pod ni. Také v apoštoláři Ochridském zabíhají litery $\mathfrak{t}$ a $\mathfrak{p}$ pod čáru.

Po stránce grafické stavím zde v čelo písmo kodexu Assemanova pro jeho kaligrafické tvary.

⁸⁾ Srov. *M. Weingart*, *Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím* (otisk z výroční zprávy stát. gymnasia v Praze III. z r. 1915) str. 9.

⁹⁾ V unciále jsou všechna nebo skoro všechna písmena stejně vysoká; v polounciále je již rozdíl mezi literami krátkými a dlouhými.

Zvlastnosti *kodexu Assemanova*.¹⁾ Především jest to, jak bylo již výše řečeno, kruhovitě vypěstěný tvar téměř všech písmen; okrouhlost bije do očí zejména u těchto liter: Ѱ, Ѡ, ѡ, Ѣ, Ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѭ, ѭ, Ѯ, ѯ, а to jak v textu tak v záhlavích psaných versáloiu i u velikých písmen začátečních. Tento ductus se leckdes projevuje i u liter ѿ a příbuzných џ, ѣ, které v ostatních památkách celkem zachovávají původní hranatý tvar. Mimoto:

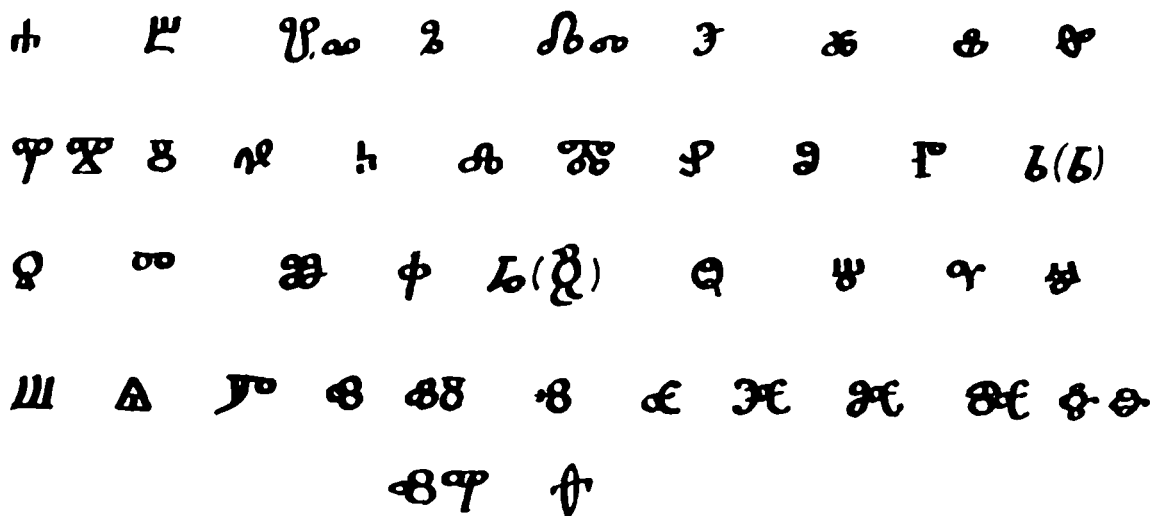
- a) Litery **ѡ** a **ѣ** někde jako by byly ještě poněkud menší ostatních, avšak celkem se již vyrovnávají výškou ostatním.
- b) Písmeno „**ѣ**“ se tu skládá ze dvou těsně sražených **ѣ** (**ѣ**), z nichž druhé je opatřeno chvostíkem; někdy se toto druhé (**ѣ**) píše zřejmě jako ižica **ѣ**.
- c) Litera **ѣ** (ižica) se tu často píše jako samostatné písmeno v platnosti řeckého „**ѣ**“; tak na př. **ѣѣѣѣѣѣѣѣ** l. 73a, **ѣѣѣѣ** l. 87c a j.
- d) Kodex píše obě značky za hlásku **ѣ**; písmeno **ѣ** bývá někdy v obou částech, někdy aspoň v dolní části oblé, značně nachýlené nalevo **ѣ** a petlice z něho trčící končí pravidelným kroužkem.
- e) Kromě litery **ѣ** (**ch**) se tu čte i druhý pavoukovitý tvar ve slově **ѣѣѣ** na listě 138 v; podobně píše kromě písmene **ѣ** (**t**) v cizích slovech i **ѣ** (**ѣ**) na př. **ѣѣѣѣѣѣѣѣ** l. 87c = **ѣѣ** **Βηθανία**.
- f) Písmeno **ѣ** (**f**) má zjednodušený tvar proti původnímu v ll. Kyjevských.

Kodex Assemanův užívá hojně svaznic dvou, tří i čtyř liter;

126

nejčastější jsou tyto: ѿ (17 b), ѿ (22 d), ѿ (19 c), ѿ (51 d), ѿ (20 a), ѿ, ѿ (21 a, b), ѿ (22 c), ѿ (18 b), ѿ (20 c) a j.

Tvarem písmen, častými svaznicemi a vůbec celým rázem se podobá kodexu Assemanovu hlaholský list Makedonský;²⁾ tomuto je podobné i spodní hlaholské písmo palimpsestu evangelia z Bojany.³⁾ (Tab. XXIII.)

Obr. 20. Písmo evangeliáře Assemanova.

2. *Zvláštnosti evang. Zografského⁴⁾ a kodexu Mariinského.⁵⁾* Obě tato čtveroevangelia vynikají nad ostatní památky stářím, které se jeví v ev. Zografském čistotou hláskoslovnou, v kodexu pak Mariinském starobylostí tvarů. Mimo to obě tyto památky, psané oblou hlaholicí, zachovaly si nejednu zvláštnost v písmě, kterou připomínají ještě období předešlé. V kodexu Zografském máme tyto grafické zvláštnosti:

²⁾ Jeden pergam. list (28·5 × 21·5 cm) a jeden menší zlomek (21 × 4 cm) s textem homilií sv. Efrema syrského. Posledně byl vydán prof. G. Il'inským, (Памятники старославянского языка, sv. I 6) se snímkem.

³⁾ Evangeliář asi z XIII. stol. nalezený Grigorovičem ve vsi Bojaně (nedaleko Sofie) je psán písmem cyrilským.

⁴⁾ Čtveroevangelium Zografské z kláštera Zografos na Athoně, nyní v Publič. knihovně v Leningradě (Petrohradě), 304 ll. pergam. (18 × 12·5 cm), z nichž je sedmnáct (od 41—57) mladšího původu asi z konce XI. nebo zač. XII. stol. Vydáno v cyrilském přepise V. Jagicem: Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. V Berlíně 1879, se snímky. — Viz i čl. D. Kurze „K Zografskému evangeliu“ a literaturu tam uvedenou (Slavia IX, 465 násl. a 673 násl.).

⁵⁾ Čtveroevang. Mariinské, ze skitu P. Marie na Athoně, nyní v Leninově (Rumjancovském) museu v Moskvě; 171 pergam. ll. (19 × 14·5 cm) ze stol. X.

a) Obě značky pro jery se tu píší jako v ll. Kyjevských na osnově litery *ѣ* (*ѣ*, *ѣ*).

b) Písmeno „u“ se skládá ze dvou *ѣѣ*, (*ѣѣ*), která nepřiléhají těsně k sobě; zadní písmeno *ѣ* je opatřeno chvostíkem = zjednodušené ižica, které tu přichází i samostatně za řec. „v“ ve tvaru *ѣ*, *ѣ*.

c) Litera *ѣ* (d'erv) sice vyčnívá pravou polovicí nad řádku, ale dole zůstává otevřena jako v ll. Kyjevských.

d) Také písmeno *ѣ* (pe) je tu nachýleno nalevo. (Tab. IX—X).

V kodexu Mariinském jsou již obě součásti písmene „u“ těsně k sobě sraženy; litera *ѣ* nevyčnívá nad soustavu linkovou, písmeno *ѣ* (pe) bývá poněkud nachýleno napravo. Znaky jerové se píší buď jako dříve na osnově litery „o“ nebo již na tomto písmeni s dolním očkem obráceným napravo. V obou památkách se již také rozeznávají znaky *ѣ* a *ѣѣ* za *ѣ* a *ѣ* podobně jako v kod. Assemanově; v ev. Zografském a v Mariinském mimo to je tu v jistých okolnostech kromě *ѣ* i *ѣѣ* (srov. kap. VI str. 100).

Některá majuskulní písmena obou těchto památek se liší od původního tvaru; v kodexu Zografském *ѣ* a *ѣѣ* vynikají zahrocením v dolní části těchto liter; v kodexu Mariinském písmeno *ѣ* a někdy i *ѣѣ*, *ѣѣ* nebo *ѣѣ* rovněž v dolní části bývají hranatá. (Tab. XI—XII).

3. *Zvláštnosti sborníku Clozova.*⁶⁾ Předloha této památky byla sice bulharská, ale památka sama byla asi opsána někde na půdě charvátské.⁷⁾ Ačkoliv i tento kodex představuje podobně jako Zografský a Mariinský oblou hlaholici, liší se písmem v lecčems od jmenovaných památek; podle prof.

Vydán rovněž v cyrilském přepise V. Jagićem: *Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glagoliticus*. V Berlíně 1883, se snímky, rozbořem a slovníkem.

⁶⁾ Sborník Clozův neboli Glagolita Clozianus, jak jej pojmenoval Kopitar, je sbírka homilií (řečí duchovních) řeckých sv. Otců. Jmenuje se tak podle někdejšího jejího majetníka hr. P. Cloze; jedna část (12 ll.) je nyní v městském museu v Tridentu, druhá (2 listy) ve Ferdinandeu v Inšpruku. Poslední vydání pořídil prof. V. Vondrák: *Glagolita Clozův*, V Praze 1893 se snímky. (Nákladem České akademie věd a umění.)

⁷⁾ Viz V. Vondrák, *Glagolita Clozův*, str. 5. Všeobecně se nyní připouští, že přepis povstal někde na charvátské půdě. Jen několik slavistů myslilo též na Bulharsko (Makedonii) jako Geitler a druhdy i Šafařík. Miklosich připisoval památku Slovinci (Ersch-Gruber, *Encyklop. d. W. u. K.* pod heslem *Glagolitisch*), Jagić kladl přepis Cloze někam do Dalmacie nebo do Charvátska (*Codex Zograf. p. XX*). Nejprůběžnější důkazy původu charvátského jsou: 1. záměna *ѣ* za *ѣ* a opačně; opisovač píše: *мѣрка м. мѣрка, ѣтрѣѣ м. ѣтрѣѣ* a

Majuskule této památky se neliší v příčině okrouhlosti od majuskulí Zografu a kodexu Mariinského. Pozornost však budí očkovité, někdy i elipsovité obloučky a z nich do hloubky vybíhající nebo do výše trčící tahy písmen $\mathfrak{A}$, $\mathfrak{B}$; osnova znaků za polohlásku je tu

[illegible]

důsledně pozměněna t. j. **ǣ**, **ǣ** s háčkem dole obráceným na pravo. Také písmeno **⚈** se kloní napravo.

pod; 2. nešetří vždy rozdíl mezi ѡ a ѡ : сѡиша, крѡмѡ сѡ a pod; opačně píše дѡрѡ m. дѡрѡ a j. v. — Po stránce paleografické nasvědčuje charvátskému původu okolnost, že se písmeno ѡ, kterého užívají zhusta památky bulharské, v přepise Clozově čte toliko *jednou* ve slově сѡаѡѡ ѡ ř. 140. Památky charvátské, jak známo, užívají tohoto znaku jen v platnosti číselné (8).

9

Zvláštním způsobem se tu píše litera ѡ (b) a sice tak, že k písmeni ѡ je spodní část samostatně připsána, nezačíná však hned od samého levého rohu písmene. Snad nejpestřejší tvary vidíme u písmene „z“. Jsou tu ѡ zpřímá stojící hranaté tvary podobné onomu, jaký má toto písmeno v ll. Kyjevských; jindy je to kosočtverec nebo kosodélník ѡ postavený na hrot nebo i poněkud nachýlený nalevo ѡ, jako v některých jiných památkách (v euchologiu Sinajském a j.) Tab. XIII—XIV.

Sinajské památky bulharského původu. Sem patří Sinajský žaltář a Euchologium Sinajské a sice obě jeho části: trěbník a služebník.

a) *Sinajský žaltář.*⁹⁾ Minuskulní litery ѡ a ѡ připomínají tvary známé ze sborníku Clozova. Znaky za polohlásky se tu píší na osnově písmene ѡ: ѡ, ѡ jehož očka se těsně přimykají k sobě: obě části písmene „u“ jsou k sobě sraženy a litera má vpravo obvyklý chvostík. Památka užívá jednoho znaku ѡ za ѡ a je. Spodní sloupeček písmene ѡ je velmi krátký a obecně lze říci, že žádná z liter této památky nijak nevybočuje z mezí osnovy linkové kromě jediného ѡ a to velmi málo. I při drobnosti písma této památky je dobře vidět, že druhá část znaku za nosovky je menší jako v památkách nejstarších. Svršek písmene ѡ a spodek litery ѡ jsou spíše hranaté nežli oblé.

Věc je stížena ještě tím, že tuto památku psaly jistě dvě nebo více ruk způsobem dosti různým; jeden písař píše literu ѡ dole ostře zahrocenou, jiný tupou, jeden staví růžky litery ѡ téměř rovnoběžně vedle sebe, druhý je píše skoro nepatrné ale rozběžné od sebe (divergentní). Jednou se tu píše písmeno ѡ, jak jsem již výše připomenul, podobně jako u Cloze, po druhé způsobem obvyklým; litera ѡ je jednou jako obdélník s přívěskem na pravo, po druhé jako kosočtverec postavený na hrot (↖).

Také v majuskulích jsou tu tvary méně obvyklé. Písmena ѡ a ѡ místo obloučků ukazují hroty. U litery ѡ spojuje obě očka přímá

⁹⁾ Žaltář sinajský, v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji, čítá 177 pergam. ll. (asi 14·5×11·5 cm). Podle souhlasného mínění autorů (Geitlera, Jagiče a j.) psalo tuto památku rukou několik. Dosavadní vydání Geitlerovo (Psalterium, Glagolski spomenik manastira Sinai brda, Zagreb 1883) bylo nahrazeno novým pečlivým vydáním S. Sever'janova (Petrograd 1922), s podrobným slovníkem a snímky. B. von Arnim, Studien zum altbulgarischen Psalterium Sinaiticum (Leipzig 1930).

svislá čára neboli sloupeček spíše nežli oblouček; na takové osnově též píše Ⳑ, Ⳑ znaky za obě polohlásky. Tab. XV.

b) *Euchologium sinajské*.¹⁰⁾ První, co bije v jeho minuskulním velmi drobném písmě do očí, je několik písmen dlouhých, vybíhajících nad řádku nebo pod ni; jsou to zejména tyto: Ⳑ, Ⳑ, Ⳑ, Ⳑ, Ⳑ:

někdy i Ⳑ. Písmeno Ⳑ (e) se tu píše podobně jakou Cloze Euchologium
sinajské
a v žaltáři Sinajském; stejně i druhá část nosovek

Ⳑ. Za úzkou nosovku užívá tato památka obou znaků: Ⳑ a ⳐⳐ. Písmeno „u“ se skládá ze dvou ne těsně přiléhajících částí; první je zřejmé Ⳑ, očka druhého se tísní k sobě a chvostík vybíhá napravo. Na osnově takového sevřeného Ⳑ jsou psány oba znaky za polohlásky: Ⳑ, Ⳑ. Jindy se čte „o“ značně vypouklé (Ⳑ); kodex ne užívá písmene Ⳑ (dz̄). Písmeno „z“ je kosočtverec klonící se na levo. Příčné čárky písmene Ⳑ (e) nejsou někdy skoro znatelné, postranní zahrocující linie písmene Ⳑ (a) jsou někdy delší nežli prostřední hlavní sloupeček.

V majuskulích této památky vynikají písmena Ⳑ a Ⳑ ostrým zakončením podobně jako v předešlé památce (v žaltáři Sinajském); litera s má tu rázovitý tvar hrušky ſ. Tab. XVI.

Z druhé části tohoto Euchologia („služebniku“)¹¹⁾ se zachovaly tři lístky; obsahem „služebniku“ byly texty mešní obřadu východního neboli liturgie sv. Basilia a sv. Jana Zlatoústého. Stran těchto lístků se slavisté různili v mínění;¹²⁾ dnes však je věc jasná. Prof.

¹⁰⁾ *Euchologium* (rituale neboli obřadní kniha) sinajské, v klášteře sv. Kateřiny na hoře Sinaji, ze stol. XI; nyní čítá 106 ll. pergam. (14 × 10·5 cm), jest však kusé na počátku, kde odpadlo asi 150 ll., též uprostřed chybí 16 ll. Do počtu těchto ztracených listů náleží tři lístky objevené 1850 archim. Uspenským a Krylovem — nyní v Publić. knihovně v Leningradě — o nichž bude řeč níže. Je vydáno L. Geitlerem, který je na Sinaji objevil: *Euchologium, Glagolski spomenik manastira Sinai brda*. U Zagrebu 1882.

¹¹⁾ Původní řecké Εὐχολόγιον obsahovalo, podobně jako *Sacramentarium* neboli „liber sacramentorum“, modlitby, které říká biskup nebo kněz při mši jakož i modlitby při rozličných obřadech (při křtu, procesích a pod.). Je tedy pochopitelné, že na listech našeho Euchologia sinajského, které v něm dnes chybějí, byly i texty mešní. Tyto texty byly aspoň zčásti nalezeny na vzpomnutých třech lístečích archim. Uspenským a sice dříve než vlastní kodex sám. Mluvím zde o nich odděleně, ježto někteří autoři (Miklosich, Altslov. Formenlehre, Wien 1874, XIV 7 a j.) o nich píší, jako o samostatné památce, jednak i proto, že se v nynější praxi církevní odděluje *служебникъ* (λειτουργικόν) od vlastního euchologia.

¹²⁾ L. Geitler (l. c. XVI) a po něm V. Jagić (A. f. sl. Philologie, VII 126; Глагол. письмо, 131 sl.) uznávají, že všechny tři řečené lístky jsou částí Eu-

Nachtigal¹³⁾ potvrdil dávné mínění Geitlerovo, který v nich poznal totéž písmo jako v ostatním euchologiu, s nímž se srovnávají jak v příčině jazyka tak i formátem, počtem řádek a tahy jednotlivých liter s jejich paleografickými zvláštnostmi.

Zde po stránce grafické povím jen tolik, že v minuskulích jsou tu tytéž dlouhé litery jako v ostatním euchologiu; tedy: ѵ, ѿ, ѡ, ѣ, ѥ, Ѧ. V majuskulích pak tu máme tytéž rázovité tahy písmen ѡ a ѡ ano i známý hruškovitý tvar písmene „s“, který se nechte nikde jinde, nežli v euchologiu Sinajském. Dodejme, že i rozdělovací znaménka, jichž tu písař užíval (·/·), jsou tatáž jako v předešlé části euchologia. Z toho všeho tedy je vidět, že tu běží o jeden a týž kodex. Připojím zde ještě poznámku stran otázky, v jakém obřadu sloužili slovanští apoštolé a jejich žáci liturgii slovanskou. Jako jsou Kyjevské ll. dokladem, že na Veliké Moravě záhy užívali obřadu západního, tak také zlomky služebniku v euchologii Sinajském jsou dokladem o liturgii obřadu východního, o čemž ostatně nikdo nepochyboval. (Tab. XVII—XVIII).

5. Ostatní památky makedonského původu. Jsou to: Evangelium Ochridské, hlaholské části Ochridského apoštola, dodatečné části ev. Zografského, Abecenarium bulharské.

a) *Evangelium Ochridské*,¹⁴⁾ 2 ll. nalezené Grigorovičem; má písmo drobné, široké, jako by sražené, rázu hranatého a litery jsou většinou nakloněny nalevo. Hranatostí vynikají zejména: ѡ a ѡ, ѵ a ѵ, ѿ a ѿ i ѿ. V památce se píše písmeno ѡ s jednou příčnou čárkou a památka užívá jedné značky za úzkou nosovku ѡ, jejíž druhá část je hranatá (ѡ). Litera ѵ je dole tupá podobně jako písmeno ѡ nahoře. Písmeno ѡ

chologia; tomu však odpíral prof. Vondrák, dovolávaje se snímků *Karinského* (Altkirchenslav. Grammatik², Berlin, 1912).

¹³⁾ Viz jeho: Starocerkvenoslovanski evhologij, Razprave II 221—288, s přehlednou tabulkou písma (jednotlivých liter) obou částí Euchologia, v Ljubljani 1925.

¹⁴⁾ Zlomek Ochridského ev. sestává z jednoho celého listu a z levé polovice druhého; i větší list (nyní 19·5 × 16·9 cm) je při horním okraji poněkud příříznut, druhého listu pak je jen polovice 19·7 × 10·7 cm, takže nelze jeho původní velikost určit. Přes velikou hranatost písma, kterou předčí sám sborník Clozův, na niž ukazoval již Geitler (Die alb. und slav. Schriften 185), a po něm prof. Vondrák, (Altkirchenslav. Grammatik² 27), zachoval si tento rukopis jistou příbuznost se žaltářem Sinajským jakož i známky velikého stáří (krátké ѡ a jediné ѡ). Srov. G. Il'inskiĭ, Охридскіе глаголическіе листки, Петроградъ 1915.

Také v majuskulích vynikají některé litery větší hranatostí: **ϕ, ϖ**. (Tab. XIX.)

Hlaholská pisma v apoštolu Ochridském

Dodatečné listy v evang. Zograf- ském

133

prof. Jagić, že i dodatečné listy Zografu pocházejí asi z téže doby.

d) Sem patří též neúplný soupis hlaholských liter známý pod jménem „Abecenarium bulgaricum“, který se čte v rukopise Národní knihovny pařížské č. 2340. K vyobrazení liter pařížské a mnichovské jsou připojeny i názvy, abeceda však je neúplná a zvlášť ke konci jsou jak litery tak pojmenování někud přeházeny. Chybějí zde litery: æ a znak pro měkkou polohlásku; ze znaků za nosovky je tu jen œ na posledním místě s pojmenováním předchozí litery (hic). Zvláštní tvar mají litery r a ŕ ; jsou tu g a g̃ , místo „u“ je tu litera u .

Abeceda byla uveřejněna nejprv ve známém díle Nouveau traité de diplomatique (R. Tassin — Ch. Toustain) v Paříži 1750, dále I. Adelungem v Neues Lehrgebäude d. Diplomatik 1759. Když jsem se r. 1903 ohlížel v Národní knihovně po řečeném kodexu, bylo mi řečeno, že není na místě; totéž se přihodilo r. 1910 i dru Nagymu; jest nám tedy spokojiti se s ukázkou Kopitarovou z jeho vydání „Glagolita Clozianus“. Jako u většiny posledně vzpomenutých památek máme i zde litery tvarů značně hranatých a mimo to i tvarem v ledačems různých. Mimochodem připomenu, že hlaholská abeceda v latinském kodexu z X. stol. knih. Mnichovské (cod. lat. 14.485) je sice úplnější nežli předešlá, avšak i tu jsou ke konci některé litery přehozeny.

HLAHOVICE NA PŮDĚ CHARVÁTSKÉ.

Dvojí proud hlaholice do Charvátska: ze severu a z jihu. — Společný pramen písma hlaholského. — Hranaté tahy hlaholice charvátské. — Výklad Geitlerův a Novakův.

Do krajin obydlených Charváty (Dalmacie horní, dolní a vnitrozemí, Istrie a ostrovů moře Jaderského) vnikala hlaholice se dvou stran: ze severu z Pannonie a z jihu z Makedonie přes Zetu a Diokleu, které často podléhaly pod východní državu bulharskou a mohly tudíž být mostem, po kterém se dostal hlaholismus z Bulharska do Charvát.¹⁾ Má se za to, že sem pronikla liturgie východního obřadu již za času slovanských Apoštolů;²⁾ obřad západní o něco později, ne-li za sv. Metoda, tedy brzy po jeho smrti skrze jeho učedníky vypuzené z Moravy. Slovanská liturgie obřadu západního se tu udržela přese všechny zákazy a zabraňování sněmů Splitských v X. až XI. stol.³⁾

Dvojí proud hlaholice do Charvát, ze severu a z jihu

Nejstarší zlomky této doby, obřadu východního i západního, svědčí, že všechny památky hlaholské mají společný pramen, že totiž i písmo památek bulharských, které mají většinou tvar zakrouhlený (oblý) i písmo památek charvátsko-hlaholských, kde se vyvinul typ ostře hranatý, vyplynuly ze společného původního písma, které nebylo ani výlučně oblé ani hranaté.⁴⁾

Společný pramen písma hlaholského

Ovšem, že i nejstarší památky charvátsko-hlaholské, které dosud známe (zl. Vídeňské asi ze stol. XII.), jsou již mnohem *hranatější* nežli jsme viděli u památek bulharských. Nastává

¹⁾ V. Jagić, *Gradja za glagolsku paleografiju* — Rad Jugoslavske akademie II, u Zagrebu 1868, 15.

²⁾ Tamtéž str. 14.

³⁾ S. Rittig, *Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju*. Zagreb, 1910, str. 125 násl., 152 násl.

⁴⁾ Prof. Jagić v řečené studii mluví i o třetím druhu hlaholice na slov. jihu, v staré Zeti a Dioklei, který se může podle něho zvat „bulharsko-charvátským“. Ukázka takového písma je zlomek Grškovićův, o kterém bude řeč níže, v němž je svazek s hlaholským písmem na jihu, v Makedonii, zřejmě užší nežli s čistou hlaholicí charvátskou na severu, třebaže i v něm jednotlivá písmena mají cosi, co připomíná hlaholici hranatou. Srov. *Starine* XXVI, 103 násl.

tudíž otázka, čím vysvětlit tento zjev. L. Geitler měl za to, že hranaté písmo charvátsko-hlaholské má původ v hranatém písmě památek makedonských (žaltáře Sinajského).⁵⁾ Prof. V. Novak⁶⁾ však ukázal ve spise o písmě beneventském („Beneventana“) neboli montekasinském na vztahy benediktinských klášterů a mnichů dalmatských s kláštery italskými, zejména s kolébkou benedikt. řádu, s klášterem na hoře Casinské (Monte Cassino). Hranatý tvar písma, jehož se tu užívalo a jež bylo v XI. stol. v rozkvětu, je opravdu takový, že mohl míti vliv na písmo hlaholské, jak je známe z památek charvátsko-hlaholských. Příbuznost neboli vzájemný vliv písma beneventského na hlaholici není pouhý dohad. Prof. Novak ukázal na některé litery památné desky Zvonimirovy (v Bašce na ostrově Krku), které jsou přejaty z Beneventany do písma hlaholského.⁷⁾ Jsou to: znak $\boxplus = \alpha$, znak $\boxdot$ za polohlásku a písmeno $\boxminus$, které je opět beneventanské, t. j. s vynecháním počátečního a konečného tahu ($\mathfrak{m}$). Novak upozornil i na to, že kodexy psané písmem montekasinským si libovaly v rázovitých ozdobách (hryzoucí pes), které máme též v miniaturách kodexů charvátsko-hlaholských (srov. snímek z misálu knížete Novaka u Geitlera).⁸⁾

⁵⁾ „So ist die Schriftart des psalters, ins besondere dessen zweite hand, ein uralter vorläufer der croatischen eckigen schrift“ (Die alb. u. slav. Schriften, str. 184).

⁶⁾ V. Novak, Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane, Zagreb 1920; čl. VIII 62—66. Srov. též mé vydání: Ioannis VIII PP epistolae ad Svatopluk principem et Methodium archiep., Romae MCMXXIV; přepis těchto regest, které jsou tu podány na snímcích, je z XI. stol. a je psán písmem montecasinským.

⁷⁾ Srov. I. Črnčić, v Književniku II ročník (1865); F. Rački: Staro-hrvatski glagolski nadpis u crkvi sv. Lucije kod Baške na Krku (Starine VII 130—163); I. Črnčić: Još o glagolskom napisu u crkvi sv. Lucije u dragi Bašćanskoj (Starine XX, 33—49). Přestávám na těchto poznámkách, ježto věc spadá spíše do epigrafiky nežli do paleografie.

⁸⁾ Die albanesischen u. slavischen Schriften, Wien 1883.

OBDOBÍ NEJSTARŠÍ DO POLOVICE STOL. XIII. (1248).

Šafařík a Brčić. — Jagić a novější objevy. — Znamky starobylosti rukopisů. — Zlomky Vídeňské. — Zlomek Grškovićův. — Zl. Mihanovićův. — Zl. Bašťanské.

— Zl. Londýnský. — Mladší zlomky: homiliář Lublaňský,
zl. sv. Tekly, zl. Kukuljevićův a j. v.

V mladých letech (r. 1868) napsal prof. Jagić¹⁾ o památkách charvátské hlaholice tato věstecká slova: „Má-li obojí hlaholice jeden a týž pramen, jak se myslí, vyvinula-li se charvátská hlaholice z bulharské, pak přirozeně čekáme, že čím starší jsou památky charvátského původu, tím budou Šafařík a Brčić bulharským podobnější, oblejší“. Jeho tušení a předpověď se splnily. Šafařík v „Památkách“ vypočítává sedm zlomků tohoto období, které on vzhledem k svému kritériu (†) klade do století XII.²⁾ Brčić ve své „Čitance“³⁾ jich uvádí již 13, z nichž klade jen prvních 6 do XII., ostatní pak do XIII. století. Nejznámější z této doby byly: Zlomek breviáře lublaňského (u Šafaříka č. 1), zlomek misálu z Birbinja (u Brčiće č. 2), zlomek mis. Kukuljevićova (Šaf. č. 3), zlomek sv. Tekly (Šaf. č. 4), zlomek mučednictví sv. Jiří a příbuzné (Brčić č. 5).

Od té doby se počet těchto drobných, ale pro paleografii důležitých zlomků rozmnožil. Je tu především zlomek Mihanovićův a Grškovićův, oba popsány prof. Jagićem; dále dva zlomky, které našel Vinko Premuda v Bašce, a zlomek breviáře, který jsem našel přivázaný v čele mladší hlaholské památky v Britském museu v Londýně. Jiné tři zlomky, přivázané v kodexech č. 3, 4 a 55 Národní knihovny ve Vídni. Opět jiné jsem vydal a popsal z archivu rurální kapitoly na Vrbeníku (na ostrově Krku), které tam sloužily jako obal smluvních listin psaných kursivní hlaholicí. Nejdůležitější však z těchto nálezů jsou zlomky Vídeňské, objevené prof. Jagićem, které jsou opravdu mostem spojujícím památky charvátsko-hlaholské s bulharskými a s moravsko-panonskými.

V. Jagić a novější objevy

¹⁾ Viz uvedený čl. Gradja za glagolsku paleografiju, Rad, II 17. Toto tvrzení je ovšem jen z části pravdivé, protože obojí hlaholice, charvátská i bulharská, mají společný původní pramen a typ v hlaholici památek moravsko-panonských.

²⁾ Památky hlaholského písemnictví, str. 55—65.

³⁾ Čitanka staroslovenskoga jezika, str. 32—47.

Šafařík se ohlížel, jak jsem připomenul, při posuzování stáří těchto památek zejména na okolnost, jak často užívají starobylého znaku za polohlásku (Ɑ, Ɱ); je to jistě vážné znamení stáří, není však jediné a neopravňuje klást všecky památky, kde se tento znak čte, před století XII., jak to činil Šafařík.⁴⁾

Prof. Jagić⁵⁾ poukázal i na jiné značky. Je to zejména písmeno Ɱ, Ɱ, Ɱ, které nese v starších charvátských památkách aspoň stopy svého původu; zadní jeho část bývá menší a oblá. Dále je tu písmeno Ɱ, jehož sloupce jsou spojeny dole vyčnívajícím obloučkem; také u písmene Ɱ je vidět podobný oblouček v části horní. Litera Ɱ, tu bývá dosud v platnosti hláskové; u písmene Ɱ se zachovaly stopy staršího tvaru v horní petlici, která byla původně oblá, potom trojúhelníkovitá a konečně jako hranatý obdélník nebo kosodélník.

Tu a tam si zachovaly i charvátské památky původní tvar třebas poněkud hranatější litery Ɱ (kromě pozdějšího ⱮⱮ) zejména v majuskulích; u nejstarších vidíme aspoň zbytek levého sloupce litery Ɱ v podobě tečky. Písmeno Ɱ v dolní části a litera Ɱ v horní jsou ve starších památkách mnohem tupější nežli v mladších. Spodní část liter Ɱ, Ɱ a Ɱ bývá u starších památek trojúhelník, připomínající bulharský tvar písmene prvního, u druhých pak přetvořený kroužek; pozdější památky mají tu tvar více nebo méně čtyřúhelníkovitý.

1. *Zlomky Vídeňské*. Dva ll. hrubého pergamenu, objevené Jagićem,⁶⁾ podobného obsahu jako ll. Kyjevské; jsou totiž zlomek sakramentáře západního obřadu. Obecný ráz písma je polounciální, u některých liter oblý, u jiných již hranatý. Nad řádku vybíhají zejména Ɱ a Ɱ; pod ni zasahují: Ɱ (ch), Ɱ, Ɱ a Ɱ (ju). Oblými tvary vynikají Ɱ, Ɱ, Ɱ, Ɱ, Ɱ, Ɱ; hranaté jsou již: Ɱ, Ɱ, Ɱ, Ɱ, Ɱ.

Z jednotlivostí uvádím:

a) Znak pro polohlásku (Ɱ, Ɱ) se píše na osnově oválu nebo úseku po jedné straně oblého; tento znak je tu často nahrazen

⁴⁾ Památky, str. 65.

⁵⁾ Глаголическое письмо, § 41, str. 150 násl.

⁶⁾ Srov. V. Jagić, *Glagolitica II. Würdigung neuentdeckter Fragmente*. Denkschriften d. k. Akademie d. Wissenschaften, Wien 1890, Band XXXVIII (se snímky). Tytéž snímky přináší P. Mohlberg ve spise: *Il messale glagolitico di Kiew*, Roma 1928. Ukázka z nich je i u Jagiće: Глагол. письмо, tab. VIII, 17.

apostrofum, který je hranatý (ʹ). U pozdějších památek bývá tento apostrof jako oblý háček (˘).

b) Písmeno „u“ se skládá ze dvou částí, z nichž zadní bývá menší a má zřejmý chvostík (u),

c) Litery ѡ a ѣ se velice podobají nebo blíží týmž znakům v památkách bulharských.

d) Písmeno ѡ se často píše jako u Cloze; také litera ѣ má dřívější tvar byť hranatý s výběžkem uprostřed.

e) Levá část písmene ѡ je někdy dosud nižší nežli pravá a tvoří ostrý úhel; litera ѣ má nalevo aspoň zbytek původního sloupečku v podobě tečky.

f) Písmeno „i“ jsou dva trojúhelníky do sebe vražené; kromě ѣ je tu dosud starší tvar, ovšem dosti hranatý, nejčastěji ve svaznicích: ѣ, ѣ, ѣ.

2. *Zlomek Grškovićův*. Čtyři ll. psané dosti oblou charvátskou hlaholicí, původem z Vrbníku na ostrově Krku; obsahují kus textu Skutků apoštolských (hl. IV 36, V 1—23, VI 1—7, 48—60, VIII 1—12, 34—40, IX 1—17). Prof. Jagić⁷⁾ Zl. Grškovićův o nich napsal: „Hlaholice zlomku Grškovičova je krásná ukázka oblého písma, kterého se užívalo koncem XII. stol. v zemích od Makedonie k severu, kde byla Dukla, Travunie a Hum (Chlum). Spojitost s písmem jižní Makedonie se zdá větší nežli na sever a západ s charvátskou hlaholicí v přímoří a na ostrovech Jaderského moře, ačkoliv i ono má cosi, co připomíná hlaholici hranatou.“

Z podrobností uvedu:

a) Rukopis užívá pro polohlásku jednoho znaku, který se tu píše na osnově dosti sraženého oválu (o).

b) Písmeno „u“ se skládá ze dvou sražených částí, z nichž druhá je menší ale po chvostíku tu není památky.

c) Pro hlásku i užívá nejen ѣ typu charvátského ale i znaků: ѣ, ѣ; litera ѣ má původní tvar někdy dole sražený, zejména u minuskulí. Totéž je i ve svaznicích ѣ.

d) Písmena ѡ a ѣ se píší podobně jako u Cloze; ѣ se skládá dosud ze dvou částí.

e) Podobně litery ѣ a ѣ se tu liší téměř jen polohou; také písmeno d je těžko rozeznat od t.

⁷⁾ Viz: V. Jagić, Grškovićev odlomak glagolskog apostola. *Starine XXVI*, u Zagrebu 1893, se snímky; ukázka z nich u Jagiće: Глагол. писмо, tab. VIII, 18.

f) Pravá polovice litery **ѣ** (c) je zakrnělá a jakoby dolů sražená; u litery **ѣ** je podobný nedostatek v části levé.

g) Písmeno **ѣ** se již velice přibližuje k tvaru charvátskému se dvěma rovnoběžkami v předu shora uzavřenými obloučkovitě nebo i hranatě; litera **ѣ** však zachovává starý tvar skládající se ze dvou částí.

h) Památka užívá znaku **ѣ** v hláskové platnosti dlouhého „o“. Tab. XXI.

3. *Zlomek Mihanovičův*. Dva ll. s textem čtení apoštoláře⁸⁾ (I Kor. VI 1—10, XIV 20—25. XV 39—45; II Kor. VI 16—18, VII

1) pořádkem obřadu východního, nalezené Mihanovičův
více na deskách srbského nomokanonu z r. 1262, původem prý z Peči. Zlomek se blíží celkovým rázům památkám charvátským více nežli oba předešlé; zejména litery **ѣ**, **ѣ** a také **ѣ**, **ѣ** připomínají hranatostí tahy hlaholice charvátské.

Písmo ukazuje tyto zvláštnosti:

a) Předně je tu jeden znak pro polohlásku a sice na osnově obdélníku **ѣ**.

b) Litera **ѣ** (**ѣ**) je asi jako ve zlomku misálu Kukuljevičova se zadním menším přívěskem, z něhož ještě vyčnívá napravo obvyklý chvostík; také písmeno **ѣ** má u sebe nalevo zbytek bývalého hlavního sloupce.

c) Písmeno **ѣ** se píše podivným způsobem připomínajícím tvar Clozův; litera **ѣ** se však již píše jako v památkách mladších.

d) Litera **ѣ** je dosti hranatá ve spodní části ale vrchem po staru trčí do výše (v platnosti číselné 8); písmeno **ѣ** má tu podivný tvar skoro jako v Pražských zlomcích.

e) Kromě **ѣ** i **ѣ** v platnosti hláskové užívá písař i cyrilského znaku **ѣ** za hlásku **i**; kromě mladšího **ѣ** je tu i původní tvar **ѣ**. Tab. XXII.

4. *Zlomky Bašfanské*. Dva úzké proužky (2—2·5 cm zšíři) nalezené ve hřbetě vazby V. Premudou v Bašce, s úryvkem
Zl. Bašfanské
textu pašijí (Mat. XXVI 37—48).⁹⁾ Tyto na pohled nepatrné zlomky jsou ukázkou charvátské hlaholice jistě někdy

⁸⁾ V. Jagić, čl. Gradja za glagolsku paleografiju. Mihanovičev odlomak apostolara glagolskoga. Rad II, u Zagrebu 1868, se snímky; ukázka z nich: Глагол. писмо, tab. VIII, 18.

⁹⁾ Srov. J. Vajs, Nejstarší breviář chrvatskohlaholský, V Praze 1910, str. 21 násl. se snímky. Tytéž snímky jsou u Jagiće, Глагол. писмо, tab. IX 20.

ze XII. stol., protože u písmen zde zastoupených vidíme litery tvarů starých a písmo nečiní vůbec žádného rozdílu mezi literami dlouhými a krátkými.

Jednotlivosti:

a) Písmena Φ a Ψ se podobají týmž znakům na desce Zvonimirově z poč. XII. století.

b) Litera $\mathfrak{h}$ má dosud v levo tečku, u písmen $\mathfrak{th}$ a $\mathfrak{wh}$ je zřejmý spojující oblouček; starý tvar má též litera $\mathfrak{r}$ (ju).

c) Kromě $\mathfrak{x}$ je tu i $\mathfrak{w}$ ať samo nebo ve svaznici ($\mathfrak{w}$); litera $\mathfrak{m}$ má kromě mladšího tvaru i starší ale zjednodušený $\mathfrak{m}$, nejčastěji ve svaznici: $\mathfrak{m}$ (ml).

d) Spodní část liter $\mathfrak{a}$, $\mathfrak{u}$, $\mathfrak{z}$ a hořejší část litery $\mathfrak{v}$ jsou trojúhelníkovité. Tab. XXIV.

5. *Zlomek Londýnský.*¹⁰⁾ Zlomek (jeden list) breviáře s písmem již sice značně hranatým, poněkud však urovnanějším nežli předešlý. Zvláštnosti jednotlivých liter: Zl. Londýnský

a) Jeden znak za polohlásku, na němž je vidět jakýsi postup v psaní: $\mathfrak{a}$ nebo $\mathfrak{a}$.

b) Písmeno $\mathfrak{a}$ je jako u Kukuljeviće; litera $\mathfrak{a}$ je dosti oblá a otevřená.

c) Litery $\mathfrak{u}$ a $\mathfrak{r}$ připomínají podobné tvary u Cloze. Písmena $\mathfrak{w}$ a $\mathfrak{x}$ (zjednodušená) v textě prostě i ve svaznicích: $\mathfrak{w}$, $\mathfrak{x}$ (iž, ml.)

d) Litera $\mathfrak{m}$ má sice v obou částech výšku stejnou, ale první polovice tvoří ostrý hrot; písmeno $\mathfrak{h}$ je sice dole opatřeno tečkou, ale již jen u majuskulí.

e) Spodní část písmen $\mathfrak{a}$, $\mathfrak{u}$, $\mathfrak{z}$, a hořejší petlice litery $\mathfrak{v}$ jsou trojúhelníky. Tab. XXV.

Pokračování těchto památek nejstaršího období máme ve zlomcích a památkách známých již z dob dřívějších, které si také zachovaly tu neb onu paleografickou zvláštnost; jsou to zejména tyto: Mladší zlomky

1. Kus breviáře známý pode jménem Homiliarium labacense,¹¹⁾

¹⁰⁾ Srov. můj čl. Charvátskohlaholský kodex a hlaholský zlomek v Britském museu v Londýně. Sborník filologický vyd. Českou akademií věd a umění, v Praze 1914, se snímkem.

¹¹⁾ Tak jej pojmenoval Šafařík (v Památkách 55). Je to kus homilie sv. Řehoře na I. neděli postní z breviáře. Snímek má Geitler (Die alb. u. slav. Schriften) a Jagić, Глагол. писмо, tab. X 22; text je u Šafaříka v Památkách str. 55—56, u Brčić v Čitance str. 32—33. U nás tab. XXIX.

Homiliář který vyniká tlustými, u některých liter ještě dosti
Lublaňský oblými tahy; pozoruhodné jsou tu: ѡ, ѣ, ѓ(!), ѣ, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ,
 ѣ, ѣ; ѣ(ѣ). Tab. XXIX.

2. Často jmenovaný zlomek sv. Tekly,¹²⁾ který se rovněž významává oblými tahy a v nejedné příčině se podobá předešlému; srov. písmena: $\mathfrak{B}$, $\mathfrak{C}$, $\mathfrak{I}$, $\mathfrak{A}$, $\mathfrak{H}$, $\mathfrak{D}$, $\mathfrak{V}$, $\mathfrak{F}$ nebo $\mathfrak{A}$. Tab. XXX.

3. Rovněž častěji uvedený kus misálu Kukuljevićova,¹³⁾ který je sice již tahů hranatých, ale při tom zachovává tyto zvláštnosti: ♯, ♮, ♮, ♮ (ili), ♮ (ml).

4. Podobný ráz písma jako zlomek Kukuljevičův mají tři zlomky, které uveřejnil prof. Jagić z kodexů č. 4, 8 a 55 Národní knihovny vídeňské;¹⁴⁾ písmo je již hranaté s některými stopami starých tahů u písmen výše jmenovaných. Zlomek zachovaný v kodexu č. 4 (v misálu Ročském) se mi zdá nejstarším.

5. Starší je jistě zlomek misálu z Birbinja (u Berčiče č. 2),¹⁵⁾ který se vyznamenává nejen častým užíváním znaku za polohlásku, ale také starším a jeho tvarem; ovšem je tu také již znak $\mathfrak{a}$; jiný kus misálu (2 ll.) u Berčiče č. 4.

6. Sem patří též zlomek breviáře vrbnického,¹⁴⁾ jehož stránka paleografická odpovídá i archaismům v jazyce (tvary sklonění slo-složeného, aorist sigm. atd.)

7. Poněkud mladší jsou tři zlomky téhož původu, které se zachovaly na desce jednoho z breviářů vrbnických; jsou to zlomky obsahující: mučednictví sv. Jiří,¹⁷⁾ čtyřiceti mučedníků v Sebastě¹⁸⁾ a putování sv. Jana apoštola.¹⁹⁾ Tab. XXVI.

¹²⁾ Snímek je u Geitlera (l. c.) a u Jagiče tab. XI, 23. Text u Šafaříka v Památkách, str. 58—61, u Brčiče v Čitance, str. 38—39, u Jagiče v Priměrech, str. 70—77, u Sreznevského, Свѣденія и замѣтки о малоизв. памят. č. 74.

¹³⁾ Snímek (celou stranu) přinesl Geitler (l. c.); text je u Šafaříka v Památkách str. 57—58 a u Jagiće v Priměrech II 1—6.

¹⁴⁾ Snímky (ukázky) u Jagiće, Глагол. писмо, tab. XI 24, XII 25 a 26.

¹⁵⁾ Ukázka snímku u Jagiče, Глагол. писъмо, tab. XIII č. 27; text u Brčiće č. 2 v Čitance na str. 33—34; zlomek č. 4, jehož text se čte na str. 35—36 je přivázán ke sborníku neboli lucidaru Petrisovu na Vrbníku ze stol. XIV.

¹⁶⁾ Srov. J. Vajs, Recensio croatico-glagolitici fragmenti verbenicensis, Veglæ 1903 se snímkem; viz též Archiv f. slav. Philologie XXIX (1907), 550—580.

¹⁷⁾ Text se snímkem jsem vydal v ČKD. 1907 v příloze *Litterae Slavorum* pod názvem: *Martyrii s. Georgii et periodorum s. Ioannis apostoli et evang. fragmenta glagolitica.*

¹⁸⁾ S. Ivšić, čl. Ostaci staroslovenskih prijevoda u hrvatskoj glagolskoj književnosti (ve Zborniku kralja Tomislava Jugoslav. akademije 1925), se snímkem

Brčić uvádí v čítance z této doby zlomky pod číslem 8—13;²⁰⁾ prof. Jagić uvádí jeden z archivu jugoslavenké akademie pod č. 12 a jeden z knihovny Vatikánské č. 36. Jagić sem připočetl i I. breviář vrbnický, který sice můžeme klást do druhé polovice stol. XIII., avšak, jak myslím, není důvodu, pro který bychom jej mohli klást do období nejstaršího.²¹⁾ Také prof. L. Jelić uvedl několik zlomků, u nichž není pro tak veliké stáří jistých znaků.²²⁾ Přes to vše napočítali jsme na čtyřiaadvacet větších neb menších zbytků památek pocházejících z období nejstaršího.

velmi nejasným. Prof. Ivšić zjistil text na rubu předešlého zlomku a potvrdil, co jsem již dříve o textu mučed. sv. Jiří pověděl, že totiž tento text je příbuzný s textem kod. Supraslského neboli, že je část *passionalu* (minejí), jehož jiný kus se zachoval v kod. Supraslském.

¹⁹⁾ Srov. zlomek pod č. 7. Týž text uveřejnil dříve Berčić v Čítance, str. 36—38 a Jagić v Priměrech II 77—81 jako zlomek legendy o sv. Janu a Prochoru. Srov. též Sreznevského: Свѣденія и замѣтки č. 74, str. 494—498.

²⁰⁾ Kromě těchto uvedl prof. *Karinskij* ve své sbírce Образцы глаголицы pod č. 15 a 16 dva snímky zlomků sbírky Berčićovy, nyní v Publ. knihovně v Leningradě.

²¹⁾ Z téže příčiny opomím zde zlomky uvedené *Jagićem* Глагол. письмо č. 31 a 32 zlomek lublaňský (u Šafaříka v Památkách č. 5 str. 61—63); jak již Jagić podotýká náleží oba spíše do 2. polovice XIII. nebo na zač. XIV. století. Jagić podává jejich snímky na tab. XIII, č. 28 a 29.

²²⁾ Jeden takový byl odlepen z desek v biskupském archivu v Lublani; nyní se chová v zemském museu tamtéž. Srov. Archiv f. sl. Philol. XXX, 310.

DOBA ROZKVĚTU CHARVÁTSKO-HLAHOLSKÉHO
PÍSEMNICTVÍ.(OD ROKU 1248 DO VYNALEZENÍ TISKU A DO OPRAV
SNĚMU TRIDENTSKÉHO)Dekrety Pp. Inocence IV. z 1248 a 1252. — Přehled památek tohoto období. —
Rozvržení památek.

Ježto hlaholské památky charvátské jsou převážnou většinou ob-
řadu liturgického, není divu, že hlavní mezníky tohoto období
jsou udány důležitými událostmi rázu církevního. V polovici
XIII. stol. vymohl seňský biskup Filip (r. 1248) nové schválení
liturgie slovanské na papeži Inocenci IV.,¹⁾ a r. 1252 obdržel od
téhož papeže příznivé vyřízení své žádosti stran téže
věci biskup krčský Fructuosus.²⁾ Nebylo to náhodou,
že tato žádost vyšla ze Sení a Krku, ježto právě toto
území od Ninu na sever až k Rjece (Fiume) bylo hlav-
ním útočištěm hlaholice v době úporného zápasu o její
bytí a nebytí v době Splitských synod X.—XII. stol., na nichž byla
liturgie slovanská marně zakazována. Po tomto novém schválení
a dovolení liturgie slovanské nastala doba rozkvětu — zlatý věk —
hlaholismu v Charvátsku, bohatý na památky s písmem rázovitě
hranatě vypěstěným. Památky psané touto hranatou hlaholicí vy-
nikají jak počtem tak i úpravou a vkusem, takže se mohou měriti
s krásnými rukopisy latinskými sousední Italie. Ostatně přibírávali
se i italští miniatoři k vyzdobování hlaholských kodexů, jak je
patrné již z toho, že mísili ozdobná začáteční písmena latinská do
textu hlaholského (viz na př. oba misály vrbnické).

Většinou jsou i v tomto období památky obsahu liturgického,

¹⁾ Innocentius episcopus etc. Venerabili fratri Philippo episcopo Senien(si).
Porrecta nobis tua petitio...

Nos igitur attendentes, quod *sermo rei et non res est sermoni subiecta*,
licentiam tibi in illis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine observantur
praemissa, dummodo sententia ex ipsius varietate littere non ledatur, auctori-
tate presentium concedimus postulata. Nulli ergo etc. nostre concessionis
etc. Datum Lugduni IV Calendas Aprilis, Pontificatus Nostri, Anno Quinto.
Theiner, Monumenta Slavorum Meridionalium, Romae 1863, ad annum 1248.

²⁾ Tamtéž ad annum 1252.

jichž se zachoval značný počet. Dnes ovšem jsou roztroušeny téměř po všech čelnějších knihovnách evropských; najdeme je nejen v biskupských, kapitolních a klášterních knihovnách **Přehled památek tohoto období** v Praze, v Moskvě, v Londýně, v Oxfordu, v Paříži, v Remeši, v Římě, v Sieně a j. Co do počtu jsou ovšem nejbohatší na tyto památky knihovny a archivy v Záhřebě. V archivu Jiho-slovanské akademie máme: breviář zvaný Pažmanský, Vinodolský a dva jiné (tři poslední jsou ze sbírky Kukuljevićovy), dva misály rovněž ze sbírky Kukuljeviće-Sakcinského, dále t. zv. řeholi sv. Benedikta (Rogovskou) a větší kus knihy obřadní (dva kvaterny rituálu). V universitní knihovně je tu breviář, v arcibiskupské pak breviář a malý misál neboli sakrifikal. V Lycejní knihovně v Lublani dva misály a dva breviáře (jeden z nich dvoudílný) a sakrifikal; v kapitolním archivu v Novém (Vinodolu) v charvátském Přímoří dva velmi objemné breviáře a misál, který však je kusý na počátku i na konci. V archivu bývalé rurální kapitoly na Vrbníku na ostrově Krku dva misály s miniaturami a čtyři breviáře, první z konce XIII. nebo začátku XIV. stol., druhý z 1391, čtvrtý je ze stol. XIV., třetí o něco mladší.

V Praze, kromě několika zlomků (kusů žaltáře a breviáře) v Národním museu, máme v bývalé Lobkovické knihovně žaltář z r. 1359 napsaný v Seni, nyní někam zapadlý, a jeden díl staročeské bible z kláštera Emauzského, psané hlaholicí, nyní v universitní knihovně z r. 1416. V Národní knihovně v Paříži známý kodex žaltářní (sign. slav. 11); v pokladě katedrály v Remeši chvalně známý evangeliář pod jménem *Texte du sacre*. V knihovně Vatikánské v Římě dva misály a dva breviáře (jeden z nich dvoudílný), jiný breviář v archivu kapitoly sv. Petra v Římě. V Národní knihovně (dříve dvorní) ve Vídni dva skvostné misály (Ročský a knížete Novaka, mnohými miniaturami a zlatem zdobený), breviář Víta z Omišlje z r. 1396, větší kus jiného breviáře (sign. 28) a žaltář Frašćićův, mnohem mladší. V Bodlejaně v Oxfordě dva misály a jeden sakrifikal podobný kodexu lublaňskému č. 22 a pařížskému č. 11. Dohromady asi dva a čtyřicet kodexů, tedy mnohem více nežli udává Šafařík v *Památkách*, Brčić v *Čitance*, i nežli vypočítává Jagić v posledních přehledech charvátsko-hlaholských památek ve *Vodnikově »Povijesti hrvatske književnosti«* (Zagreb, 1913).

Pro přehled můžeme rozvrhnouti tyto památky na dvě skupiny:
starší a mladší. Do první skupiny kladu kodexy XIII.
Rozvržení; (druhé polovice) a XIV. stol., do druhé pak rukopisy
památek XV. a XVI. (zejména první polovice) století. Krite-
riem je tu ne tak časové rozhraní jako spíše okolnost, jak se tyto
památky chovají k předešlým. Starší skupina má ještě leccos
z obecného rázu písma staršího; litery jsou spíše široké, někde
i poněkud oblé, ne tak úzké a ostře hranaté jako památky ve sku-
pině mladší, stol. XV. a násl.

PAMÁTKY XIII. A XIV. STOL.

I. breviář Vrbnický. — Misál Vatikanský (Illir. 4). — Kodex v Bodlejaně v Oxfordě. — Kodex Lobkovický. — Misál kn. Novaka. — Breviář Vatikanský z 1379. — Breviáře vrbnické II. a IV. — Evangeliář Remešský. — Brev. Víta z Omišlje. — Kodex Pařížský č. 11. — Breviář Pažmanský. — Kodex Jihoslov. akademie III. c. 12. — Kodex Národní knihovny ve Vídni, slav. 121.

1. I. breviář vrbnický,¹⁾ ll. 259 (35·5×27·5 cm) v 29 kvinternech; obsahuje hodiny jitřní (matutinal). Knihu psali aspoň dva písaři. Kodex je pozoruhodný některými zvláštnostmi paleografickými. Píše se tu ještě $\mathfrak{a}$ nebo $\mathfrak{a}$ ovšem již zřídka; v celé knize jsem napočítal asi 20 příkladů těchto znaků. Sloupečky liter $\mathfrak{m}$ a $\mathfrak{n}$ jsou spojeny zřejmými obloučky. Písmeno $\mathfrak{x}$ bývá tu v platnosti hláskové buď samo a nebo ve svaznici s: l, ž. Litera $\mathfrak{a}$ končí leckdes petlicí trčící do výšky v podobě trojúhelníku. Písmeno $\mathfrak{x}$ staršího tvaru je tu ve svaznici s „l“ buď v podobě $\mathfrak{x}$ (zřídka) nebo častěji $\mathfrak{x}$. Tab. XXVII, XXVIII.

I. breviář
Vrbnický

2. Misál původem z Omišlje na ostrově Krku nyní v knih. Vatikánské,²⁾ (zn. Illir. 4) ll. 278 (31×24 cm) v 28 kvinternech. V čele knihy se čte pozdní nápis: Missale nel carattere di san Gierolamo del 1371, což není správné; podle údajů v kalendáři pochází kodex někdy z první čtvrtiny stol. XIV. (nejpozději 1317—1323). Písmem širokým a leckdes ještě dosti oblým se podobá rukopisu předešlému; ovšem starobylých znaků za polohlásku tu již není. Tab. XXXI, XXXII.

Misál Vatikanský (Illir. 4)

3. Kodex breviář-misál-rituál v Bodlejaně v Oxfordě,³⁾ zn. MS. can. lit. 172, ll. 411 (15×10·2 cm), s vro-

Kodex v Bodlejaně v Oxfordě

čením na posledním listě: Довршенъ Анто. Г. Т. І (1310). Písmo se mi zdá na tu dobu příliš ostře hranaté, takže mám

¹⁾ Viz můj spis: Nejstarší breviář chrvátskohlaholský (Prvý breviář vrbnický) v Praze 1910. Se sedmi autotypickými snímky a mapkou — I. Milčetić, Hrvatska glagolska bibliografija, Starine XXXIII, Zagreb 1911, str. 53 násl. — V. Jagić, Глагол. писмо, str. 149 č. 35, se snímek na tab. XIV 32.

²⁾ I. Vajs, Ukázky textů z vatikánského kodexu (sign. Illir. IV), v Praze 1913; — bibliograf. popis a snímky. I. Milčetić, Hrv. glag. bibliografija, str. 31—33. Prof. Jagić o něm nemluví, ježto popisuje kodexy opatřené přesným datem (vročením).

³⁾ J. Vajs, čl. Charvatsko-hlaholské kodexy v Bodlejaně v Oxfordě: v Časopisu katol. duchovenstva, v Praze 1915, str. 561—74.

pochybnost, není-li řečené datum prostě opsáno z originálu, z něhož byl text opisován.⁴⁾

4. Hlaholský rukopis v býv. knihovně Lobkovické v Praze,⁵⁾ psaný v Seni 1359, listů 160 (12×10 cm) v desíti kvinternech. Obsahem je příbuzný s předešlým. Po stránce grafické vyniká archaismy u liter: ѿ, ѿ, ѿ, ѿ, ѿ; písmena ѿ a ѿ jsou tu dosud i v platnosti hláskové; ѿ = ѿ ovšem jen jednou na začátku žalmu 44. Tab. XXXIII.

Obr. 22. Písmo kodexu misálu Novakova.

5. Misál knížete Novaka z r. 1368,⁶⁾ v Národní knihovně vídeňské č. 8; ll. 1+272 (24·5×32 cm) v třiceti tyřech kvaternech. Kodex vyniká úpravou velice úhlednou. Některé litery jako: ѿ, ѿ, ѿ, ѿ jsou již ostré; hořejšek písmene ѿ je čtyřúhelník stejně jako spodek ѿ a ѿ; litera ѿ starého tvaru se čte jen ve svaznicích: ѿ (ml.) Tab. XXXV, XXXVI.

6. Dvoudílný breviář knih. Vatikánské z r. 1379.⁷⁾ Díl I. čítá

⁴⁾ Něco podobného píše prof. Jagić o sborníku Ivančićově, v němž se udává rok 1395, ale podle písma se zdá, že spíše náleží do doby pozdější (stol. XV). srov. Глагол. писмо str. 158; Starine XXV str. 138.

⁵⁾ J. Vajs, Staroslavenski Psaltir hrvatskoglagolski, v Krku 1916 (též s titulem: Psalterium Palaeoslovenicum croatico-glagoliticum, Pragae MCMXVI; se snímky; viz i I. Milčetić, Hrv. glag. bibliografija, str. 82 násl. — U Jagiće je snímek na tab. XV 37 (Глагол. писмо, str. 153—154).

⁶⁾ V. Jagić, Глагол. писмо, str. 154 a tab. XV 38; snímek celého listu je i u Geitlera (Die alb. u. slav. Schriften). V Milčetićově bibliografii str. 28—29. Srov. o něm též moji rozpravu: Předloha hlaholského prvotisku z r. 1483 (Sborník Pastrnkův 1923).

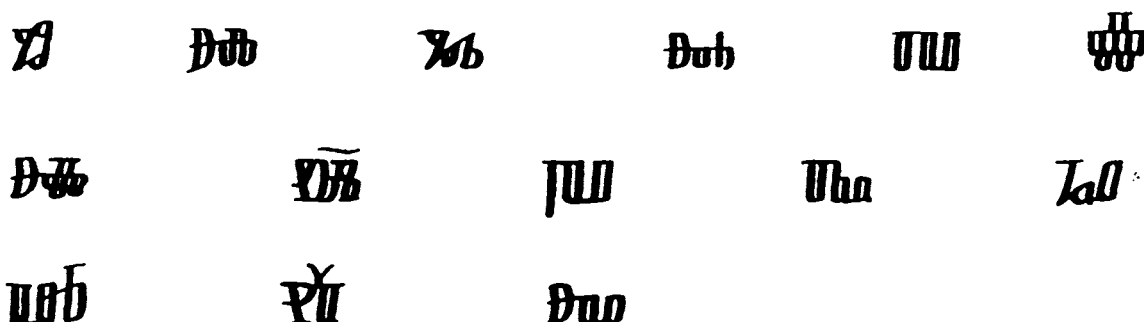
⁷⁾ J. Vajs, Nejstarší breviář chrvatskohlaholský, str. XLV—XLIX. V Milčetićově bibliografii str. 76—77. Snímek z něho je ve Sborníku staroslov. literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile, v Praze 1929 (začátek legendy sv.

248 ll. (31·5×22·5 cm) v 26 kvinternech; II. díl 217 ll. v 23 kvinternech, stejných rozměrů jako první. Nejstarší zápisy kursivní hlaholicí jsou v něm z r. 1387 a 1411. Ráz písma je jako v kodexu předešlém.

Dvoudílný
breviář Vatikánský z 1379

7. Vrbnický breviář č. II. z konce XIV. stol. (1391.),⁸⁾ ll. 295 (20·7×36 cm) v 38 třicetiosmi kvaternech; v staré sešlé vazbě, kusý na začátku i na konci. Písmo vyniká tlustými literami tahů tupě hranatých, které připomínají výše jmenovaný zlomek breviáře lublaňského (č. 1). Stejně jako písmo zachoval si i text starý ráz. Tab. XXXVII.

Vrbnické
breviáře II. a IV.

Obr. 23. Svaznice v písmě misálu Novakova.

8. Vrbnický breviář č. IV., 112 ll. (25×35 cm) v šestnácti kvaternech. Rukopis vyniká úhledným písmem v němž přicházejí litery **Ѧ** a **Ѧ** ještě v platnosti hláskové.) Tab. XXXVIII.

9. Remešský evangeliář — hlaholská část z r. 1395.¹⁰⁾ Celý

Václava), u Jagiće Глагол. писмо, str. 154 a tab. XVI 39a-b. Srov. též Starine XIV 210, a A. f. sl. Phil. XXV 7 násl.

⁸⁾ V. Jagić, Глагол. писмо, str. 155, tab. XVI, č. 41. — Vajs, Nejstarší breviář, str. LXIX—LXXII. Viz i Milčetičovu bibliografii, str. 56—57. Z téhož kodexu otiskl některé texty I. Berčić v knize: Ulomci svetoga pisma, u Zlatnom Pragu 1864—71. Rozbor těchto textů napsal prof. R. Nachtigal ve studii Нѣскольکو замѣтокъ о слѣдахъ древне-славянскаго паримейника въ хорватско-глаголической литературѣ. (Древности III, Москва 1902); upozorňuji však, že se texty, o nichž je tu řeč, čtou v breviáři II. a ne jak je u Nachtigala, asi omylem tisku, udáno, v breviáři prvním.

⁹⁾ Prof. Jagić srovnává písmo této památky s předešlou tvrdí, že tento breviář je jistě starší nežli předešlý (Глагол. писмо, str. 155—56; tab. XVII, 42). Písmo ukazuje jakousi příbuznost, zejména v iniciálkách, s kod. Víta z Omišlje (viz níže). Srov. Vajs, Nejstarší breviář, LXXVI. — I. Milčetič, Bibliografie, str. 59—60.

¹⁰⁾ Srov. F. Pastrnek, čl. Evangelium Sazavo-emauzské, v ČMM., v Brně 1891, str. 331—340. — L. Leger, L'Evangélique Slavon de Reims, dit Texte du sacre, Reims-Prague 1899.

kodeks 47 pergam. ll. (16·5×23·5 cm); cyrilská část 16, hlaholská 31 ll. Hlaholská část obsahuje výbor svátečních čtení epištolních i evangelních. Písmo je na tu dobu velmi ostrých tahů; mnohem ostřejší nežli v kodexu předešlém. Tab. XXXIV.

Remešský evan-
geliář z 1395

10. Breviář Víta z Omišlje z konce XIV. stol. (1396),¹¹⁾ 468 ll. (34·5×27 cm) v 49 kvinternech. Prof. Jagić¹²⁾ poznamenal, že tento kodeks psala dvojí ruka; jedna píše *ъ* a *ѣ* v řádce a písmeno *ѡ* na široké základně, druhá psala totéž písmeno dole s ostrým úhlem a druhá dvě zabíhající hluboko pod osnovu linkovou. K zvláštnostem grafickým náleží i ta okolnost, že písař mísí leckdes litery cyrilské s hlaholskými; tak na př. ve slově *доуѡро* na listě 120 d nebo nadpis *чтѣ* na l. 120 d, 291 d, 292 a a j. Tab. XL.

Breviář Víta
z Omišlje

11. Kodeks Národní knihovny v Paříži, zn. slav. 11, ll. 200 (17×11 cm);¹³⁾ podle tabulky přestupních let byl napsán kolem r. 1380. Šafařík a Martynov kladli jej do polovice stol. XIV., prof. Jagić však má jej za mladší nežli rukopis Lobkovický vzhledem k tahům písma; tato mínění lze snad srovnat v ten smysl, že, jak se zdá, začátek psala ruka jedna, jejíž písmo připomíná rukopisy starší nežli písmo ruky druhé, které se podobá spíše písmu památek stol. XV. Obsahem se podobá kodeks Pařížský kodexu Lobkovickému. Tab. XXXIX.

Kodeks Národní
kn. v Paříži č. 11

12. Vším rázem písma hlásí se k předešlým objemný kodeks Jiho-slovanské akademie v Záhřebě, zvaný „Pažmanský“, zn. III b 10,¹⁴⁾ ll. 414 (27·5×20·5 cm) v 42 kvinternech. Listy 110, 236 a 401 nejsou označeny; poslední kvintern psala asi jiná ruka. Kniha obsahuje všechna čtení breviáře, do

Breviář
Pažmanský

¹¹⁾ Podrobný bibliografický popis a ukázky písma jsou v I. svazku mého díla *Analecta s. Scripturae ex antiquioribus codd. glagoliticis*, Propheta Joel, Veglæ 1908; další svazky Oseas, 1910, Habacuc, 1912, Sophonias-Haggæus, 1913 a Zacharias-Malachias, 1915 přinášejí rovněž snímky hlahol. textu. — Viz i můj Nejstarší breviář, str. LXI—LXVII; dále: Kniha Ruth, v Praze 1926 se snímky. — I. Milčetić, Hrv. glag. bibliografija, str. 73—76.

¹²⁾ V. Jagić, Глагол. писмо, str. 150 a tab. XVII č. 43.

¹³⁾ Srov. P. Martynov, Les manuscrits slaves de la bibl. Impériale. Paris 1858, str. 70 násl. — J. Vajs, Nejstarší breviář, str. XXXI—XLI; I. Milčetić, Bibliografija str. 80—81; V. Jagić, Глагол. писмо, str. 70—75 a tab. XVII č. 44. Snímek z kalendáře (říjen a listopad) je i ve Sborníku staroslov. literár. památek o sv. Lidmile a sv. Václavu, v Praze 1929.

¹⁴⁾ J. Vajs, Nejstarší breviář, str. LXXXIII—LXXXVII; srov. i můj čl.

13. Podle velikonoční tabulky patří do tohoto období ještě rukopis Jihoslov. akademie zn. III c 12;¹⁵⁾ čítá 77 ll. ($29\cdot5 \times 20\cdot5$ cm) v 9 kvaternech. Kniha je opatřena novou lepenkovou vazbou, na jejíž hřebetě se čte: БРЕЖНАР · ѿ ѿ · КЪКА ИЗ БРЕЖ. Poslední řádek lunárních písmen ukazuje na konec stol. XIV. (1384). Písmo je ovšem již dosti ostře hranaté; dlouhé litery jsou а, ѡ, ѣ, ꙗ, ꙑ, někdy též ъ (i ve svaznici s předchozím ꙑ); litera Ѣ dosud se drží střízlivě v mezích linek; písmeno Ѥ je nahoře čtyřúhelníkovité; litera Ѧ je tu jen ve svaznici ѦѦ. Kodex se vyznamenává dosti pravidelným užíváním znaku neb aspoň apostrofu za polohlásku. Tab. XLI.

Brev. Jihoslov.
akademie III c 12

14. Breviár (väčší zlomek) v Národnej knižnici viedenskej zn. 121,¹⁶⁾ ll. 21 (28 × 23 cm); Šafařík jej kladl do 2. polovice stol. XIV. (v Památkách XLII), čemuž se zdá nasvědčovať tvar písma.

Co značí slova: „По закону римского двора“ v nadpisech hlaholských breviářů (Jagić-Festschrift, Berlin 1908, str. 230—234). I. Milčetić, Hrv. glag. bibliografija, str. 41—44. Jagić se o něm nezmiňuje; I. Berčić, z něho otiskl text žaltáře ve sbírce „Ulomci sv. Pisma“.

¹⁵⁾ Viz můj: Nejstarší breviář, str. XCI—XCII; v bibliografii Milčetičové str. 44—45. Tento kodex je cenný opis žaltáře, v němž si zachoval nejednu zvláštnost jak ve tvarech tak v překladu. Kan. Parčič o něm kdesi poznamenal, že nenalezl v breviářích charv.-hlaholských tak pěkný text, jako je tento. Ve spise: Psalterium palaeoslovenicum, Praeae 1916, uveřejnil jsem z něho ve snímcích ž. XXI—CVII, str. 13—62 a ukázky z kalendáře. Proti odhadu Kukuljevičovu kladu jej do stol. XIV. jednak podle rázu písma a jednak i proto, že lunární (velikonoční) písmena ukazují na rok 1384.

¹⁶⁾ Srov. *J. Vajs*, Nejstarší breviář, str. LXVIII—LXIX. V. Jagić i Milčetić o něm mlčí. Pro nás kromě tvaru písma je zajímavý i obsahem; čte se tu totiž officium neboli hodinky ke cti sv. Vojtěcha (na l. 17b-d), kteréž jsem uveřejnil v ČKD.

SKUPINA DRUHÁ (MLADŠÍ), STOL. XV.—XVI.

Misál knížete Hervoje. — Misál Ročský. — Kodexy Vatikánské zn. 8 a 10. — Brev. v kapitol. archivu sv. Petra. — Breviáře v lycejní knih. v Lublani. — Kodexy metropol. knih. v Záhřebě. — Brev. v Leninově museu v Moskvě. — Misály Vrbnické. — Misály Lublaňské. — Kodex sbírky Kopitarovy. — Kodexy v Novém. — Brev. v Britském museu. — Kodexy v Bodlejaně v Oxfordě. — Rogovská řehole sv. Benedikta. — Kodex Šimona Klimentoviče. — Hlaholská bible Emauzská. — Hlaholské prvotisky.

15. Z počátku stol. XV. je tu misál knížete Hervoje; nejprv v knih. Korvinově, potom v pokladu cařihradského serailu, nyní někam zapadlý; ll. 247 pergam. (31 × 22·5 cm) s písmen spíše polouniciálními, ježto tu přibývá dlouhých liter zejména: **h, a, p, r, s, t, v**; a svaznic **ŕ, ſ, z, l**; též ostatní litery jsou stíněnější a ostřejší nežli dříve (**h, v**). Kodex byl překrásně iluminován jak v kalendáři tak v textu při jednotlivých slavnostech.¹⁾

16. Misál Ročský (z Roči v Istrii — Rozzo) nyní v Národní knihovně vídeňské, zn. slav. 4; čítá pergam. ll. 234 (35·5 × 24 cm) v 24 kvinternech. Kodex ukazuje, že je textem příbuzný vatikánskému č. 4, ovšem podle písma je jistě mladší. Prof. Jagić o něm napsal,²⁾ že se v katalogu knihovny datuje z r. 1421 s připomenutím, že to datum v knize nikde nenalezl. Na listě 231 se čte přípis z r. 1497, že kniha byla již převázána; tedy můžeme mít právem za to, že byla napsána někdy v polovici stol. XV. Také v tomto jsou již dlouhé litery: **h, a, s, z, l**; písmena **u** a **w** jsou v horní části velice drobná, u **z** a **l** přední očka jsou značně zaostřená; **v** je dole velmi ostré, **h** v záhybu ostré a značně stíněné. Kodex vyniká velmi vkusnými iniciálkami latinskými i hlaholskými a drobnomalbami v textu. Tab. XLIII.

17. Misál knih. Vatikánské zn. Illir. 8, z r. 1435 původem z Liky; pergam. ll. 288 (24 × 18 cm) v 39 kvinternech. Písmo je méně úhledné, dlouhé litery a svaznice tytéž jako v předešlých.³⁾ Tab. XLII.

¹⁾ Viz monografii: *Missale glagoliticum Hervoiar ducis Spalatensis, Recensuerunt V. Jagić, L. Thallóczy, F. Wickhoff. Vindobonae 1891. U Milčetiće str. 33—35.*

²⁾ Глагол. писмо, str. 162; viz též tab. XX č. 52. Na jeho přednost textovou jsem ukázal v uvedeném čl. „Předloha hlaholského prvotisku z r. 1483“. V bibliografii Milčetiće na str. 26—27.

³⁾ U Jagiće, Глагол. писмо, str. 159, tab. XVII č. 45; u Milčetiće na str. 29—31.

18. Tamtéž breviář z roku 1485, zn. Illir. 10, 403 pergam. ll. (16 × 11 cm). Podle přípisu na listě 403v byla kniha napsána v Bribiru a přešla darem klášteru sv. Heleny u Seni.⁴⁾

19. V kapitolské knih. sv. Petra v Římě malý breviář zn. D 215, ll. pergam. 436 (16 × 12 cm) v 43 kvinternech s písmem dosti ostře hranatým; ll. 391—420 jsou snad kus staršího breviáře nebo aspoň psané rukou jinou písmem větším.⁵⁾

Brev. v kapi-
tolní kn. sv.
Petra v Římě

20. Breviář původem z Berma v Istrii, nyní v Lycejské knih. v Lublani, zn. 161, 1. polovice století XV.; pergamen. ll. 180 (32 × 22 cm) v 19 kvaternech, nově převázaný. Velikonoční tabulka na l. 169r počíná r. 1396 a končí 1423.

Breviáře
v lycejské kn.
v Lublani

Nejstarší záznam na posled. listě praví, že tento kodex byl r. 1444 půjčen z Pulje do Boljuna v Istrii. Písmo dosti úhledné.⁶⁾ Tab. XLIV.

21. Tamtéž dvoudílný pergam. breviář zn. 163: I. díl ll. 264, (30 × 21 cm) v 27 kvaternech, díl II. ll. 176 v 17 kvaternech; písmo je dosti neúhledné a mísí místy i nadpisy cyrilské (srov. l. 119). Nejstarší přípisy na l. 263 z r. 1501.⁷⁾

22. Kodex breviářní arcib. knih. v Záhřebě z r. 1442,⁸⁾ zn. 34—6,

⁴⁾ *Vajs*, Nejstarší breviář, str. XLIX—LII. *Jagić*, Глагол. писмо, ho nepřipomíná, také ne v *Povijesti hrvatske književnosti* (Zagreb 1913); *Milčetić*, v bibliografii se o něm krátce zmiňuje na str. 78.

⁵⁾ Nejstarší breviář, str. LII—LV. Již *Črnčić*, se o něm zmiňuje v *Starinách* (XIV str. 216). V *Milčetićově bibliografii* je o něm řeč dvakrát (str. 79—80, a v přídavku str. 535 násl.); *Jagić* o něm mluví jen v knize *Hrvatska glagolska književnost* (otisk z *Povijesti hrv. književnosti*) na str. 22. Písmo je sice dosti široké jako u památek starší doby, ale tahy jednotlivých liter jsou příliš ostré, než abychom jej mohli klást s jistotou do stol. XIV, jak míní *Črnčić*.

⁶⁾ Nejstarší breviář, str. XIV—XVI; tam jsem jej kladl do konce stol. XIV, opíraje se o lunární neboli velikonoční tabulku. Ježto však tyto tabulky bývaly opisovány ze starších, bude jistější počítat jej sem. *I. Milčetić*, ve své bibliografii mluví o něm na str. 69—73. Nejstarší přípis v něm je, ovšem pozdější nežli kodex sám (z r. 1444).

⁷⁾ Nejstarší breviář, str. XVI—XX. — V bibliografii *Milčetićově* viz o něm na str. 65—69. V tomto kodexu objevil na l. 27 a z něho vydal prof. *Jagić* cenný apokryf zvaný ev. Jacobi, o dětství P. Ježíše (viz A. f. sl. Philol. XXV, 37—38) stejně jako z předešlého text staroslov. legendy o sv. Václavu na l. 134 (srov. Русс. филол. Вѣстник, Варшава 1902) a prof. *Berčić* kusy Pannonského životopisu sv. Konstantina-Cyrilla; viz: Dvě služby rimského obředu za svatkovinu sv. C-M., u Zagrebu 1870, str. 27 násl.

⁸⁾ *V. Jagić*, Глагол. писмо, str. 159—160; tab. XVIII č. 46. — *I. Milčetić*, Hrv. glag. bibliografija, str. 49 násl. — *J. Vajs*, Nejstarší breviář, str. CI—CV.

469 pergam. ll. v 50 kvinternech. Písmo je velmi drobné ale
 Kodexy 2 v me- úhledné; mimo dřívější dlouhé písmeny zabíhají tu
 tropolit. knih. pod čáru i: *ѣ, ѡ, ѡ*; litera *ѣ* je tu tupě ohnuta. Jiná
 v Záhřebě zvláštnost rukopisu jsou vkusné iniciálky latinské.

23. Tamtéž sakrifikál, zn. 34—6, pergam. ll. 63 (17×12 cm)
 původem z Vrbníku; dosti nedbale psaný.⁹⁾

24. Breviář před r. 1443 psaný, nyní v Leninově (bývalém
 Breviář v Leni- Rumjancovském) museu v Moskvě; pergam. ll. 250
 nově museu (31×22 cm.) Podle snímku u Karinského (č. 17) je
 v Moskvě písmo velmi ostré; z dlouhých liter jsou tu: *ѣ, ѡ,*
ѣ, ѡ, ѣ, ѡ, ѡ, ѡ; také svaznic užívá hojně. Podle záznamu na l. 246
 byl kodex napsán před rokem 1443.¹⁰⁾

25. I. misál vrbnický, napsaný od archidiakona Tomáše ze Seni
 r. 1456¹¹⁾ pergam. kodex, ll. 256 (28·5×20 cm), ve
 Misály 27 kvinternech; písmo je velmi úhledná polounciála,
 Vrbnické 2. která napodobuje v lecčems vzory starší; z dlouhých
 liter jsou tu zejména: *ѣ, ѡ, ѣ, ѡ a ѡ*; mladšího typu jsou zejména
 málo vyvinuté *ѣ* a velmi ostré *ѣ*.

26. II. misál vrbnický v témž archivu býv. rurální kapitoly
 na Vrbníku z r. 1463¹²⁾ čítá 286 pergam. ll. (22·5×30 cm) ve 20
 kvinternech; v původní vazbě poněkud poškozené. Kodex vyniká
 ozdobnými iniciálkami (latinskými) v textu a úhlednými drobnomalbami. Písmo je úhledná polounciála asi jako v předešlém. Tab.
 XLV.

⁹⁾ I. Milčetić se o něm rozepsal na čtyřech stranách (v bibliografii str. 5—9), kdežto o nejstarším misálu hlaholském nebo o misálu knížete Novaka nemá než stránku. Jagić se o něm nezmiňuje, jednak nemá jisté datum a není valné ceny.

¹⁰⁾ V. Jagić Глагол. письмо, str. 160, kde se dovolává snímku sbírky Karinského (Образцы глаголицы č. 17). Podle zpráv A. Viktorova (Собрание рукописей П. И. Севастьянова, Москва 1881, 75—77) jest breviář dvoudílný; I. díl má 245 a II. 250 pergam. ll. Přípis z r. 1443 se čte v I dílu na horním kraji pátého listu od konce: „Лѣтъ гнѣхъ ѣ . ѡ . ѡ . ѡ паде снѣхъ на поютре Филиппова маѣ мѣца . . .“

¹¹⁾ Vajs, Hlaholské kodexy ve Vrbníku na ostrově Krku, ČČM. 1908, 72 násl. — V bibliografii Milčetićově, str. 15—18. V. Jagić, Глагол. письмо, 160 a tab. XIX č. 49.

¹²⁾ Tento rok udávám podle velikonoční tabulky, která (na l. 285) počíná 1463 a končí 1506; srov. můj článek v ČČM. 1908, 74 násl. — Milčetić, Hrv. glag. bibliografija, str. 18—20. Jagić se o něm zmiňuje jen mimochodem (Hrv. glag. književnost, 22).

27. Misál v Lycejské knih. v Lublani zn. 162, původem z Berma (v Istrii),¹³⁾ pergam. ll. 1 + 245 + 2 (34·5 × 25 cm) ve 26 kvinternech; písmo je polounciální, ozdobené iniciálkami a miniaturami; konec chybí. Nejstarší zápis z Berma kursivní hlaholicí se tu datuje z r. 1495; ostatní jsou mladší.

Misály
Lublaňské 2.

28. Druhý misál v téže Lycejské knih., zn. 164, pergam. ll. 196 (21 × 30 cm) ve 20 kvaternech, psaný méně úhlednou polounciálou, na počátku kusý.¹⁴⁾

29. Kodex sbírky Kopitarovy zn. 22, podobný Lobkovickému, Pařížskému a Oxfordskému, pergam. ll. 177 (18 × 12 cm) v 18 kvinternech; písmo je drobná, úhledná, hranatá polounciála stol. XV.¹⁵⁾

Kodex sbírky
Kopitarovy

30. Breviář zvaný „Vinodolský“ z r. 1470¹⁶⁾ v archivu Jihosl. akademie zn. IIIb 6, 199 pergam. ll. (26 × 19 cm) v 21 kvinternech; datování je na l. 62d.

31. Breviář Kukuljevičův (č. 1) tamtéž z r. 1485,¹⁷⁾ zn. Id 34, pergam. ll. 165 (39·5 × 29 cm) v 18 kvinternech; vyniká jak velikým formátem tak i písmem; duktus písma a svaznice jako v předešlých ano hojnější. Z dlouhých liter jsou tu: *h*, *z*, *th*, *dh*, *f*, *g*; nezvyklé svaznice *th* = bž, *zh* = ože a j.

32. Jiný tamtéž, sbírky Kukuljevičovy 183, zn. IIIb 25,¹⁸⁾ pergam. ll. 195 (29·5 × 20·5 cm) ve 26 kvaternech. Lunární tabulka počíná rokem 1408; je však těžko klásti tento kodex bez obav na

¹³⁾ *I. Berčić* jej klade do stol. XIV (Dvě služby rimského obřadu str. 12). *Jagić* se o něm podrobně nezmiňuje, jen obecně poznamenal, že všechny, kromě svrchu jmenovaných, náleží do stol. XV. — *I. Milčetić* píše o něm v bibliografii na str. 20—26.

¹⁴⁾ Tento kodex kladou všickni do stol. XV: *Berčić* (l. c. str. 13), *Jagić* i *Milčetić* (l. c. str. 20).

¹⁵⁾ Pro dějiny tohoto rukopisu je pozoruhodná poznámka na 1^r listu: Resid(enzia) Ragusina Soci^{is} Jesu; a pod tím exlibris: k. k. Lycealbibl. zu Laibach. V druhé části od l. 152 je písmo hustější a méně úhledné. *Milčetić* o něm píše v bibliografii na str. 85—86; *V. Jagić*, *Anzeiger d. phil.-hist. Classe*, Wien 1899, str. 10.

¹⁶⁾ Sbírký Kukuljevičovy č. 2. Viz o něm v mém spise Nejstarší breviář, str. LXXX—LXXXIII. U *Jagiće*, Глагол. писмо, str. 161, tab. XIX č. 51; v bibliografii *Milčetićově* str. 38—40.

¹⁷⁾ *Vajs*, Nejstarší breviář, str. LXXIX—LXXX; *Jagić*, Глагол. писмо, str. 162, tab. XX č. 53. — *I. Milčetić* Hrv. glag. bibliografija, str. 40—41.

¹⁸⁾ *Vajs*, Nejstarší breviář, str. LXXXVII—XC. — *I. Milčetić*, Hrv. glag. bibliografija str. 36—38. *Jagić* se o něm nezmiňuje; zato připomíná (Глагол.

počátek stol. XV., protože méně sběhlí písaři rádi prostě opisovali tyto tabulky z předloh starších.

33. Misál řečený „Bribirský“ tamtéž,¹⁹⁾ zn. IIIb 3, pergam. ll. 103 (25×18·5 cm) ve 12 kvaternech; méně pečlivě psaný.

34. Breviář v knih. universitní v Záhřebě zn. SM XIc 7, pergam. ll. 183 (30×19·5 cm) v 19 kvinternech;²⁰⁾ asi z první polovice XV. stol. Přípisy jsou tu z r. 1475, 1476 a 1490 (kursivou).

35. Breviář kapitolního archivu v Novém (Vinodolu) č. I z r. 1459;²¹⁾ pergam. ll. 466 dvojí velikosti (jsou tu vlastně svázaný dva kodexy v jedno; první rozměrů 36×28 cm, druhý 36×24 cm). Písmo druhé, mladší části je méně pečlivě psané a méně úhledné. Po stránce grafické je pozoruhodné, že na l. 15d v 21 ř. se píše slovo meč s literou æ, ovšem nenáležitě.

36. Tamtéž breviář č. 2 původem z Grobniku nad Rjekou, z let 1493—1495;²²⁾ čítá pergam. ll. 500 (35×26 cm) v 52 kvinternech, velice objemný; písmo je veliké a tlusté, knihu zdobí úhledná hlaholská začáteční písmena.

37. Tamtéž i misál, necelý, zpředu i vzadu kusý a s mezerami uprostřed; pergam. ll. 188 (31·5×20 cm); z pozdní poznámky z r. 1515 kursivní hlaholicí je vidět, že sloužil kostelu v Novém Vinodolu.

38. Breviář z konce XV. stol. v Britském museu v Londýně;²³⁾ značka Add. 31, 951; ll. 71 pergam. (30·5×22 cm), nově převázaný, se širokými okraji, písmo je těsné a dosti drobné. Na Ir l. je kursivou připsáno vročení 1493.

письмо, str. 162) fragment misálu s vročením 1485 s písmem mnohem strážlivějším nežli v rukopisech jmenovaných. U Milčetiće (l. c.) je o něm řeč na str. 109—110.

¹⁹⁾ Milčetić (l. c.) o něm na str. 1—5; Jagić se o něm nezmiňuje.

²⁰⁾ Vajs, Nejstarší breviář, str. XCIII. — Milčetić, Hrv. glag. bibliografija, str. 52—53.

²¹⁾ Tento rok jsem zjistil náhodou; našel jsem totiž jeden kvatern z tohoto kodexu u Vl. Mažuraniće v Záhřebě, kde je poznamenáno vročení i písař (srov. Nejstarší breviář, str. XXV); Milčetić, (l. c.) na str. 60 o něm poznamenal jen to, že mohl být napsán okolo polovice stol. XV. — Jagić, Глагол. письмо, str. 161 a na tab. XIX č. 50.

²²⁾ Tento kodex je známý přípisem popa Martince z r. 1494 o vpádu Turků a rozvalení Modruše. (Srov. Valjavec v Radu knj. 98, Šurmin Acta croatica, 376—77, Milčetić (l. c.) str. 62—65. Z téhož kodexu jsem vydal text knihy Jobovy (Liber Job, Veglae 1903) s ukázkami textu. Jagić se o něm zmiňuje (l. c.) na str. 163.

²³⁾ Uvedl jsem jej již výše, kde byla řeč o hlaholském zlomku z I. období, doby mnohem starší, který je k tomuto kodexu v čele knihy přivázán; kodex

39. Misál v Bodlejaně v Oxfordě,²⁴⁾ zn. MS. can. lit. 349, perg. ll. 239 (25 × 18 cm) ve 24 kvinternech. Písmo je ostře hranatá polounciála jako v kodexech XV. stol. Kodexy v Bodlejaně v Oxfordě Na l. 81 si v kursivním přípise nějaký fra. Ivan ztěžuje,²⁵⁾ že není, kdo by nyní takto psal. Ovšem tento přípis z r. 1521 v kalendáři je jistě pozdější.

40. Tamtéž misál, zn. MS. can. lit. 373.²⁶⁾ perg. ll. 176 + 4 (32,5 × 22,5 cm) s velikými okraji. Kodex je defektní na počátku, uvnitř i na konci. I zde je písmo ostře hranaté, ale u srovnání s předešlým pečlivěji psané; kniha vyniká velmi úhlednými písmeny počátečními, hlaholskými i latinskými.

K předešlým památkám se řadí zejména ještě dvě obsahem různé, objemem menší; jsou to dva rukopisy řeholí benediktinské a františkánské.

41. Řehole sv. Benedikta, původem z kláštera rogovského, nyní v archivu Jihoslovanské akademie v Záhřebě;²⁷⁾ zn. Ia 74, perg. kodex asi z konce XIV. věku. Čítá Rogovská řehole sv. Benedikta perg. ll. 60 (17,5 × 13 cm). Šafařík položil rukopis v Památkách mezi leta 1369—1400 (str. LIII): Jagić jej klade prostě do stol. XIV. (v Priměrech 178). Písmo je polounciální; je sice dosti široké jako u většiny památek XIV. stol., ale při tom je podivné množství dlouhých písmen, jakž v té době nebylo obyčejem. Dlouhé litery jsou tu: *h*, *h̃*, *l*, *l̃*, *p*; litera *h̃* má starý tvar, ale písmeno *v* je dole již ostré. Nejstarší zápis je tu z r. 1406; pozdějších je mnoho ze stol. XV. a XVI.

42. Kodex fra. Šimona Klimentoviće²⁸⁾ z poč. stol. XVI. (1512), sám ničím nevyniká. Srov. Sborník filologický V (vyd. Českou akademií věd a umění) v Praze 1915, str. 193 násl.

²⁴⁾ Viz můj čl. „Hlaholské kodexy v Bodlejaně v Oxfordě“ (ČKD. 1915, str. 563 násl.).

²⁵⁾ „Никтор се сада находи да ще овако писати к фра Ивану“.

²⁶⁾ „Hlaholské kodd. v Bodlejaně“ (l. c. str. 569—571).

²⁷⁾ Srov. A. Pavić, Regule sv. Benedikta (Starine VII, str. 57—129) se snímek. Klášter Rogovo v Dalmacii nedaleko Biograda u Zadru. — I. Milčetić, Hrv. glag. bibliografija, str. 381—382.

²⁸⁾ Jinde se píše Klemenović; tak na l. 234^v se čte přípis: Те книжнице написахъ на сѣвоу бжню и бжне госпоу к фратару фра шимоуны снъ юриѣ клеменовица за лоукоула третого реда за оутншенне мое братице и досвршихъ е на заглави при сѣомъ мнховани на .г. и .м. (23) первара .ф.ф.шф. (1512). Srov. Kukuljevićův „Arkiv“ IV 32—35 (1857). — U I. Milčetiće, Hrv. glag. paleografija na str. 95—100. Takových sborníků jako je tento s obsahem dílem nábožným, dílem i poučným (t. zv. Luci-

v provinciální knih. na Glavotoku (na ostrově Krku); pergam. kodex. ll. 234 (11·5 × 7·5 cm), psaný drobnou polounciálou;²⁹
Kodex Šimona obsahuje rituál a řeholi III. řádu františkánského
Klimentoviče (tuto na l. 12 a násl.) kromě jiných textů, jako: Závěti sv. Františka, která se má čítat s regulí atp.

Je na místě, abych se zde zmínil i o svazku, vlastně pouze II. dílu, staročeské Emauzské bible z r. 1416²⁹) psané písmem hlaholským, nyní v universitní knihovně v Praze zn.
Hlaholská bible XVII A 1. I tento kodex je ohlasem charvátského
Emauzská hlaholismu na naší půdě. Kodex čítá ll. 258 pergam. (38·5 × 28·5 cm) v 26 kvinternech. Písmo je, jak je vidět na snímku, ostře hranaté; hlaholské iniciálky mísí s latinskými. Zajímavé je, že za české „h“ užívá cyrilské litery „r“. Tab. XLVI.

* * *

Polounciální písmo těchto památek přešlo do hlaholských prvotisků, které vyšly v tiskárnách: v Benátkách, v Seni a na Rjece (Fiume). Nejstarší (misál) pochází z roku 1483, tiskl se bezpochyby v Benátkách, autora však neznáme; za to jsem zjistil, že jeho text je otisk misálu knížete Novaka.³⁰) Po něm následovaly misály tištěné v Seni, péčí B. Baromiće, Š. Bedričiće a žakna K. Turčiće, r. 1494, jehož jediný exemplář se zachoval v Národním museu v Budapešti.³¹) Jiný tištěný r. 1528 u Bidoniho a Paysiniho v Benátkách, redakcí fra. Pavla Modrušanina;³²) konečně r. 1531 tištěný na Rjece od tiskařů Domnika a Bartola z Brescie, péčí biskupa Kožišiće. Podobně vyšel v Seni r. 1493 i breviář pod dohledem kan. Baromiće,³³) který, jak

dar) je mnoho v XV. a XVI. století. V těchto památkách kratšího obsahu, jak bude řeč níže, mísí se záhy prvky kursivní k tvarům polounciálním.

²⁹) Viz o ní můj čl. „Česká bible hlaholská“ ve Věstníku Král. společnosti nauk z r. 1908 (XIII) a literaturu tam uvedenou.

³⁰) Toto vydání vyšlo v dvojí úpravě na pergamentu i na papíře. Z pergamenových exemplářů se zachovalo několik listů v klášteře na Košljunu (Krak); papírové exempláře mají knihovny (archivy): Jugoslav. akademije, kn. Vatikánská a j. O textu této památky viz i poznámku k misálu knížete Novaka z r. 1368.

³¹) Srov. čl. prof. O. Asbótha: Das zu Zengg im Jahre 1494 gedruckte glagolitische Missale (Archiv f. sl. Phil. XIX, 214 násl.). Se dvěma snímky.

³²) Po exempláři tohoto vydání má i naše knih. Universitní a Musejní.

³³) Exemplář se zachoval v universitní knihovně v Záhřebě.

se zdá, je jen otisk kodexu arcib. knih. v Záhřebě. Kodex omišalj-
ského faráře Broziće, tištěný u Jana fra. Toressaniho v Benátkách
r. 1561³⁴⁾ je již poslední slabý ohlas toho, co druhdy bývalo. Písmo
těchto památek je sice hlaholice, ale jazyk není více čistá staro-
slověnština, nýbrž promíchaná tvary a výrazy živého jazyka.
Čestnou výjimkou je vzpomenutý misál, prvotisk z r. 1483, a to
proto, že je jen věrný otisk staré předlohy. Ovšem, že i v těchto
případech, kde zůstávali věrnými předlohám starším, je vidět no-
voty aspoň v grafice, odpovídající mladší výslovnosti živého jazyka.
Tak na př. v řečeném misále z r. 1483 čteme skoro vždycky již
místo starobylého (жд) жъ — ѡ (h) a pod. Těmito památkami tedy
se v pravém slova smyslu končí vlastní staroslověnské písemnictví
hlaholské.

³⁴⁾ Tohoto vydání jsem měl v rukou několik výtisků; jeden je v knihovně
„Angelice“ v Římě (sign. G 8, 21); srov. Nejstarší breviář, LV—LXI.

HLAHOLSKÉ PÍSMO KURSIVNÍ.

Starší listiny a zápisy písmem knižním (uncialou-poluncialou). — Žaltář Frašćićův z r. 1463. — Rukopis „Zrcalo“ z r. 1445. — Hlaholská kursiva: klidnější, rozběhlejší, oblá.

V starších charvátsko-hlaholských zápisech a listinách se užívalo i písma knižního: uncialy-poluncialy. Již Geitler¹⁾ uveřejnil seňskou listinu z r. 1309 psanou poluncialou; jinou (bullu papeže Řehoře XI.) z r. 1371 otiskl Milčetić v Starinách (XXXV)²⁾. Také přípisy v hlahol. kodexech nalezneme leckdes psané písmem poluncialním. Srov. přípisy v misálu knížete Novaka nebo v misálu Ročském a pod.

Ovšem, že již mladší knižní památky předchozího období mísí do poluncialy čím dál tím více prvky kursivní. Tak na př. žaltářní kodex Frašćićův³⁾ z r. 1463 v Národní knih. vídeňské (zn. 77), z části pergamenový, z části papírový, je sice psán poluncialou, ale s přemnohými příměsky kursivními. (T. XLVII) S tahy kursivními přibývá v něm také svaznic. Takových příkladů najdeme mnoho. Méně přehledná, ale dosti podrobná bibliografie Milčetićova uvádí pod záhlavím „Zbornici“ památky menšího obsahu, u nichž Milčetić udává písmo „přechodní“ („prijelazno“) t. j. poluncialu s příměsky kursivními.⁴⁾

Žaltář Frašćićův z r. 1463 Zde uvedu za příklad pouze kodex knih. Vatikánské (zn. 1445) zvaný „Zrcalo“, psaný takovou rozběhlou poluncialou s četnými dlouhými literami a hojnými svaznicemi.⁵⁾ To jsou příklady z pol. stol. XV. Ovšem čím dál tím se písmo více rozbíhá a svaznice se množí.

Rukopis „Zrcalo“ z r. 1445

¹⁾ Die alban. u. slav. Schriften I str. 188 i na snímku.

²⁾ I. Milčetić, Hrvatski prijevod bule pape Grgura XI Paolinima, Starine XXXV, 426 násl. se snímkem.

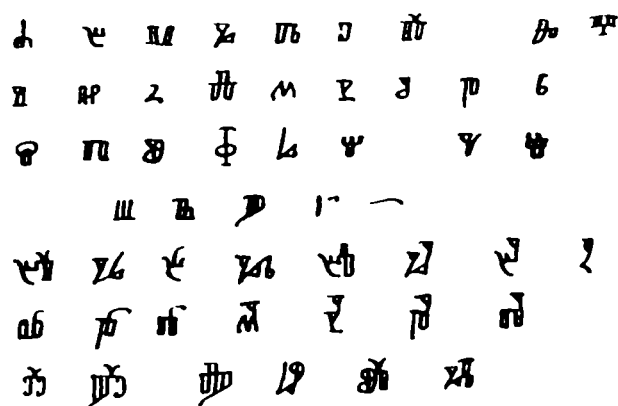
³⁾ J. Vajs, Žaltář Frašćićův, Slavia II 269 násl. — I. Milčetić, Bibliografija, 84—85; V. Jagić, Hrvatska glagolska književnost, 24.

⁴⁾ I. Milčetić, Hrvatska glagolska bibliografija, gl. IX, tit. Varia — osobito zbornici, str. 256 násl.

⁵⁾ Srov. V. Jagić, Глагол. писмо, str. 160, tab. XVIII č. 47; pro nás je tento rukopis tím zajímavější, že je v něm mnoho českých výrazů. Jagić myslí, že snad pochází z emauzského kláštera na Slované (Hrvatska glagolska književnost, 24). Srov. I. Milčetić, Hrv. glag. bibliografija, 202—203; srov. i čl. dra I. Črnčiče: Brojna vrijednost slova р (Rad XXIII, 18).

Tak se ponenáhlu objevuje nejen v zápisech a listinách, ale i v památkách knižních, v rozmanitých traktátech a památkách kratšího obsahu, vedle polounciály písmo kursivní, které vystřídal v XVI. a násl. stol. předešlý druh písma a udrželo se zejména v severních krajích bývalého Přímoří (v Istrii a na přilehlých ostrovech: Krku, Čresu,

Hlaholská
kursíva

Obr. 24. Písmo kodexu Frašćićova.

Lošiních a j.) až do počátku stol. XIX. Soudy (úřady), kapitulní, farní a klášterní archivy chovají dosud akta a matriky psané kursivní hlaholicí i z této nejposlednější doby.

Prof. Jagić upozorňuje, že písemné památky *duchovního* obsahu (náboženské traktáty, modlitby a pod.), psané hlaholskou kursivou, jsou psány písmem klidnějším neboli strážlivějším nežli ostatní listiny a zápisy obsahu *právního*.⁶⁾ Určit dobu těchto textů, ze které pocházejí, pouze podle tvaru písma je těžko, podle Jagíce nemožno.⁷⁾ V hlaholské kursivě se uplatňuje individualita jednotlivých písařů více než v kterémkoli písmě období předešlých. Obecně lze říci, že aspoň u některých písařů, jako by se po druhé objevil *oblý tvar* hlaholského písma v charvátsko-hlaholské kursivě, proti hranatému tvaru unciály a polounciály, obvyklému na tomto území.

Oblé tahy písma
kursivního

Zvlášť pozoruhodným a rázovitým změnám podléhalo písmeno x (i), které se objevuje v nejstarší kursivě ještě stojaté, potom se ponenáhlu kloní, až konečně bývá ležaté v podobě ∞, ∞ nebo m, m. Běžné tvary jednotlivých písmen podám na snímcích a v přiloženém přehledu.

⁶⁾ Глаголическое письмо, str. 165;

⁷⁾ Tamtéž, str. 173.

Obr. 25. PÍSMO KURSIVNÍ STOL. XIV., XV., XVI. A XVII.

	Záhřebský apokr. 1468	Vídeň. Tlmač. 1503	Lublaň. postil. 1627	Seňská l. 1393	Vinodol. zákon. XVI.	Istrijský rozvod 1546
a						
b						
v						
g						
d						
e						
ž						
dz						
z						
i						
i						
g						
k						
l						
m						
n						

Obr. 26. PÍSMO KURSIVNÍ STOL. XIV., XV., XVI. A XVII.

	Záhřebský apokr. 1468	Videňš. Tlmač. 1503	Lublaň. postil. 1627	Seňská l. 1393	Vinodol. zákon. XVI.	Istrijský rozvod 1546
o	o o	o o	o o	o o	o o	o o
p	p	p	p	p p	p	p
r	r r	r	r	r r	r	r
s	s	s	s	s	s	s
t	t	t	t	t	t	t
u	u u	u u	u u	u u	u u	u u
f		f	f		f f	f
ch	ch	ch	ch	ch	ch ch	ch
ó						
c	c		c	c	c	c
č	č	č	č	č	č	č
č	č	č	č	č	č	č
š	š	š	š	š	š	š
ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
ju	ju	ju	ju	ju	ju	ju
jer		i		,		

Příklady klidnější kursivy v rukopisech *duchovního* obsahu máme: v apokryfu o dřevě Kříže v archivu Jihoslov. akademie v Záhřebě (v archivu Kukuljevićově sv. IX.),⁸⁾ v rukopisech Národní knihovny ve Vídni (slav. 55, 78 Výklad evangelií),⁹⁾ rukopisech Lycejské knih. v Lublani: v postile II C 166¹⁰⁾ (jejím přepisu v universitní knih. v Záhřebě zn. SM 32); tamtéž officium Svatých sbírky Zoisovy d. 161 a j.

Nejznámější památky *právního* obsahu jsou tak zvané *statuty* a *razvody*. Ze stol. XVI. máme přepisy statutu Vinodolského (původem z r. 1288),¹¹⁾ Krčského, Vrbnického a j.; přepis „razvodu“ (neboli rozhraničení polí) Istrijského z r. 1546,¹²⁾ kromě velikého množství listin v archivech v Záhřebě a v Budapešti a j.

O hlaholském písmě *tajnopisném* (v kryptogramech) viz studii *M. N. Speranského*: Тайнопись в югославянских и русских памятниках письма, ЭСФ. 4₃, Ленинград 1929. Tamtéž i starší literaturu na str. 4.

⁸⁾ Rukopis pochází z r. 1468; prof. Jagić praví o něm (Глагол. писмо 167), že některá písmena zachovávají ještě uncíální ráz, takže bychom mohli jmenovat toto písmo polounciálou; jiné litery ovšem již mají ráz čistě kursivní. Takové míšení liter máme však i v řecké minuskule, a přece platí tato obecně za písmo kursivní. U Jagiće tab. XXIII č. 58.

⁹⁾ Pod názvem „Tlmačenija svetih' Evandělii“ z r. 1503; u Jagiće (Глагол. писмо) tab. XXIV č. 60.

¹⁰⁾ U Milčetiće (Bibliografie, str. 311—313). Rukopis čítá 201 papírových listů (24 × 19 cm), z r. 1627, pevně svázaný. Písmo střízlivé, umělkované.

¹¹⁾ Viz: *Fr. Rački, V. Jagić, I. Črnčić*: Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, Poljički, Vrbanski, a donekle i svega krčkoga otoka, Kastavski, Veprinački i Trsatski. U Zagrebu 1890, se snímek. U *Jagiće*, Глагол. писмо, str. 175, tab. XXV č. 68; u *Milčetiće*, Bibliografie str. 463—4. Hlaholský přepis Vinodolského zákoníku je ze stol. XVI. a chová se v universitní knihovně v Záhřebě. Čítá 14 pergam. listů (16,5 × 24 cm); text je psán po celé šíři listu od l. 1^v—9^v, ostatní ll. jsou prázdné. Kniha je svázaná v lepenkových deskách, potažených plátnem, s koženým hřbetem. Srov. *M. Kostrenčić*, Das Gesetz von Vinodol (v „Bulletin international“ Jihoslov. akademie v Záhřebě 1931, str. 59 násl., výtah z Radu sv. 227, str. 110—230).

¹²⁾ U *Jagiće*, Глагол. писмо str. 175, tab. XXV č. 69; téhož: Hrvatska glagolska književnost přináší ukázkou první strany Istrského razvodu (původem z r. 1325) v přepise z r. 1546. I tento přepis je nyní v universitní knihovně v Záhřebě; čítá 34 papír. listů (42,2 × 32,5 cm). Srov. *I. Milčetić*, Hrv. glag. bibliografija, str. 465 násl. — *M. Kos*, Studija o Istarskom razvodu (Rad, 240 str. 105 sl.), u Zagrebu 1931.

REJSTRÍK OSOBNÍCH JMEN.

Abicht 8, 61.	Dolobko 18.
Abûl Hasana 3.	Durnovo 9, 60, 61, 118.
Adam z Brém 3.	Durych 24, 26.
Alexandr II. papež 22.	
Alter 26.	Efrem sv. 127.
Amfilochij 30, 61, 62, 63, 64, 65, 66,	Ethicus 23.
67, 68, 69, 70, 73.	Euclides 42.
Arasimovič 119.	
Arnim (B. von Arnim) 130.	Filip, biskup seňský 23, 144.
Asbóth 158.	Fortunatov 8, 31, 34, 50, 51, 54, 55,
Assemani 24, 68, 72, 77, 78, 79, 80,	56, 64, 65, 72, 73, 74, 75, 76, 81.
81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90,	Frašćić 80, 81, 86, 90, 96, 104, 108,
91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100,	160.
101, 102, 105, 106, 107, 110, 111,	Frisch 24.
112, 124, 125, 126, 127.	Fructuosus, biskup krčský 144.
Balasčev 124.	Gardthausen 29, 30, 32, 33, 37, 38, 39,
Banduri 24.	40, 103, 106, 111.
Baromić 158.	Gaster 31, 61.
Basil sv. 131.	Geitler 14, 29, 30, 60, 69, 71 72, 75,
Bedričić 158.	118, 120, 125, 128, 130, 131, 182,
Běljajev 30, 59, 61, 62, 64, 65, 67,	135, 136, 141, 142, 148, 160.
69, 71, 72, 74, 75.	Gesenius 52.
Bodjanskij 28, 29.	Graux 40.
Boris car 123.	Grigorovič 18, 27, 62, 124.
Brčić 18, 137, 141, 142, 143, 149, 151,	Grimm 26, 28, 29, 50, 63.
153, 155.	Gršković 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84,
Brosić 159.	85, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 96,
Budilovič 30, 118, 120.	97, 98, 100, 137, 139.
Bulić 22.	Grubišić 24.
	Grunskij 13, 31, 32, 59, 61, 62, 64,
Cappelli 106.	65, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75,
Cellarius 52.	76, 112, 118, 119.
Cloz 68, 71, 77, 79, 80, 81, 82, 83,	
84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93,	Hanuš 7.
94, 97, 98, 99, 101, 102, 125, 128,	Havránek 15.
130, 132, 133, 139, 140, 141.	Hilferding 124.
Conev 124.	Höfler 28, 120.
	Hyvernát 55, 56.
Čremošnik 104, 105.	
Črnčić 19, 112, 113, 136, 153, 160, 164.	Chrabr 3, 5, 6, 7, 8, 9, 33, 123, 124.
Dětmar 3.	Iľinskij 5, 7, 14, 15, 124, 127, 132.
Dobner 15, 24, 25, 27.	Inocenc IV., papež 144.
Dobrovský 24, 25, 26, 28.	Ivančić 148.

Ivanova 13.
 Ivšić 142, 143.
 Jagić 4, 8, 13, 14, 16, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 50, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 104, 112, 118, 120, 124, 125, 127, 128, 130, 131, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 161, 164.
 Jan Exarcha 7.
 Jan Zlatoústý sv. 131.
 Jelić 143.
 Jeronym sv. 22, 23, 24.
 Jiří sv. 137.
 Kačanovskij 30.
 Karaman 23.
 Karinskij 113, 118, 119, 132, 133, 143, 154.
 Karskij 18, 19, 20, 21, 39.
 Kenyon 37, 38.
 Kliment (biskup slovanský) 7, 60, 123, 124.
 Klimentović Šimon 157.
 Konstantin Cyril 3, 5, 6, 7, 8, 9, 15, 19, 20, 25, 27, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 50, 51, 54, 56, 58, 59, 60, 63, 69, 70, 124.
 Konstantin Porfyrogeneta 3.
 Konstantin „presviter“ 15, 35.
 Kopitar 26, 28, 29, 82, 128, 155.
 Kos 164.
 Kostrenčić 164.
 Kožičić biskup 158.
 Krylov 131.
 Kukuljević 107, 137, 140, 141, 142, 145, 151, 155, 164.
 Kuľbakin 14, 16, 21, 35, 62, 63, 66, 67, 69, 73, 74, 76, 133.
 Kurz F. 3.
 Kurz J. 126, 127.
 Lamanskij 31, 55, 120.
 Lang 112.
 Lavrov 8, 13, 14, 15.
 Leciejewski 4.
 Leger 149.
 Leskien 32, 33, 65, 67, 75, 124.
 Linhart 24.
 Ljapunov 8.
 Makušev 120.
 Marguliés 75.
 Martynov 150.
 Mazon 7.
 Metod sv. 5, 6, 8, 9, 27, 123, 124, 135.
 Mihanović 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 137, 140.
 Mijatev 13.
 Miklosich 14, 28, 29, 66, 128, 131.
 Milčetić 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 164.
 Miletić 21.
 Miller Vsev. 30, 61, 75.
 Müller Fr. 31, 59, 64, 74.
 Mins Elis 36, 39, 73, 74.
 Mohlberg 14, 117, 138.
 Nachtigal 8, 12, 34, 35, 51, 55, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 112, 119, 132, 149.
 Naum sv. 7, 123, 124.
 Niederle 3, 4, 5.
 Nikolskij 5, 8.
 Novak (kníže) 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 97, 136.
 Novak V. 135, 136.
 Oblak 120.
 Ohienko 5.
 Paplonskij 26.
 Parčić 151.
 Pastroić 24.
 Pastrnek 9, 120, 148, 149.
 Pavel Modrušan 158.
 Pavić 3, 157.
 Pertz 23.
 Petris 142.
 Placentini 58, 61.

Pogorělov 8.
 Preis 26.
 Premuda 137.
 Postel (Postellus) 23.

 Raĉki 14, 23, 28, 29, 50, 61, 63, 64,
 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
 74, 75, 76, 136, 164.
 Rahlfs 33, 39, 63, 67.
 Ritig 135.

 Samuil car 21.
 Sava Chilandarec 124.
 Sava („pop“) 20.
 Scaliger 27.
 Sever'janov 14, 130.
 Sievers 113.
 Sněgarov 123, 124.
 Simeon car 13, 123.
 Snopek 7.
 Sobolevskij 8, 15, 32.
 Solariĉ 23.
 Speranskij 164.
 Sreznevskij J. J. 18, 26, 27, 29, 117,
 118, 142, 143.
 Strack-Jepsen 58.

 Ńafařk 6, 9, 13, 15, 16, 21, 26, 27,
 28, 50, 55, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 120,
 124, 128, 137, 138, 141, 142, 150,
 151, 157.
 Ńĉepkin 14, 21, 31.
 Ńegviĉ 5, 23.
 Ńurmin 156.

 Taylor 30, 31, 33, 50, 52, 54, 61, 62,
 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
 72, 73, 74, 75, 76.
 Tekla sv. 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85,
 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96,
 97, 98, 99, 137, 142.
 Teodorov-Balan 124.
 Theiner 144.
 Thompson 38, 40.
 Tisserant 53, 57.
 Traube 4, 103.
 Turĉiĉ 158.

 Ułaszyn 4.
 Uspenskij 37, 41, 131.

 Vajs 106, 108, 140, 141, 142, 147, 148,
 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155,
 156, 157, 158, 160.
 Valjavec 156.
 Venelin 26.
 Viktorov 28, 124, 154.
 Vilinskij 8.
 Vondřák 8, 12, 14, 28, 31, 32, 50, 51,
 52, 54, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65,
 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 76,
 113, 118, 119, 120, 121, 128, 129,
 132.

 Wattenbach 37, 38, 40, 110.
 Weingart 7, 8, 125.
 Wessely 33, 34, 55, 63, 67, 72.

 Zlatarski 7, 8, 123.
 Zois 164.

PŘÍLOHY - SNÍMKY.

Tab.	I.	Listy Kyjevské, ll. 1 ^v —2 ^r .
Tab.	II.	Listy Kyjevské, ll. 2 ^v 3 ^r .
Tab.	III.	Listy Kyjevské, ll. 3 ^v —4 ^r .
Tab.	IV.	Listy Kyjevské, ll. 5 ^v —6 ^r .
Tab.	V.	Pražské Zlomky, L. I ^r — ^v (B).
Tab.	VI.	Pražské Zlomky, L. II ^r — ^v (A).
Tab.	VII.	Evangeliiář Assemanův.
Tab.	VIII.	Evangeliiář Assemanův.
Tab.	IX.	Evangelium Zografské.
Tab.	X.	Evangelium Zografské.
Tab.	XI.	Evangelium Mariinské.
Tab.	XII.	Evangelium Mariinské.
Tab.	XIII.	Sborník Clozův.
Tab.	XIV.	Sborník Clozův.
Tab.	XV.	Žaltář Sinajský.
Tab.	XVI.	Euchologium Sinajské — Trebník.
Tab.	XVII.	Euchologium Sinajské — Služebník.
Tab.	XVIII.	Euchologium Sinajské — Služebník.
Tab.	XIX.	Evangelium Ochridské.
Tab.	XX.	Zlomky Vídeňské (1 list).
Tab.	XXI.	Zlomek Grškovičův.
Tab.	XXII.	Zlomek Mihanovičův.
Tab.	XXIII.	Makedonský list.
Tab.	XXIV.	Zlomky Bašťanské (asi z XII. stol.).
Tab.	XXV.	Zlomek Londýnský.
Tab.	XXVI.	II. zlomek Vrbnický: mučednictví sv. Jiří.
Tab.	XXVII.	I. breviář Vrbnický l. 33 ^r .
Tab.	XXVIII.	I. breviář Vrbnický l. 140 ^v .
Tab.	XXIX.	Homiliář Lublaňský.
Tab.	XXX.	Zlomek sv. Tekly.
Tab.	XXXI.	Misál Vatikánský z poč. století XIV. (sign. Illir. 4).
Tab.	XXXII.	Misál Vatikánský z poč. století XIV.
Tab.	XXXIII.	Žaltář Lobkovické knihovny v Praze, stol. XIV. (1359).
Tab.	XXXIV.	Evangeliiář Emauzský-Remešský.
Tab.	XXXV.	Misál knížete Novaka.
Tab.	XXXVI.	Misál knížete Novaka.
Tab.	XXXVII.	Breviář Vrbnický II. z r. 1391.
Tab.	XXXVIII.	Breviář Vrbnický IV. stol. XIV.
Tab.	XXXIX.	Žaltář Národní knihovny v Paříži (slav. 11), stol. XV.
Tab.	XL.	Breviář Víta z Omišlje, stol. XIV. (1396).
Tab.	XLI.	Kodex Jugoslavenke akademie v Záhřebě, stol. XIV. (zn. IIIc 12).
Tab.	XLII.	Misál knihovny Vatikánské z r. 1435.
Tab.	XLIII.	Misál Národní knihovny ve Vídni, stol. XV. (Ročský).
Tab.	XLIV.	Breviář lyceijní knihovny v Lublani, stol. XV.

- Tab. XLV. Misál Vrbnický II. z r. 1463.
- Tab. XLVI. Česká bible hlaholská (Emauzská) z r. 1416.
- Tab. XLVII. Žaltář Frašćićův z r. 1463. (Národní knih. ve Vídni, sign. 77.)
- Tab. XLVIII. Apokryf o dřevu Kříže, z r. 1468. (Jugoslav. akademie v Zá-
hřebě.)
- Tab. XLIX. Postila lycejní knihovny v Lublani z r. 1627.
- Tab. L. Listina seňská z r. 1393 (Geitler).
- Tab. LI. Kodex Národní knihovny ve Vídni, sign. 78 slav. z r. 1503.
- Tab. LII. Vinodolský zákon (přepis ze stol. XVI.). V universitní knihovně
v Záhhřebě.
- Tab. LIII. Isterský razvod (přepis z r. 1546). V universitní knihovně
v Záhhřebě.
- Tab. LIV. Notářská kniha krčská z r. 1752.
-

OBSAH.

Předmluva	V
---------------------	---

Úvod. Slované písmo.

Značky a praktiky Slovanů nekulturních. — Domnělé slovanské runy. Pokusy vyjadřovati řeč slovanskou písmeny latinskými a řeckými. — Evangelium a žaltář psaný ruskými písmeny na Chersonu. — Písmo Konstantina-Cyrila, řečeného Filosofo. — Svědectví Chrabrovo. — Oso- ba Chrabrova. — Text stati „O písmenech“, její rozbor, různá mínění autorů o ní. — Svědectví »panonských« životopisů sv. Konstantina a Metoda. — Jejich cena. — Výčet třicetiosmi písmen hlaholských i v pře- pisech cyrilicí	3
---	---

Díl I.

PÍSMO HLAHOLSKÉ.

Dějepisný přehled zpráv o původu a vývoji hlaholského písma.

Kap. I. <i>Dvoji písmo slovanské: hlaholice a cyrilice. Prvenství (priorita) hlaholského písma.</i> Nejstarší datované památky písma hlaholského (podpis kněze Jiřího na řecké listině v klášteře Iverském z r. 982) a cyrilské (náhrobní deska Samuelova z r. 993). — Nově objevené nápisy v chrámu cara Symeona v Prěslavě. — Literární památky více nebo méně čistého ja- zyka cyrilo-metodějského psané písmem a) hlaholským, b) cyrilským. Poměr obojího písma k sobě. — Důvody pro prvenství písma hlahol- ského: a) jazykové, b) grafické. — Mínění prof. Karského, Ščepkina, Kulbakina	13
--	----

Kap. II. *Autor a původ hlaholice.*

Domnělé autorství Jeronymovo popírali: Assemani, Banduri, Frisch, Linhart, Grubišić, Pastrić. — Mínění Dobrovského o hlaholici. — Dů-
kazy Dobnerovy o autorství Konstantina-Cyrila. — Durych a Alter.
Kopitar a Grimm. — Odpor Šafaříkův, Preise a Sreznevského. — Gri-
gorovič znova ukazuje na autorství jednoho ze slov. apoštolů. — Ša-
fařík a jeho Památky hlaholského písemnictví. — Höfler a Pražské
zlomky. — Šafařík hájí prvenství hlaholice. — Viktorov odporuje
Šafaříkovi; se Šafaříkem souhlasí Miklosich a Rački. — Odmítavé sta-
novisko Bodjanského a Sreznevského. — L. Geitler a jeho spis Die
albanesischen u. slavischen Schriften. — Archimandrit Amfilochij.
Isák Taylor a jeho teorie o původu hlaholice z řecké kursivy. — Jagić
zjednodušuje výklad některých písmen. — Teorii Taylorově-Jagićově
odpírají Budilovič a Vsevolod Miller; příznivěji se k ní zachovali Běl-
jajev a Fr. Müller. — Prof. V. Vondrák odmítá domněnku Gasterovu
a Abichtovu o písmě gruziňském a znova zdůrazňuje semitské (he-
brejsko-samaritánské) prvky v hlaholici. — Příznivější obrat ve smý-
šlení o původu hlaholice na Rusi zásluhou spisů a vydání prof. V. Ja-

giće. — Ščepkin a Grunskij. — Stanovisko akademika Sobolevského. Leskien a Gardthausen. — K. Wessely a A. Rahlfs. — F. Fortunatov opravuje své dřívější mínění o původu hlaholice z písma koptského. Prof. R. Nachtigal a S. Kulbakin. — Elis Mins 22

Kap. III. Řecká minuskule a hlaholice.

Řecké písmo uncialní. — Unciala slovanská. — Unciala liturgická. — Písmo kursivní v období: ptolemejském, římském a byzantském. — Kursiva periody byzantsko-arabské ustupuje novému písmu. — Snahy nového písma. — Řecká minuskule je stylisovaná kursiva. — Starší minuskule je vzorem písma 'hlaholského. — Minuskule zastupovala i písmo uncialní. — Liché námitky Rahlfsovy, Minsovy a profesora Karského

Kap. IV. *Prvky východních abeced v hlaholici.*

Dva hlavní směry. — Teorie Vondrákova o původu některých liter v hlaholici z abecedy hebrejsko-samaritánské. — Dějepisné zprávy o filologických stycích Konstantina-Cyrilla se Židy a samaritány. — Grafická podobnost a hlásková příbuznost písmen $\mathfrak{a}$ a $\mathfrak{u}$ s týmiž písmeny v abecedě hebrejsko-samaritánské. — Totéž platí i o písmenech: $\mathfrak{b}$, $\mathfrak{v}$, $\mathfrak{g}$, $\mathfrak{c}$, $\mathfrak{k}$. Méně pravděpodobný je původ liter: $\mathfrak{t}$, $\mathfrak{a}$, $\mathfrak{p}$ z abecedy hebrejsko-samaritánské. — Teorie Fortunatovova o původu liter: $\mathfrak{x}$, $\mathfrak{u}$ z písma koptského. — Důvody, pro které je domněnka Fortunatovova méně pravděpodobna. — Zásady teorie Vondrákovy o hláskové a grafické podobnosti lze užití i o znacích pro polohlásky a o $\mathfrak{g}$. — Veliká pravděpodobnost této teorie

Kap. V. Seznam hlaholských písmen s udáním jejich skutečného nebo domnělého původu podle mínění jednotlivých autorů.

[illegible]

Kap. VI. Přehled hlaholských písmen podle jejich vývoje v jednotlivých obdobích a památkách.

[illegible]

Kap. VII. Zkratky a zkracování slov v hlaholských textech.

Krácení slov v textech řeckých a latinských. — Zkratky slovanské jsou obdobné zkratkám řeckým a latinským. — Dvě řady zkratk v rukopisech hlaholských z období pannonsko-moravského a makedonského vypočtené prof. Čremošnikem. — Další příklady z téhož období. — Zkratky z období charvátsko-hlaholského: a) komolením, b) stažením, c) nadřádková písmena, d) svaznice, e) zkratky úmluvné (konvenční). 103

Kap. VIII. Titly, rozdělovací znaménka, číslice, přidechy a ostatní nadřádkové značky.

Titly jako znamení zkratek. — Titly oblé a hranaté. — V památkách s hlaholicí hranatou jsou titly oblé podobně jako apostrofy. — Rozdělovací znaménka napodobují praktiky řecké. — Důležitost těchto podružných značek při posuzování rukopisů. — Číslice se označují literami opatřenými čárkami (titlami) a tečkami nebo i bez jedněch z nich.

Zvláštnost v označování jednotek, desítek a set. — Přidechy a jejich význam. Nestejný tvar přidechů v hlaholských památkách. — Přidechy nad samohláskami v násloví a v středosloví. — Domnělé značky pro přízvuk a délku. — Značky měkké výslovnosti souhlásek 110

Díl II.

PAMÁTKY HLAHOLSKÉHO PÍSEMNICTVÍ A JEJICH PALEOGRAFICKÉ ZVLÁŠTNOSTI.

Kap. IX. *Období moravsko-pannonské.*

Význam tohoto období jak pro staroslověnské písemnictví tak pro paleografii slovanskou. 1. Listy Kyjevské. 2. Zlomky Pražské. — Jejich stránka grafická. — Jejich zvláštnosti paleografické 117

Kap. X. *Období bulharsko-makedonské.*

Prěslav a Ochrida, dvě literární střediska. — Odbož školy ochridské na Athoně. — Mnich Chrabr a jeho spis O písmenech. — Výčet památek a jejich obecné vlastnosti grafické 123

Kap. XI. *Grafické zvláštnosti památek tohoto období.*

Zvláštnosti kodexu Assemanova. — Zvláštnosti čtveroevangelií Zografského a Mariinského. — Zvláštnosti sborníku Clozova. — Sinajské památky bulharského původu: žaltář a euchologium (trebník i služebník). Ostatní památky makedonského původu. — Evangelium Ochridské. — Apoštol Ochridský. — Abecedarium pařížské a mnichovské 126

Kap. XII. *Hlaholice na půdě charvátské.*

Dvojí proud hlaholice do Charvátska: ze severu a z jihu. — Společný pramen písma hlaholského. — Hranaté tahy hlaholice charvátské. — Výklad Geitlerův a Novakův 135

Kap. XIII. *Období nejstarší do polovice stol. XIII. (1248).*

Šafařík a Brčić. — Jagić a novější objevy. — Znamky starobylosti rukopisů. — Zlomky Vídeňské. — Zlomek Grškovičův. — Zl. Mihanovičův. — Zl. Bašťanské. — Zl. Londýnský. — Mladší zlomky: homiliář Lublaňský, zl. sv. Tekly, zl. Kukuljevičův a j. v. 137

Kap. XIV. *Doba rozkvětu charvátsko-hlaholského písemnictví (od r. 1248 do vynalezení tisku a do oprav sněmu Tridentského).*

Dva dekrety Inocence IV. z r. 1248 a 1252 na prospěch hlaholice. — Přehled památek tohoto období. — Rozvržení památek 144

Kap. XV. *Památky XIII. a XIV. století.*

I. Breviář Vrbnický. — Misál Vatikánský (Illir. 4). — Kodex v Bodlejaně v Oxfordě. — Kodex Lobkovický z r. 1359. — Misál knížete Novaka. — Dvoudílný breviář Vatikánský z r. 1379. — Vrbnické breviáře II. a IV. — Remešský evangeliář z r. 1395. — Breviář Víta z Omišlje. Kodex Národní knih. v Paříži č. 11. — Breviář Pažmanský. — Brev. Jihosl. akademie III. č. 12. — Brev. Národní knih. ve Vídni zn. 121 . . 147

Kap. XVI. *Skupina druhá (mladší) století XV.—XVI.*

Misál knížete Hervoje. — Misál Ročský. — Kodexy Vatikánské zn. 8 a 10. — Breviář v kapitol. archivu sv. Petra v Římě. — Breviáře v lycejské knih. v Lublani. — Kodexy metropolitní knih. v Záhřebě. — Brev. v Leninově museu v Moskvě. — Misály Vrbnické. — Misály Lublaňské. Kodex sbírky Kopitarovy. — Kodexy v Novém Vinodolu. — Breviář v britském museu v Londýně. — Kodexy v Bodlejaně v Oxfordě. — Rogovská řehole sv. Benedikta. — Kodex Šimona Klimentoviće. — Hlaholská bible Emauzská. — Hlaholské prvotisky 152

Dodatek. Hlaholské písmo kursivní.

Starší listiny a zápisy písmem knižním (unciálou — polounciálou). — Žaltář Frašćićův z r. 1463. — Rukopis „Zrcalo“ z r. 1445. — Hlaholská kursiva: klidnější, rozběhlejší, oblá. — Památky obsahu duchovního. Nejznámější památky obsahu světského (právního) 160

Přilohy. — Snímky. 165

TABLE DES MATIÈRES.

<i>Avant propos</i>	V
-------------------------------	---

Introduction. L'écriture slave.

Signes et marques employés par les Slaves avant la civilisation. — Les prétendues runes slaves. — Tentatives de noter la langue slave par des lettres grecques ou latines. — Évangile et psautier de Cherson, en caractères russes. — L'alphabet de Constantin-Cyrille, appelé le Philosophe. — Le témoignage de Chrabr. — La personnalité de Chrabr. — Texte de l'article „Sur les lettres“, analyse, exposé de l'opinion de divers auteurs sur cet article. — Témoignage des biographies pannoniennes de saint Constantin et de saint Méthode. — Leur valeur. — Énumération des trente-huit signes glagolitiques; leur transcription en signes cyrilliques	3
--	---

Ière partie.

L'ÉCRITURE GLAGOLITIQUE.

Aperçu historique des informations que nous possédons sur l'origine et l'évolution de l'écriture glagolitique.

Chapitre première. *Les deux écritures slaves: la glagolitique et la cyrillique. Priorité de l'écriture glagolitique.*

Monuments datés les plus anciens en écriture glagolitique (signature du prêtre Georges sur un parchemin grec de 982, conservé dans le monastère d'Iver) et cyrillique (pierre tombale de Samuel 993). — Inscriptions récemment découvertes dans le temple du tsar Siméon à Preslav. — Monuments littéraires écrits dans une langue cyrillo-méthodienne plus ou moins pure, en écriture a) glagolitique, b) cyrillique. — Rapports de deux écritures. — Motifs a) linguistiques, b) paléographiques pour soutenir la priorité de l'écriture glagolitique. — Opinion des professeurs Karskij, Ščepkin, Kuļbakin	13
---	----

Chapitre deuxième. *Origine de la glagolite. Son auteur.*

La théorie, qui fait de Jérôme l'auteur de la glagolite, a été combattue par Assemani, Banduri, Frisch, Linhart, Grubišić, Pastrić. — Opinion de Dobrovský sur la glagolite. — Preuves apportées par Dobner pour démontrer que l'auteur est Constantin-Cyrille. — Durych et Alter. — Kopitar et Grimm. — Opposition de Šafařík, Preis et Sreznevskij. — Grigorovič soutient de nouveau, que l'auteur est un des deux apôtres des Slaves. — Šafařík et ses »Monuments de la littérature glagolitique«. — Höfler et les »Fragments de Prague«. — Šafařík soutient la priorité de la glagolite. — Viktorov contredit Šafařík; Miklosich et Rački le soutiennent. — Bodjanskij et Sreznevskij sont d'un avis contraire. — L. Geitler et son ouvrage »Die Albanesischen u. Slawischen Schriften«. — L'archimandrite Amfilochij. — Isak Taylor fait dériver la glagolite de la cursive grecque. — Jagić simplifie l'ex-

plication de plusieurs lettres. — A la théorie Taylor-Jagić s'opposent Budilovič et Vsevolod Miller, tandis que Běljajev et Fr. Müller lui sont plutôt favorables. — Prof. V. Vondrák repousse l'hypothèse de Gaster et de Abicht relative à l'écriture géorgienne et insiste de nouveau sur les éléments sémitiques (hebraïco-samaritains) dans la glagolite. — Les ouvrages de Jagić donnent une plus grande faveur à sa théorie de l'origine de la glagolite. — Ščepkin et Grunskij. — Le point de vue de l'académicien Sobolevskij. — Leskien et Gardthausen. — K. Wessely et A. Rahlfs. — F. Fortunatov renie sa théorie antérieure de l'origine copte de la glagolite. — R. Nachtigal et S. Kuľbakin. — Elis Mins 22

Chapitre troisième. *La minuscule grecque et la glagolite.*
L'écriture onciale grecque. — L'écriture onciale slave. — L'onziale liturgique. — L'écriture cursive à l'époque ptoléméenne, romaine et byzantine. — La cursive de la période byzantino-arabe recule devant la nouvelle écriture. — Tendances de la nouvelle écriture. — La minuscule grecque sort de la cursive stylisée. — La minuscule ancienne modèle de l'écriture glagolitique. — La minuscule se substitue aussi à l'onziale. — Objections de Rahlfs, Mins et Karskij 37

Chapitre quatrième. *Eléments orientaux dans la glagolite.*
Deux tendances principales. — Théorie de Vondrák sur l'origine hébraïco-samaritaine de quelques signes glagolitiques. — Informations historiques sur les rapports philologiques de Constantin-Cyrille avec les Juifs et les Samaritains. — Ressemblance graphique et parenté phonétique des lettres ѿ et ѡ avec les mêmes lettres de l'alphabet hébraïco-samaritain. — Il en va de même pour les lettres: Ѣ, Ѥ, Ѧ, Ѩ, Ѭ. L'origine sémitique des lettres Ѧ, Ѩ, Ѭ est moins vraisemblable. — Théorie de Fortunatov sur l'origine copte des lettres Ѧ, Ѩ. — Motifs qui rendent la théorie de Fortunatov fort peu vraisemblable. — Les principes de la théorie de Vondrák sur la parenté graphique et phonétique peuvent être utilisés aussi pour les signes semi-vocaliques et pour Ѧ. — Grande vraisemblance de cette théorie 50

Chapitre cinquième. *Énumération des signes glagolitiques avec l'indication de leur origine réelle ou supposée d'après l'opinion des divers auteurs* 60

Chapitre sixième. *Étude des signes glagolitiques d'après leur évolution dans les différentes périodes et les différents monuments conservés.* 77

Chapitre septième. *Abréviations des mots dans les textes glagolitiques.*
Abréviations dans les textes grecs et latins. — Les abréviations slaves sont analogues aux abréviations grecques et latines. — Deux séries d'abréviations dans les manuscrits glagolitiques de la période pannono-morave et macédonienne, établis par le prof. Čremošnik. — Autres exemples de la même période. — Abréviations de la période de la glagolite croate a) par suppression, b) par contraction, c) par surcharge, d) par ligatures, e) par signes conventionnels 103

Chapitre huitième. *Sigles, signes de ponctuation, chiffres, aspirations et autres signes.*

Sigles employés comme marques d'abréviations. — Sigles ovales et anguleux. — Dans les monuments à glagolite anguleuse les sigles ovales ressemblent à des apostrophes. — Les signes de ponctuation ressemblent à ceux du grec. — Importance de ces signes secondaires pour l'appréciation des manuscrits. — Les nombres sont notés par des lettres pourvues de traits (sigles) et de points, ou de l'un de ces deux signes seulement. — Particularités dans la notation des unités, dizaines et centaines. — Les aspirations et leur signification. — Forme variable des aspirations dans les monuments glagolitiques. — Aspirations, affectant les voyelles au début et à l'intérieur des mots. — Signes supposés de quantité et d'accentuation. — Signes de palatalisation 110

IIème partie.

MONUMENTS DE LA LITTÉRATURE GLAGOLITIQUE
ET LEURS PARTICULARITÉS PALÉOGRAPHIQUES.

Chapitre neuvième. *La période moravo-pannonienne.*

Importance de cette période aussi bien pour la littérature slavonne que pour la paléographie slave. 1. Les feuilles de Kiev. 2. Les fragments de Prague. — Leur aspect paléographique et leurs particularités. 117

Chapitre dixième. *La période bulgaro-macédonienne.*

Preslav et Ochrida, deux centres littéraires. — Transfert de l'école d'Ochrida sur l'Athos. — Le moine Chrabr et son ouvrage »sur les lettres«. — Énumération des monuments et de leur qualité paléographique en général 123

Chapitre onzième. *Particularités graphiques des monuments de cette période.*

Particularités de l'Assemanianus et du tétraévangile du Zografensis et du Marianus. — Particularités du recueil de Cloz. — Manuscrits sinaïtiques d'origine bulgare: le psautier et l'euchologe (trebnik et služebnik). — Autres monuments d'origine macédonienne. — L'Évangile d'Ochrida. — L'apôtre d'Ochrida. — L'abécédaire de Paris et celui de Munich 126

Chapitre douzième. *La glagolite en pays croate.*

Double courant: du nord et du sud. — Source commune de l'écriture glagolitique. — Traits anguleux de la glagolite croate. — Explication de Geitler et de Novak 135

Chapitre treizième. *Période ancienne jusqu'au milieu du XIII. siècle (1248).*

Šafařík et Brčić. — Jagić et les nouvelles découvertes. — Marques d'antiquité des manuscrits. — Les fragments de Vienne. — Les fragments de Gršković, Mihanović, de Baška et de Londres. — Fragments plus

récents: le recueil d'homélies de Ljubljana, le fragment de s. Tekla, le fragment de Kukuljević, etc.	137
Chapitre quatorzième. <i>La période de floraison de la littérature glagolitique croate (de l'année 1248 à l'invention de l'imprimerie et aux reformes du concile de Trente).</i>	
Deux décrets d'Innocent IV de 1248 et 1252 en faveur de la glagolite. Revue des monuments de cette époque. — Classification de ces monuments	144
Chapitre quinzième. <i>Monuments du XIII et du XIV siècles.</i>	
Le bréviaire no I. de Vrbnik. — Le missel du Vatican (Illir. 4). — Le Bodleianus d'Oxford. — Le codex de Lobkovic de 1359. — Le missel du prince Novak. — Le bréviaire en deux parties du Vatican (1379). Les bréviaires II. et IV. de Vrbnik. — L'évangélaire de Reims (1395). Le bréviaire de Vít de Omišlj. — Le manuscrit de la bibliothèque Nationale de Paris no 11. — Le bréviaire de Pažman. — Le bréviaire de l'Académie Yougoslave III no 12. — Le bréviaire de la bibliothèque nationale de Vienne no 121	147
Chapitre seizième. <i>Le second groupe (plus récent), XV. et XVI. siècles.</i>	
Le missel du prince Hervoj. — Le missel de Roč. — Les manuscrits de la Bibliothèque Vaticane no 8 et 10. — Le bréviaire des archives du chapitre de St. Pierre à Rome. — Les bréviaires de la bibliothèque du lycée de Ljubljana. — Les manuscrits de la bibliothèque métropolitaine de Zagreb. — Le bréviaire du musée Lenine à Moscou. — Les missels de Vrbnik. — Le missel de Ljubljana. — Le manuscrit de la collection de Kopitar. — Les manuscrits de Novi Vinodol. — Le bréviaire du Musée britannique à Londres. — Les Bodleiani d'Oxford. — La règle de St. Benoit de Rogovo. — Le manuscrit de Simon Klementović. — La bible glagolitique d'Emaüs. — Les incunables glagolitiques	152
<i>Appendice. La cursive glagolitique.</i>	
Vieux documents et vieilles inscriptions en écriture onciale ou semi-nciale. — Le psautier de Frašćić de 1463. — Le manuscrit »Zrcalo« de 1445. — La cursive glagolitique: plus calme, plus élancée, ovale. Monuments ecclésiastiques. — Monuments les plus connus profanes (droit etc.)	160

[illegible][illegible]

LISTY KYJEVSKÉ 5^v—6^r.

PRAŽSKÉ ZLOMKY L. I^v (B).

PRAŽSKÉ ZLOMKY L. II³-3 (A).

[illegible]

൧൨൩൪ ൫ ൬ ൭ ൮ ൯ ൧൦ ൧൧ ൧൨ ൧൩ ൧൪ ൧൫ ൧൬ ൧൭ ൧൮ ൧൯ ൨൦
 ൨൧ ൨൨ ൨൩ ൨൪ ൨൫ ൨൬ ൨൭ ൨൮ ൨൯ ൩൦ ൩൧ ൩൨ ൩൩ ൩൪ ൩൫ ൩൬ ൩൭ ൩൮ ൩൯ ൪൦
 ൪൧ ൪൨ ൪൩ ൪൪ ൪൫ ൪൬ ൪൭ ൪൮ ൪൯ ൫൦ ൫൧ ൫൨ ൫൩ ൫൪ ൫൫ ൫൬ ൫൭ ൫൮ ൫൯ ൬൦
 ൬൧ ൬൨ ൬൩ ൬൪ ൬൫ ൬൬ ൬൭ ൬൮ ൬൯ ൭൦ ൭൧ ൭൨ ൭൩ ൭൪ ൭൫ ൭൬ ൭൭ ൭൮ ൭൯ ൮൦
 ൮൧ ൮൨ ൮൩ ൮൪ ൮൫ ൮൬ ൮൭ ൮൮ ൮൯ ൯൦ ൯൧ ൯൨ ൯൩ ൯൪ ൯൫ ൯൬ ൯൭ ൯൮ ൯൯ ൧൦൦

[illegible]

[illegible]

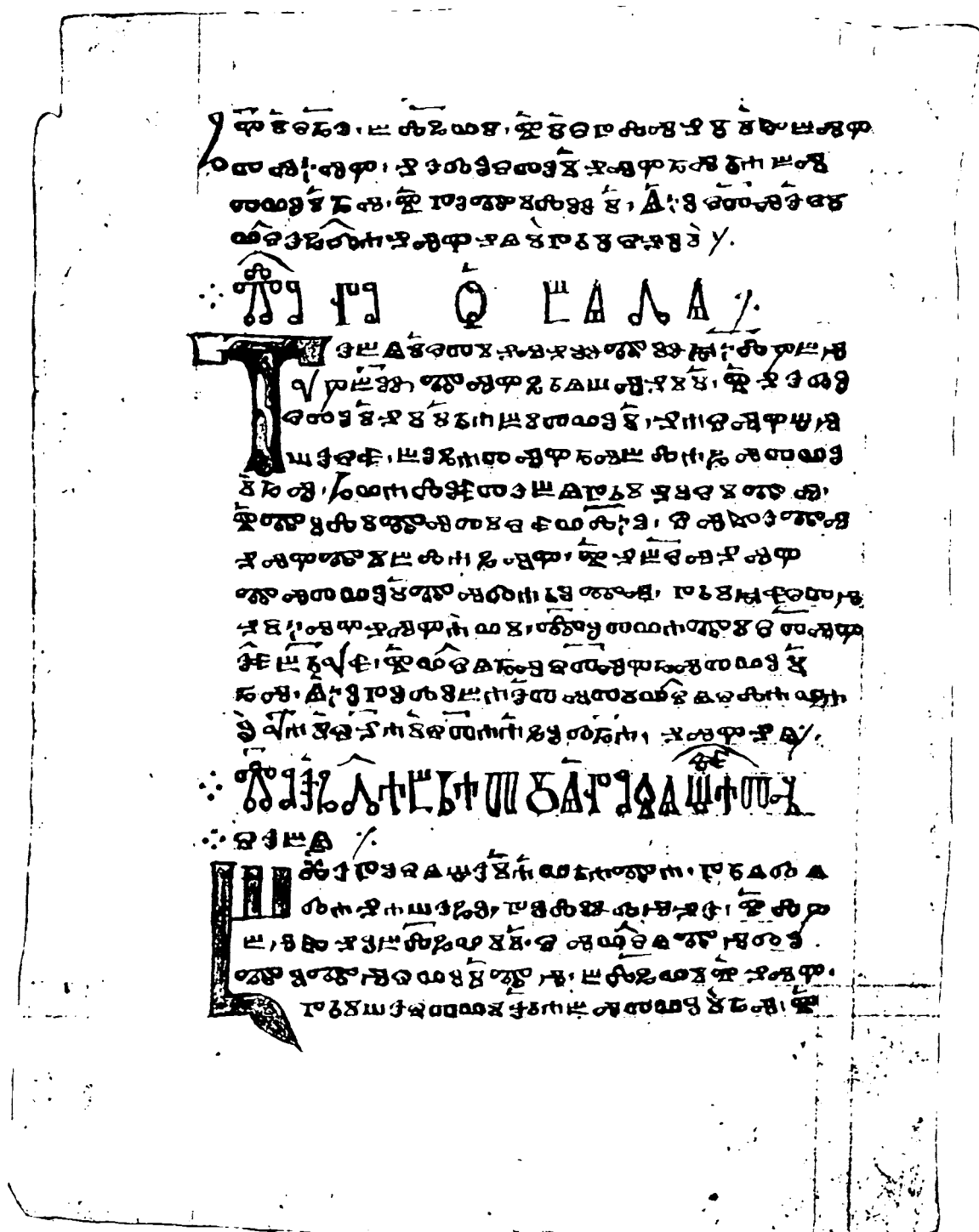
[illegible][illegible]

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । —

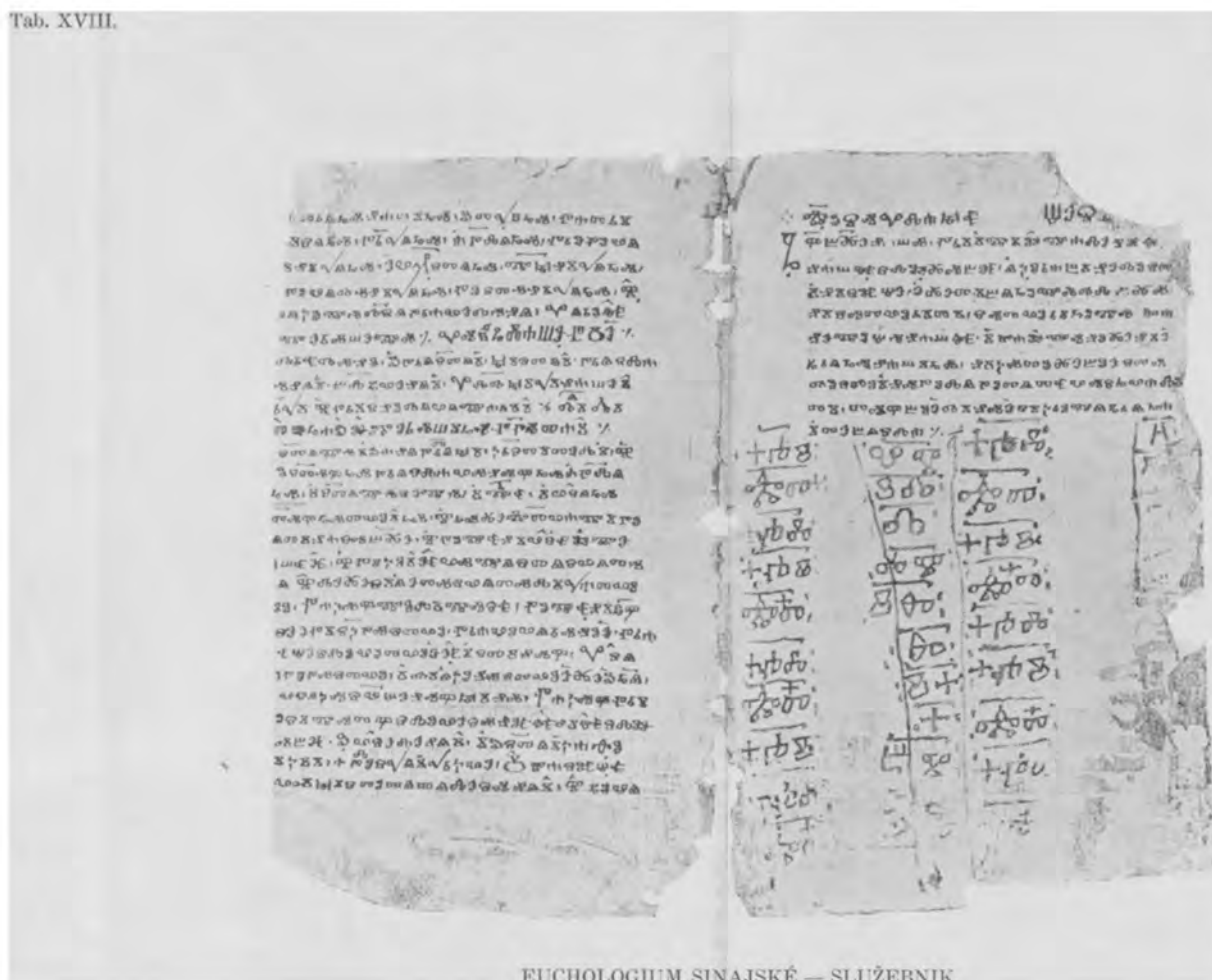
17
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

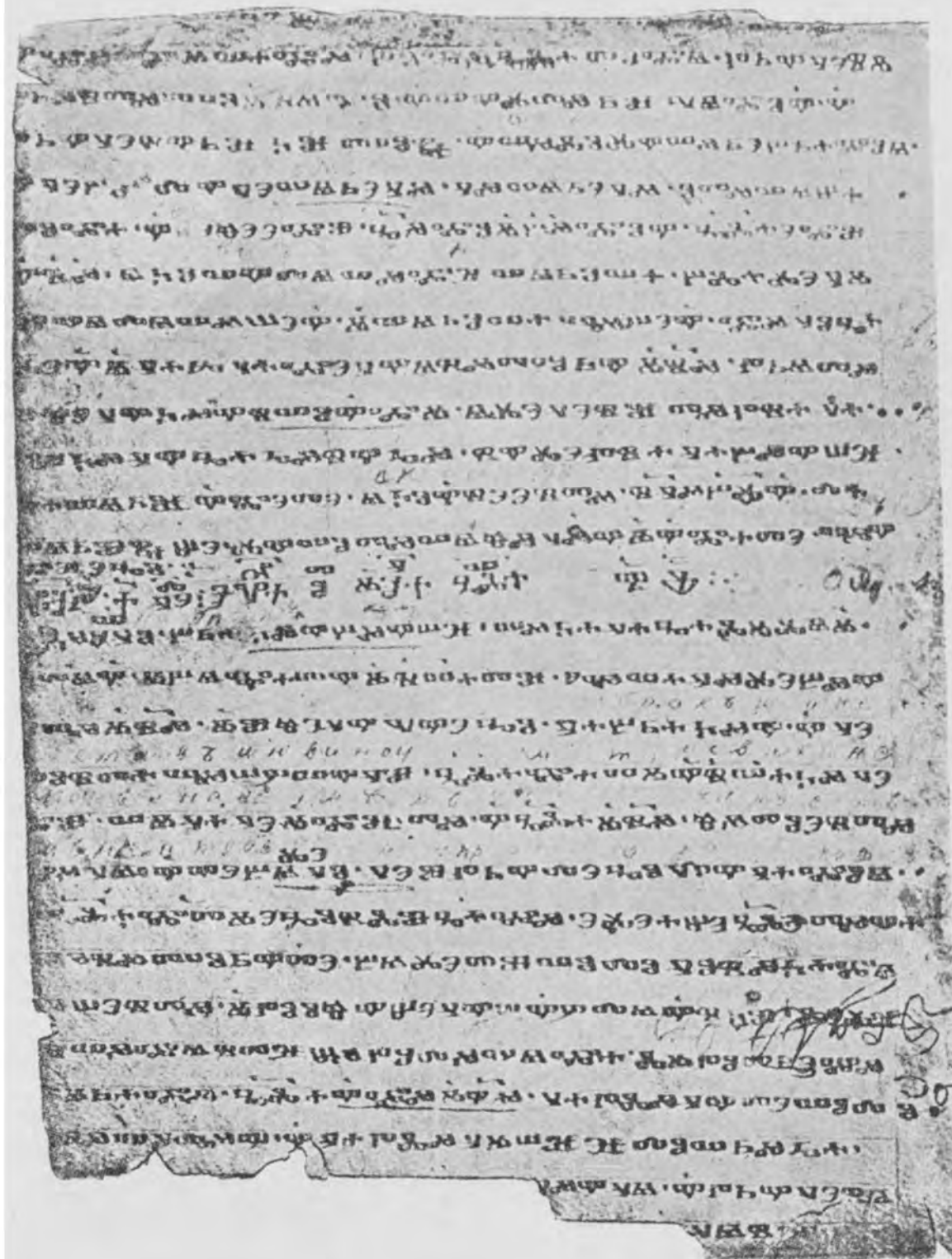
24481412345678910111213141516171819202122232425262728293031323334353637383940414243444546474849505152535455565758596061626364656667686970717273747576777879808182838485868788899091929394959697989910010110210310410510610710810911011111211311411511611711811912012112212312412512612712812913013113213313413513613713813914014114214314414514614714814915015115215315415515615715815916016116216316416516616716816917017117217317417517617717817918018118218318418518618718818919019119219319419519619719819920020120220320420520620720820921021121221321421521621721821922022122222322422522622722822923023123223323423523623723823924024124224324424524624724824925025125225325425525625725825926026126226326426526626726826927027127227327427527627727827928028128228328428528628728828929029129229329429529629729829930030130230330430530630730830931031131231331431531631731831932032132232332432532632732832933033133233333433533633733833934034134234334434534634734834935035135235335435535635735835936036136236336436536636736836937037137237337437537637737837938038138238338438538638738838939039139239339439539639739839940040140240340440540640740840941041141241341441541641741841942042142242342442542642742842943043143243343443543643743843944044144244344444544644744844945045145245345445545645745845946046146246346446546646746846947047147247347447547647747847948048148248348448548648748848949049149249349449549649749849950050150250350450550650750850951051151251351451551651751851952052152252352452552652752852953053153253353453553653753853954054154254354454554654754854955055155255355455555655755855956056156256356456556656756856957057157257357457557657757857958058158258358458558658758858959059159259359459559659759859960060160260360460560660760860961061161261361461561661761861962062162262362462562662762862963063163263363463563663763863964064164264364464564664764864965065165265365465565665765865966066166266366466566666766866967067167267367467567667767867968068168268368468568668768868969069169269369469569669769869970070170270370470570670770870971071171271371471571671771871972072172272372472572672772872973073173273373473573673773873974074174274374474574674774874975075175275375475575675775875976076176276376476576676776876977077177277377477577677777877978078178278378478578678778878979079179279379479579679779879980080180280380480580680780880981081181281381481581681781881982082182282382482582682782882983083183283383483583683783883984084184284384484584684784884985085185285385485585685785885986086186286386486586686786886987087187287387487587687787887988088188288388488588688788888989089189289389489589689789889990090190290390490590690790890991091191291391491591691791891992092192292392492592692792892993093193293393493593693793893994094194294394494594694794894995095195295395495595695795895996096196296396496596696796896997097197297397497597697797897998098198298398498598698798898999099199299399499599699799899910001001100210031004100510061007100810091010101110121013101410151016101710181019102010211022102310241025102610271028102910301031103210331034103510361037103810391040104110421043104410451046104710481049105010511052105310541055105610571058105910601061106210631064106510661067106810691070107110721073107410751076107710781079108010811082108310841085108610871088108910901091109210931094109510961097109810991100110111021103110411051106110711081109111011111121131141151161171181191201211221231241251261271281291301311321331341351361371381391401411421431441451461471481491501511521531541551561571581591601611621631641651661671681691701711721731741751761771781791801811821831841851861871881891901911921931941951961971981992002012022032042052062072082092102112122132142152162172182192202212222232242252262272282292302312322332342352362372382392402412422432442452462472482492502512522532542552562572582592602612622632642652662672682692702712722732742752762772782792802812822832842852862872882892902912922932942952962972982993003013023033043053063073083093103113123133143153163173183193203213223233243253263273283293303313323333343353363373383393403413423433443453463473483493503513523533543553563573583593603

[illegible]

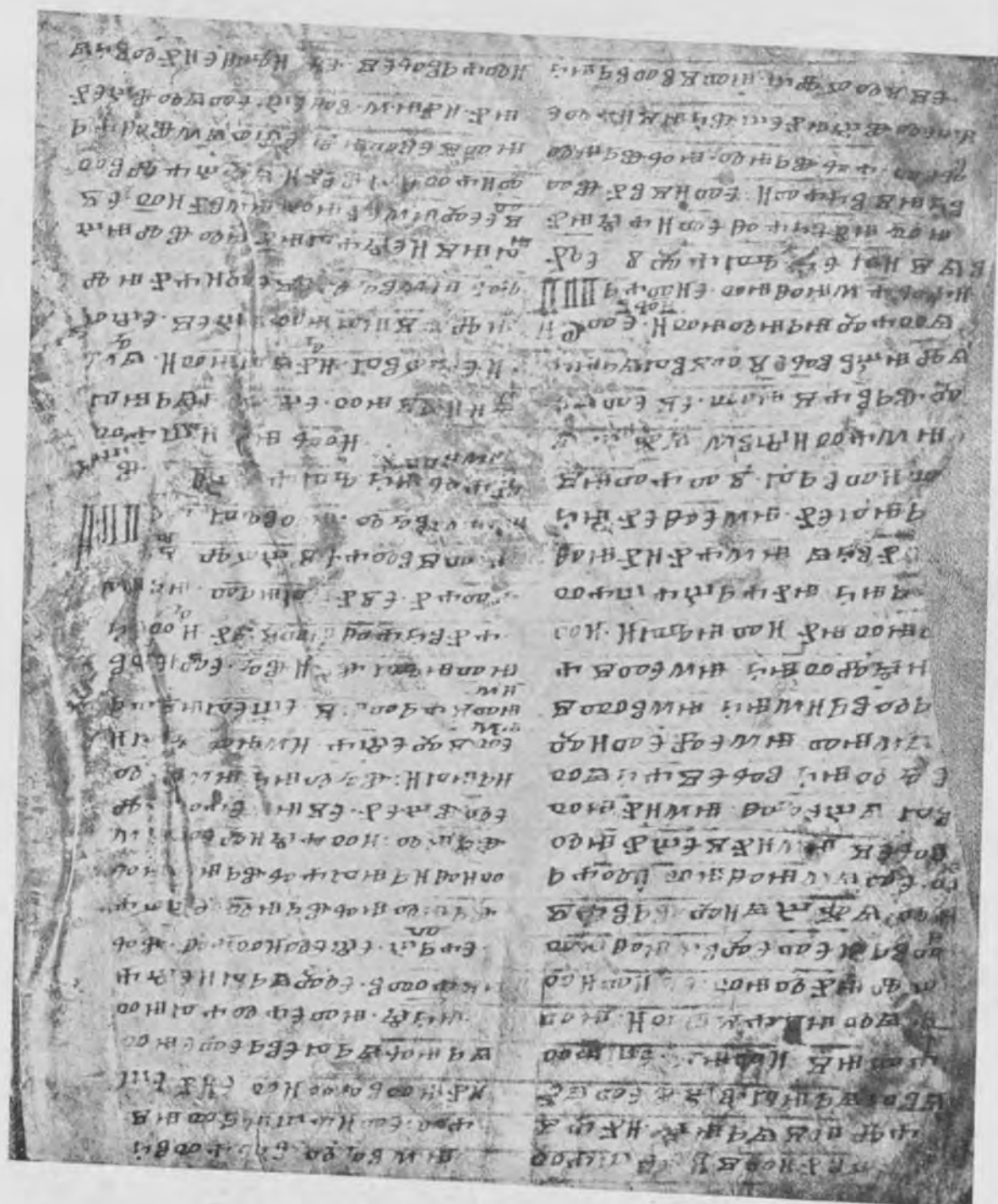

[illegible]

[illegible]

MAKEDONSKY LIST.

ZLOMIKY BAŠŤANSKÉ
(asi z XII. stol.).

II. ZLOMEK VERNICKY.

Mucedinetvi sv. Jifi (z pastorniku an. 7a skalecne velikosti).

[illegible]

[illegible][illegible][illegible]

168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679

[illegible]

Ի տնիքս Եւթոմի Թոհաբա
 քա՛մ ԿԹԵԻԻԱՅԻՄԱՅԻՆ՝ ՍՊԱՄ՝
 ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝ ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝

Ի տնիքս Եւթոմի Թոհաբա
 քա՛մ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ՍՊԱՄ՝
 ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝ ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝

Ի տնիքս Եւթոմի Թոհաբա
 քա՛մ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ՍՊԱՄ՝
 ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝ ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝

Ի տնիքս Եւթոմի Թոհաբա
 քա՛մ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ՍՊԱՄ՝
 ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝ ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ՍՊՐԻՅՈՒՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝
 ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝ ԿԹԵԻՄԱՅԻՆ՝

[illegible][illegible][illegible]

Ի՞նչ արեց զամենայնս
 Եւ իմեաւ ի իւր իւր
 Եւ իւր իւր իւր իւր
 Եւ իւր իւր իւր իւր
 Եւ իւր իւր իւր իւր
 Եւ իւր իւր իւր իւր
 Եւ իւր իւր իւր իւր
 Եւ իւր իւր իւր իւր

Ե՛ձ. ԲՈՒՆԵՐԵՐ
 ԿՅՎՈՒ ԴԱՎԻ ԿԻ
 ԱՇԽԱՏ ԶԵ
 ԴՈՒ. ԶԸՄՆԱ ԲՈՒՆԵՐԵՐ
 ՈՐՈՇԻՄՆԱՆ ԲՈՒՆԵՐԵՐ
 ՄԵԼՈՐԵՐԵՐ. ՈՐՈՇԻՄՆԱՆ
 ԶԵՆԱ ԶԵՆԱ ԴՈՒ ՄԱՆԱ.
 ԴՅՈՒՆՆԱ ԶԵՆԱՆԻ ԲՈՒ
 ԶԵՆԱ. ԴՅՈՒՆՆԱ ԶԵՆԱ
 ՈՐՈՇԻՄՆԱՆ ԱՅՆԻ. ԲԱՅՈՒՆ
 ԲՈՒ ԶԵՆԱՆԱ ԶԵՆԱՆԱ
 ԶԵՆԱՆԱ ԴՅՈՒՆՆԱ
 ՈՐՈՇԻՄՆԱՆ. ԶԸՄՆԱ ԴՅՈՒՆՆԱ

ԹՄԻՅ ՎԼԵՃՅ ՎՆՈՒՄԵՆ
 ԲԱՈՒՄԱՐՔԱՅ ԿԵՂՈՒ Ն
 ԿԿՊԵՅ ՈՒՄԻՐՔԻՄ ԵՄ
 ՍՈՇՐԱԿ ՆՅԵ. ՈՐՈՒՄԵՆ
 ԵՄԻՆԱՅ ԿՄԻՆՅԱԿՈՒՄ
 ՆՅԵ. ԹՄԵՅ ԿՄԻՆՅԱՈՒՄԵՆ
 ՍՈՇՐԱԿ ՎՈՒ. ՈՒՄԵՆՍԵՄԻ
 ԿԵՂՈՒ ՆՅԵ ԵՄԵՅՈՒՄ.

ԳՐԻՔ ԳՐԻՔ ԶԼԻԿԱՄԻՔԻ
 ԲԻԿԱՐԻՔԻՔԻ ԿԵՆԱԿԻ
 ԶՅՅ. ԶՊԻՔԻՔԻՔԻ ԿԵՆ
 ԶԼԻԿԱ. ԴԻՔԻՔԻՔԻՔԻ
 ԶԼԻԿԱ ԶՅՅ. ԶԼԻԿԱ
 ԶԼԻԿԱՐԻՔԻՔԻ ԶԼԻԿԱ. ԶԼԻԿԱ
 ԶԼԻԿԱ ԶԼԻԿԱ ԶԼԻԿԱ. ԶԼԻԿԱ

ՄԱՍԻՆՈՇ
ԼԵՆԻՆ
ԾԳԻՄ
ՇԱՄՅԱՆՈՒՄ
ՄԻՆԻՍԿԵՐ
ԵՄԵՐՈՍԿԵՐ

[illegible]

[illegible]

[illegible][illegible]

48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

ŽALTÁŘ NÁRODNÍ KNIH. V PAŘÍŽI

(sign. slav. 11), stol. XV.

[illegible][illegible][illegible]

[illegible]

[illegible][illegible]

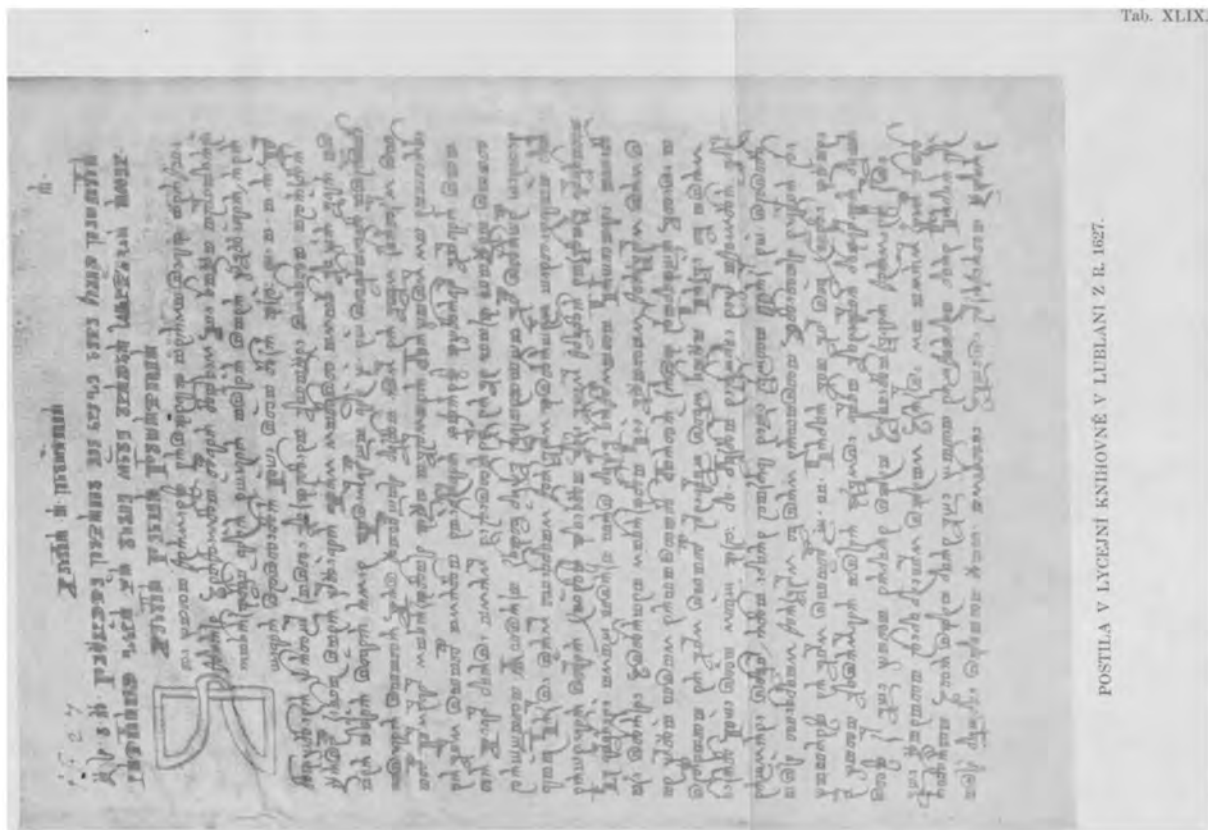

միջոցառումներ իրականացնելու և խնդիրներ առաջ
դնելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել հետևյալ
նպատակները՝

[illegible]

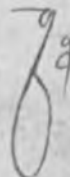
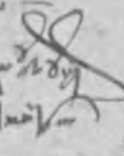
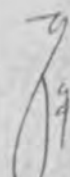
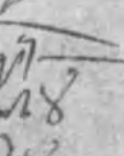
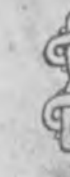
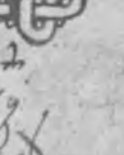
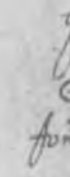
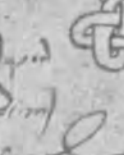
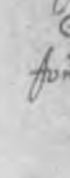
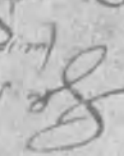
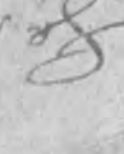
ԴՈՒՄ ԹԱՐԻ ԿԱՅՏՎԵԱՆ ԵԱԼՄ ԵՍ ԱՍՏՆԱԼՈՒ
ԿԱՅՏՎԵՆ ԹՈՒՄ ԱՍՏՆԱԼԻ ԳԵՏՈՒ Ի ԵՄԵ ԻՆՆ
ԱՍՏՆԱԿՆԻ ԵԱԼՄ ՅԱՍՏՆԱԿՆ ԵՍ ԹԱՐԻ ԵՄԵ
ՍԻՆԿՆԵՐ ԹԱՐԻ ԿԱՅՏՎԵԱՆ ԻՄԵՅԱՆՈՒՄ

[illegible][illegible][illegible][illegible]

POSTILA V LICEJNI KNJHOVNE V LUBLANI Z R. 1627.

[illegible]

9.
 1.
 2.
 3.
 4.
 5.
 6.
 7.
 8.
 9.
 10.
 11.
 12.
 13.
 14.
 15.
 16.
 17.
 18.
 19.
 20.
 21.
 22.
 23.
 24.
 25.
 26.
 27.
 28.
 29.
 30.
 31.
 32.
 33.
 34.
 35.
 36.
 37.
 38.
 39.
 40.
 41.
 42.
 43.
 44.
 45.
 46.
 47.
 48.
 49.
 50.
 51.
 52.
 53.
 54.
 55.
 56.
 57.
 58.
 59.
 60.
 61.
 62.
 63.
 64.
 65.
 66.
 67.
 68.
 69.
 70.
 71.
 72.
 73.
 74.
 75.
 76.
 77.
 78.
 79.
 80.
 81.
 82.
 83.
 84.
 85.
 86.
 87.
 88.
 89.
 90.
 91.
 92.
 93.
 94.
 95.
 96.
 97.
 98.
 99.
 100.
 101.
 102.
 103.
 104.
 105.
 106.
 107.
 108.
 109.
 110.
 111.
 112.
 113.
 114.
 115.
 116.
 117.
 118.
 119.
 120.
 121.
 122.
 123.
 124.
 125.
 126.
 127.
 128.
 129.
 130.
 131.
 132.
 133.
 134.
 135.
 136.
 137.
 138.
 139.
 140.
 141.
 142.
 143.
 144.
 145.
 146.
 147.
 148.
 149.
 150.
 151.
 152.
 153.
 154.
 155.
 156.
 157.
 158.
 159.
 160.
 161.
 162.
 163.
 164.
 165.
 166.
 167.
 168.
 169.
 170.
 171.
 172.
 173.
 174.
 175.
 176.
 177.
 178.
 179.
 180.
 181.
 182.
 183.

PRAMENY K DĚJINÁM VZÁJEMNÝCH STYKŮ SLOVANSKÝCH.

Svazek I.: T. G. Masaryk : Studie o F. M. Dostojevském. (S rukopisnými poznámkami.) Uspořádal Jiří Horák. V Praze 1932. Stran 85 vel. 8°. Cena 15 Kč.

Svazek II.: Fedor Kovářik: Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství. V Praze 1932. Stran VIII + 346 vel. 8°. Cena 50 Kč.

Svazek III.: Marceli Handelsman: Vzájemná korespondence kn. Czartoryského s gen. Zachem (připravuje se).

SBÍRKA SLOVANSKÉ ČETBY.

Svazek I.: Eugenij Ljackij: Výbor bajek I. A. Krylova. V Praze 1931. Stran 137 a 51 m. 8° a 1 příloha. Cena 25 Kč.

PŘEDNÁŠKY SLOVANSKÉHO ÚSTAVU.

Svazek I.: Sborník přednášek o T. G. Masarykovi. Proslovili Josef Král, Jiří Horák, Jaroslav Bidlo, Milada Paulová, Anton Štefánek. Uspořádal Miloš Weingart. V Praze 1931. Stran VIII + 259 vel. 8° a 1 příloha. Cena 42 Kč.

Svazek II.: Současné divadlo u Slovanů. Proslovili Otakar Fischer, Josef Páta, Zvonimír Rogoz, Marjan Szykowski, Václav Tille a Vladimír Vasilev. Uspořádal Miloš Weingart. V Praze 1932. Stran 111, vel. 8°. Cena 20 Kč.

Svazek III.: Soudobá filosofie u Slovanů (Ferd. Pelikán a Jos. Tvrď). V Praze 1932. Stran 174 vel. 8°. Cena 30 Kč.

Svazek IV.: Ústavní zřízení a právní poměry slovanských států (Saturník, Rauscher) (připravuje se).

Svazek V.: Zdeněk Nejedlý: Soudobá hudba slovanská (připravuje se).

NIKOLAJ OKUNEV:

Monumenta artis serbicae. Sešit 1. V Praze 1928. Fol. 8 + tab. XIII. Sešit 2. V Praze 1930. Fol. 8 + tab. XIII. Sešit 3. V Praze 1931. Fol. 8 + tab. XIII. Cena sešitu 80 Kč (vždy 1 barevný obraz a 12 světlotiskových). Sešit 4. v tisku.

ZVLÁŠTNÍ OTISKY z I. sv. „Přednášek Slovanského ústavu“.

Jiří Horák: T. G. Masaryk a slovanské literatury. V Praze 1931. Stran 128. Cena 12 Kč.

Jan B. Kozák: T. G. Masaryk jako etik a náboženský myslitel. Praha 1931. Stran 62. Cena 8 Kč.

Anton Štefánek: Masaryk a Slovensko. Praha 1931. Stran 58. Cena 12 Kč.

ZVLÁSTNÍ OTISK z časopisu „Byzantinoslavica“ II/2. (1930):

Robert Eisler: *Die slavische Übersetzung der Ἀλώσις τῆς Ἱεροῦσαλήμ des Flavius Josephus*. Praha 1930. Stran 69. Cena 20 Kč.

KNIOVNA SBORU PRO VÝZKUM SLOVENSKA A PODKARPATSKÉ RUSI.

Cís. 1.: Prof. Dr. A. Petrov: *Drevnějšija gramoty po istorii karpatorusskoj cerkvi i ierarchii 1391—1498 g.* S 12 fotografičeskimi faksimile. V Praze 1930. XX+230 stran vel. 8°. Cena 70 Kč.

Cís. 2.: Julian Javorskij: *Novyja rukopisnyja nachodki v oblasti starinnoj karpatorusskoj pis'mennosti XVI—XVIII. věkov.* S 5 snímkami s rukopisej. V Praze 1931. Stran 135 vel. 8°. Cena 55 Kč.

Cís. 3.: Karel Domin: *Piešťanská květena.* S mapkou a tabulkami. V Praze 1931. Stran 268+X tab. Cena 60 Kč.

Cís. 4.: Albert Pražák: *Slovenská literatura let padesátých až osmdesátých.* V Praze 1932. Stran 382. Cena 50 Kč.

Cís. 5.: Jan Húsek: *Hranice mezi zemí Moravskoslezskou a Slovenskem.* Studie ethnografická. V Praze 1932. Stran 379 vel. 8° s mapkou a 85 obr. Cena 40 Kč.

Čís. 6.: Pavel Sillinger: *Monografická studie o vegetaci Nízkých Tater* (v tisku).

BYZANTINOSLAVICA.

Sborník pro studium byzantsko-slovanských vztahů. Vydává Byzantologická komise při Slovanském ústavě. Výkonný redaktor Miloš Weingart. Vychází za podpory ministerstva školství a národní osvěty. — Recueil pour l'étude des relations byzantino-slaves. Publié par la Commission byzantologique de l'Institut Slave.

Ročník I. V Praze 1929. Stran VIII+312 vel. 8° a 30 příloh. •

Ročník II. V Praze 1930. Stran 484 vel. 8° a 30 příloh.

Ročník III. V Praze 1931. Stran 578+47 příloh.

Ročník IV. Sv. I. V Praze 1932. Stran 225 vel. 8° a 21 příloh.

Ročník IV. sv. 2. v tisku.

Předplatné na celý ročník 80 Kč. Prix de l'abonnement annuel 80 Kč en commission à „Orbis“, Praha XII., Fochova 62, ou dans chaque librairie.

BYZANTINOSLAVICA SUPPLEMENTA.

Svazek I.: František Dvorník: *Les légendes pannoniennes vues de Byzance* (v tisku.)

CENA TÉTO KNIHY (VAJS) 50 Kč.
